

ปริศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน
DHAMMA RIDDLES ON DEATH TRADITION IN NORTEASTERN THAILAND

พระครูอุทัยปริยัติโกศล (เสถียร ยอดสังวาลย์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ปริศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน

พระครูอุทัยปริยัติโกศล (เสถียร ยอดสังวาลย์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Dhamma Riddles on Death Tradition in Northeastern Thailand

Phrakruutaipariyatkoson (Satean yoodsungwan)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for the Degree of

Master of Arts

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระสุธีธรรมาวุธ, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ..... ประธานกรรมการ
(พระมหาสุทิตย์ อากาศโร,ดร.)

.....กรรมการ

(รองศาสตราจารย์บุญเรือง อินทวัฒน์)

..... กรรมการ

(พระราชวชิรเมธี ดร.)

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กาญจนา เจริญชัย)

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรกฤต เกื้อนช้าง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระราชวชิรเมธี,ดร. ประธานกรรมการ

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กาญจนา เจริญชัย กรรมการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรกฤต เกื้อนช้าง กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ปรศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน

ผู้วิจัย : พระครูอุทัยปริยัติโกศล (เสถียร ยอดสังวาลย์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระราชวชิรเมธี, ดร. ป.ธ. ๙, พธ.บ., ศษ.บ., อ.ม., กศ.ด.

: ศ.(พิเศษ)ดร. กาญจนา เถารัมย์ อ.บ., M.A., Ph.D.

: ผศ.ดร.วรกฤต เกื้อนช้าง ป.ธ. ๙, ศษ.บ., ศศ.ม., ปร.ด.

วันที่สำเร็จการศึกษา : ...../...../.....

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาปรศนาธรรมเกี่ยวกับความตายของภาคอีสาน จากวรรณกรรมอีสานที่เกี่ยวกับปรศนาธรรมในประเพณีความตายของภาคอีสาน การเก็บข้อมูลในส่วนข้อมูลปฐมภูมิที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ส่วนข้อมูลทุติยภูมิเป็นการศึกษาปรศนาธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติประเพณีการตายของภาคอีสาน และการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้านที่ได้กล่าวไว้ที่เป็นปรศนาธรรมคำสอนที่สืบทอดจากอดีตถึงปัจจุบันที่เกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน เพื่อให้เป็นแบบอย่างแนวทางการปฏิบัติที่ดีและถูกต้องตามประเพณี

ผลการวิจัยพบว่า ปรศนาธรรมที่เกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน มีลักษณะสำคัญคือ ๑) เป็นคำสอนตามหลักพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับแนวการปฏิบัติเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชนทั่วไปของภาคอีสาน ๒) เป็นกรอบแนวทางการปฏิบัติเกี่ยวกับประเพณีการตายให้ถูกต้องและดีงามที่คนอีสานที่ได้ศึกษาและเข้าใจปรศนาธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาจากการถ่ายทอดจากประเพณีและวิถีการปฏิบัติ โดยการบอกเล่า จากปากต่อปาก และผูกไว้เป็นปรศนาธรรม ๓) เป็นวรรณกรรมถ่ายทอดแบบ “มุขปาฐะ”

จากการวิเคราะห์ปรศนาธรรมเกี่ยวกับความตายของภาคอีสาน ได้พบว่า มีการอิงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาประกอบเข้าไว้ ที่บ่งบอกถึงความเชื่อในเรื่องของบาปบุญภพภูมิ นรกสวรรค์ จึงมีประเพณีในการทำบุญอุทิศให้กับผู้ตายไปแล้ว เนื่องจากได้รับอิทธิพลของหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทำให้ประเพณี ตลอดจนปรศนาธรรมยังคงอยู่และมีการสืบทอดต่อๆ มา

ในด้านความนิยม ปรีศนาธรรมถือว่าเป็นวรรณกรรมที่ทรงคุณค่าอันประเสริฐ ที่มีสาระสำคัญและประโยชน์ยิ่งแก่ชนชาวอีสาน ที่ยึดถือสืบทอดปฏิบัติเกี่ยวกับประเพณีการตายมาจนปัจจุบันประชาชนยึดหลักธรรมเป็นเครื่องเหนี่ยวจิตใจ เป็นคติธรรมคำสอนตามหลักพระพุทธศาสนา ที่มุ่งสอนให้ผู้คนมุ่งละความชั่ว ทำความดี และทำจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใสเบิกบาน ทำให้สังคมเกิดความสงบสุขและพัฒนาให้เจริญก้าวหน้า จากการสืบทอดในรูปของมุขปาฐะที่จำกันมาสืบทอดกันมา เป็นความนิยมทั้งเพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลินในการทดสอบปัญญา เนื่องจากได้แฝงหลักธรรมอันประเสริฐ จึงทำให้ปรีศนาธรรมเป็นมรดกตกทอดถึงคนรุ่นหลังของชาวอีสาน เพื่อที่จะได้ศึกษาถึงภูมิปัญญาอันเลิศของบรรพบุรุษและรักษาไว้อย่างยั่งยืนต่อไป

Thesis Title : The Dhamma Riddles on Northeastern Thai Death Tradition

Researcher : Phrakruutaipariyatkoson (Satean yoodsungwan)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Dr.Phrarajawachiramethee Pali IX.,B.A.,M.A.,Ph.D.

: Prof. Dr. Kanchana Ngourungsi B.A., M.A., Ph.D.

: Asst.Prof.Dr. Worrakrit Thuenchang Pali IX,B.A., M.A.,Ph.D.

Date of Graduation : ...../...../.....

ABSTRACT

The purpose of this thesis was to study riddles on death tradition of Northeastern Thailand extracted from Northeast literature concerning death tradition. The data gathering for primary source was done through Tipitaka texts and interviews from local wise men. The secondary resource was gathered from related Buddhist documents and research work on death tradition. The study anticipated that death tradition would be sustained and practiced by younger generations in a proper way.

The study results revealed that

1) The significant characteristic of riddles was formed with Buddhist concept on impermanence and changing of substances perceived by Thai Buddhist from the past up to the present time.

2) The framework of death tradition performed was the model for Thai people in Northeastern area and was transferred to the younger generations with taking Buddhist concepts in terms of riddles.

3) Northeastern riddles on death tradition were in oral tradition.

According to the analysis on death tradition practice in term of riddles, the embedded content involved belief based on Buddhism deeds. There was an explanation on blessings, sins, estates after death, heaven and hell. The performance

following the content in the riddles led to merit making for the dead persons. This precisely showed the Buddhism influence in setting up riddles.

Concerning the value perceived from riddles studied, it was found out that ceremonies on death tradition and funeral follows the content from the riddles that embedded the strong belief on Buddhism. This kind of value had been still practiced since in the past to the present time. It also revealed that people in the northeast of the country have continued their practice on death tradition because of the concept and performance influenced from the riddles guided them to keep on the tradition the same way their ancestors did in the past.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดีเพราะมีผู้มีความเมตตาอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยขอระบุนามเพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ดังนี้

กราบขอบพระคุณ พระเทพปริยัติเมธี, ผศ.ดร. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ผู้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่นิสิตในด้านวิชาการ ที่ได้เมตตาให้คำแนะนำและให้โอกาสทางการศึกษาแก่ผู้วิจัย ซึ่งถือว่าเป็นกำลังใจที่ดีที่ยังได้รับตลอดระยะเวลาการศึกษา

กราบขอบพระคุณ พระราชวชิรเมธี,ดร. ประธานคณะกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ได้เมตตาได้รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา คอยช่วยเหลือให้คำแนะนำพร้อมตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์นี้ด้วยความเมตตาเป็นอย่างสูง

เจริญพรขอบคุณ ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กาญจนา เงามั่งศรี ผู้แนะนำหัวข้อวิทยานิพนธ์ และรับเป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ได้กรุณาช่วยดูแลจนทำให้งานวิจัยชิ้นนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

เจริญพรขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรกฤต เกื้อนข้าง อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาช่วยพิสูจน์อักษรให้ด้วยความอุตสาหะอย่างยิ่ง และช่วยให้คำแนะนำและประสานงานช่วยตลอดระยะเวลาที่ทำวิจัย จนสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

เจริญพรขอบคุณคุณดิเรก ด้วงลอย เลขานุการศูนย์บัณฑิตศึกษาที่ได้คอยเป็นธุระประสานงานให้ เจ้าหน้าที่ศูนย์บัณฑิตศึกษาและเจ้าหน้าที่ห้องสมุดวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่ได้ให้ความช่วยเหลือด้วยดีมาโดยตลอด

ความดีและประโยชน์ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็นพุทธานุชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และขอน้อมบูชาคุณบุพการีผู้ให้กำเนิดคือ โยมพ่อและโยมแม่ ผู้ให้ชีวิตให้ทุกสิ่งทุกอย่างคอยเป็นที่พึ่งและให้กำลังใจ รวมถึงพี่ชายน้องชายและญาติมิตรทุกคน

ขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย ได้โปรดคุ้มครองอภิบาลทุกท่านที่มีอุปการคุณต่อผู้วิจัย ตามที่ได้ระบุนามมานั้นและที่ไม่ได้ระบุนามเอาไว้ ให้ประสบพบแต่ความสุขความเจริญด้วยจิตพิพร คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ และธรรมสารสมบัติพิพัฒน์มงคลสมบุรณ์พูนผลตลอดกาลนานเทอญ

พระครูอุทัยปริยัติโกศล (เสถียร ยอดสังวาลย์)

กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายคำย่อ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๕
๑.๓ ขอบเขตในการวิจัย.....	๕
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย.....	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๖
๑.๖ วิธีดำเนินงานวิจัย.....	๙
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๙
บทที่ ๒ ประเพณีความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๑๐
๒.๑ ความตายในพระไตรปิฎก.....	๑๐
๒.๒ ความตายในด้านกฎหมาย.....	๑๓
๒.๓ แนวคิดเรื่องความตายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก.....	๑๙
๒.๔ จุดมุ่งหมายการสอนเกี่ยวกับความตาย.....	๒๓
๒.๕ วิธีการปฏิบัติต่อความตาย.....	๓๐
๒.๖ ความเป็นมาของการสวดพระอภิธรรม.....	๓๓
บทที่ ๓ ปรีศนาธรรมที่เกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน	๓๖
๓.๑ พิธีทำศพ.....	๓๖

๓.๒ โคนผมศพ.....	๓๘
๓.๓ อาบน้ำศพ.....	๓๘
๓.๔ นุ่งห่มผ้าศพ.....	๓๙
๓.๕ รดน้ำศพ.....	๓๙
๓.๖ โลงหรือหีบใส่ศพ.....	๔๐
๓.๗ เบิกโลง.....	๔๐
๓.๘ หวีผมศพ.....	๔๑
๓.๙ บรรจุของเข้าปากศพ.....	๔๒
๓.๑๐ ตราสังศพ.....	๔๒
๓.๑๑ เครื่องสักการะใส่มือศพ.....	๔๓
๓.๑๒ ปิดหน้าศพ.....	๔๓
๓.๑๓ ห่อศพและดอยศพ.....	๔๔
๓.๑๔ ทำบันได ๒-๔ ชั้น.....	๔๔
๓.๑๕ ตามไฟไว้ปลายเท้า.....	๔๕
๓.๑๖ สวดหน้าศพ.....	๔๕
๓.๑๗ วันเผาศพ.....	๔๖
๓.๑๘ การปลงศพ.....	๔๖
๓.๑๙ ประตูป่า.....	๔๘
๓.๒๐ ต่อยหม้อน้ำและซักฟาก.....	๔๘
๓.๒๑ พระสงฆ์นำหน้า.....	๔๙
๓.๒๒ ซักผ้าบังสุกุล.....	๔๙
๓.๒๓ ทิ้งเบ็ย ๓๒ เบ็ย.....	๕๐
๓.๒๔ เวียน ๓ รอบ.....	๕๐
๓.๒๕ มะพร้าวล้างหน้า.....	๕๑
๓.๒๖ เทียนเผาศพ.....	๕๒
๓.๒๗ ซักฟืน ๓ ดุ้น.....	๕๒
๓.๒๘ ห้ามมิให้ขึ้นเรือนก่อนล้างหน้าอาบน้ำ.....	๕๓
๓.๒๙ เดินสามหาบ.....	๕๓
๓.๓๐ แปรรูป.....	๕๔

๓.๓๑	บังสุกุลเป็นและบังสุกุลตาย.....	๕๕
๓.๓๒	เก็บอัฐิ.....	๕๖
๓.๓๓	ปฐมนิเทศการทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ.....	๕๖

บทที่ ๔ วิเคราะห์ปรีศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีการตาย ๕๙

๔.๑	วิเคราะห์ปรีศนาธรรม.....	๕๙
๔.๒	วิเคราะห์ปรีศนาธรรมในขั้นตอนเกี่ยวกับพิธีกรรม.....	๖๐
๔.๓	วิเคราะห์คำว่า “ชะรา”	๖๔
๔.๔	วิเคราะห์บทกลอนที่เกี่ยวกับปรีศนาธรรม.....	๖๔
๔.๕	วิเคราะห์สาระธรรมหลักที่ปรากฏ.....	๖๖
๔.๖	วิเคราะห์สาเหตุของการสวดพระอภิธรรม.....	๗๐
๔.๗	วิเคราะห์พิธีศพที่เลื่อนหาย.....	๗๐
๔.๘	สรุปสาระธรรมหลักที่ปรากฏในประเพณีการตาย.....	๗๒
๔.๙	วิเคราะห์เกี่ยวกับรูปแบบการตาย.....	๗๔
๔.๑๐	วิเคราะห์พิธีการทำบุญอุทิศส่วนกุศล.....	๗๕
๔.๑๑	สรุปหลักธรรมและพิธีกรรมที่ปรากฏในประเพณีการตาย.....	๗๖
๔.๑๒	สรุปปรีศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีการตายของภาคอีสาน.....	๗๘
๔.๑๓	เปรียบเทียบหลักธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและในปรีศนาธรรม	๗๙

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ ๘๐

๕.๑	สรุปผลการวิจัย.....	๘๐
๕.๑.๑	สรุปประเพณีความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา.....	๘๐
๕.๑.๒	สรุปปรีศนาธรรมที่เกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน.....	๘๒
๕.๑.๓	สรุปการวิเคราะห์ปรีศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีการตาย.....	๘๔
๕.๒	ปัญหาและอุปสรรคในการทำวิจัย.....	๘๕
๕.๓	ข้อเสนอแนะในการทำวิจัย.....	๘๕

บรรณานุกรม..... ๘๖

ประวัติผู้วิจัย..... ๘๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งภาษาบาลี และภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี) =	วินัยปิฎก	มหาวิภงฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา	(ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี) =	วินัยปิฎก	มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี) =	สุตฺตฺนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขนฺธวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี) =	สุตฺตฺนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี) =	สุตฺตฺนฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)
ม.มฺุ.	(บาลี) =	สุตฺตฺนฺตปิฎก	มชฺุณฺณิกาย	มฺุลปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.มฺุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มชฺุณฺณิกาย	มฺุลปณฺณาสก (ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี) =	สุตฺตฺนฺตปิฎก	มชฺุณฺณิกาย	มชฺุณฺณปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มชฺุณฺณิกาย	มชฺุณฺณปณฺณาสก ภาษาไทย
ม.อฺุ.	(บาลี) =	สุตฺตฺนฺตปิฎก	มชฺุณฺณิกาย	อฺุปริปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.อฺุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มชฺุณฺณิกาย	อฺุปริปณฺณาสก (ภาษาไทย)
ลฺ์.นฺิ.	(บาลี) =	สุตฺตฺนฺตปิฎก	ลฺ์ยฺุตฺตฺนิกาย	นฺิทานวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ลฺ์.นฺิ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ลฺ์ยฺุตฺตฺนิกาย	นฺิทานวรรค (ภาษาไทย)
ลฺ์.ช.	(บาลี) =	สุตฺตฺนฺตปิฎก	ลฺ์ยฺุตฺตฺนิกาย	ชฺุทฺตวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)

ล้.ข.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ล้.สพฺวา.	(บาลี) =	สุตฺตฺนตฺปิฎก	ลํยุตฺตฺนิกาย	สพฺวาตฺตฺนวคฺคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ล้.สพฺวา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพฺวาตฺตฺนวคฺค	(ภาษาไทย)
ล้.ม.	(บาลี) =	สุตฺตฺนตฺปิฎก	ลํยุตฺตฺนิกาย	มทวาวคฺคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ล้.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มทวาวคฺค	(ภาษาไทย)
อจฺ.เอกก.	(บาลี) =	สุตฺตฺนตฺปิฎก	อจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	เอกกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อจฺ.เอกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อํจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	เอกกนิปาต	(ภาษาไทย)
อจฺ.ทกฺ.	(บาลี) =	สุตฺตฺนตฺปิฎก	อจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	ทกฺนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อจฺ.ทกฺ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อํจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	ทกฺนิปาต	(ภาษาไทย)
อจฺ.ติกฺ.	(บาลี) =	สุตฺตฺนตฺปิฎก	อจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	ติกฺนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อจฺ.ติกฺ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อํจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	ติกฺนิปาต	(ภาษาไทย)
อจฺ.จตฺกฺ.	(บาลี) =	สุตฺตฺนตฺปิฎก	อจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	จตฺกฺนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อจฺ.จตฺกฺ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อํจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	จตฺกฺนิปาต	(ภาษาไทย)
อจฺ.ปญฺจก.	(บาลี) =	สุตฺตฺนตฺปิฎก	อจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	ปญฺจกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อจฺ.ปญฺจก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อํจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	ปญฺจกนิปาต	(ภาษาไทย)
อจฺ.จกฺ.	(บาลี) =	สุตฺตฺนตฺปิฎก	อจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	จกฺนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อจฺ.จกฺ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อํจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	จกฺนิปาต	(ภาษาไทย)
อจฺ.อฏฺฐกฺ.	(บาลี) =	สุตฺตฺนตฺปิฎก	อจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	อฏฺฐกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อจฺ.อฏฺฐกฺ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อํจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	อฏฺฐกนิปาต	(ภาษาไทย)
อจฺ.นวก.	(บาลี) =	สุตฺตฺนตฺปิฎก	อจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	นวกนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
อจฺ.นวก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อํจฺ.คฺคตฺตฺรนิกาย	นวกนิปาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(บาลี) =	สุตฺตฺนตฺปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี) =	สุตฺตฺนตฺปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมฺมปทปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมฺมปท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(บาลี) =	สุตฺตฺนตฺปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตฺตกปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตฺตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(บาลี) =	สุตฺตฺนตฺปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตฺตฺนิปาตปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตฺตฺนิปาต	(ภาษาไทย)

ขุ.เถร .	(บาลี) =	สุตตanutปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี) =	สุตตanutปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทุเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จุ.	(บาลี) =	สุตตanutปิฎก	ขุททกนิกาย	จุพนิทุเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จุ .	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุพนิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป .	(บาลี) =	สุตตanutปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสมุภิตามคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิตามรรค	ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(บาลี) =	อภิธมฺปิฎก	ธมฺสงคณิปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(บาลี) =	อภิธมฺปิฎก	วิภงฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ธา	(บาลี) =	อภิธมฺปิฎก	ธาตฺกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ธา	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธาตุกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาและปกรณ์วิเศษ

ขุ.ธ.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย	ธมฺปทฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(บาลี) =	วิสุทฺธิมคคปกรณ์		(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(ไทย) =	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์		(ภาษาไทย)
สงฺคห.	(บาลี) =	อภิธมฺตถสงฺคห		(ภาษาบาลี)
คฺงคห.	(ไทย) =	อภิธมมัตถสงคหะ		(ภาษาไทย)

การระบุหมายเลขย่อ

การอ้างอิงพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี ใช้ระบุชื่อคัมภีร์และระบุ เล่ม/ข้อ/ หน้า ตามลำดับ เช่น ววิมหา. (บาลี) ๑/๑/๑ หมายถึง การอ้างอิงนั้นระบุถึงคัมภีร์ พระวินัยปิฎก ฉบับภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑ หน้า ๑

การอ้างอิงพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ใช้ระบุคัมภีร์และระบุถึง เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ม (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕. หมายถึง การอ้างอิงนั้นระบุถึงคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๔๐๒ หน้าที่ ๓๓๕

ส่วนการอ้างอิงอรรถกถาและปกรณ์วิเสส ภาษาบาลี จะแจ้งชื่อ คัมภีร์/เล่ม/หน้า ตามลำดับ เช่น อง.เอกาทกส. อ./๓/๓๘๕. หมายถึง องคตตฺตฺรนิกาย มโนรตฺตฺรณีเอกาทสกอฏฐกา เล่ม ๓ หน้า ๓๘๕. วิสุทฺธิ (แปล) ๒/๒๓๒. หมายถึง คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทฺธิมรรค แปล เล่มที่ ๒ หน้า ๒๓๒ แต่ในกรณีที่เป็นพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมกุฏราชวิทยาลัย ใช้ระบุชื่อ คัมภีร์/เล่ม/หน้า และฉบับตามลำดับ เช่น อภ.วิ.อ. ๗๗/๖๖๕ ฉบับมกุฏราชวิทยาลัย หมายถึง คัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่มที่ ๗๗ หน้า ๖๖๕ ฉบับมกุฏราชวิทยาลัย

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปรีศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายมีความสำคัญต่อมนุษย์ของเราเป็นอย่างมาก เพราะทุก ๆ คนที่ถือกำเนิดเกิดมาในโลก จะต้องตกอยู่ในกฎแห่งธรรมชาติที่พระพุทธศาสนา เรียกว่า กฎแห่งพระไตรลักษณ์ คือ ๑. การเกิดขึ้นมาในโลก ๒. การตั้งอยู่ ๓. การดับไป อธิบายให้เข้าใจง่ายขึ้นก็คือ มีการเกิด การแก่ การเจ็บและการตาย เป็นเรื่องของธรรมชาติของสรรพสัตว์ แต่มนุษย์ถือว่าเป็นสัตว์ที่ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย มีวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรม ต่างๆ มากมาย พัฒนาเกิดขึ้น โดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย มีการวิวัฒนาการเกิดขึ้นใน พิธีกรรมเกี่ยวกับความตายมากมายจนเกิดความสับสน โดยเฉพาะในยุคปัจจุบัน ในแต่ละภูมิภาค และในสถานที่ต่าง ๆ มีพิธีกรรมการปฏิบัติที่แตกต่างกัน เนื่องมาจากค่านิยมและความเชื่อที่ แตกต่างกันไป และประเพณีที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา มีความแตกต่างกัน จนบางที่ไม่รู้จะทำอย่างไร เกี่ยวกับพิธีกรรมการตาย จะปฏิบัติอย่างไรให้ถูกต้อง ชีวิตและความตาย "ความเป็นความตายเรา ไม่ยินดี เราจักละทิ้งร่างกายนี้ไปอย่างผู้มีสติสัมปชัญญะ เรารอแต่ให้ถึงเวลา คล้ายลูกจ้างให้หมด เวลาทำงาน ความตายนี้มีแน่ไม่ว่าแก่หรือหนุ่ม แต่ที่จะไม่ตายไม่มีหรอก"^๑

ประเพณีการตายของภาคอีสาน เป็นประเพณีที่น่าสรรเสริญ โดยเหตุที่ได้พิจารณา เห็นสารประโยชน์อันจักอำนวยให้แก่ผู้มรณกรรมไปแล้ว แม้ผู้หนึ่งได้พรากจากโลกไปแล้วก็ดี มนุษย์ผู้มีชีวิตอยู่หาได้ลืมไม่ยังระลึกถึงทำพิธีนำส่งบุญกุศลให้ น้ำใจอันดีงามเช่นนี้ได้มีปรากฏใน ชนชาวอีสาน ย่อมเห็นได้ว่ามีความมุ่งหวังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันคือปรารถนาให้ผู้มรณะนั้นๆ ได้รับความสุขยิ่งขึ้นไปในอนาคต ประเพณีในการทำศพยังเป็นเครื่องนึกคิดให้ผู้มีวิจรรย์ปัญญา ได้หวนนึกขึ้นไตร่ตรองให้ปลงเห็นสภาวะธรรมที่แท้จริง ทั้งนี้ย่อมเป็นกรณีสมควรสรรเสริญที่แท้จริง ซึ่งบรรพบุรุษครั้งโบราณได้จัดทำเอาไว้ เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจแก่ผู้ที่มีมัวเมาอยู่ในชีวิตทรัพย์สินสมบัติ สามีภรรยา บุตรธิดา ตลอดจนมัวเมาอยู่ในโลกอยู่ในความไม่มีโรค แต่โดยเฉพาะประเพณีการ ทำศพของชาวอีสาน มีปรีศนาธรรมข้อคิดมากมายน่าศึกษา^๒

^๑ ชู.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๐๑-๑๐๐๓/๓๙๗.

^๒ อีรวัฒน์. การตายและพิธีการทำบุญศพ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด , ๒๕๕๐), หน้า ๒๕.

ปริศนาธรรมเป็นภูมิปัญญาคนอีสาน ซึ่งในอดีตผู้เฒ่าผู้แก่จะมีวิธีในการสอนลูกหลานที่ได้ประมวลมาจากหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อใช้ในการสอนให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาและเป็นแนวทางในการนำไปประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบแห่งความดี แต่ในปัจจุบันปริศนาธรรมหรือภูมิปัญญาของชาวอีสาน ได้ลบลือนหายไปและสูญหายไปเป็นจำนวนมาก อันเกิดด้วยเหตุหลายประการ โดยเฉพาะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของคนรุ่นใหม่ ที่สำคัญไม่มีใครสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าเพราะถือว่าเป็นเรื่องไม่จำเป็น ปริศนาธรรม สืบเนื่องมาจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าวิถีชีวิตของชาวอีสานได้ผูกพันประสานกลมกลืนกับกับหลักความเชื่อและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาตลอดยาวนาน จนทำให้เกิดการปรับตัวเข้าหากันสนองความต้องการความเชื่อถือและข้อปฏิบัติอื่น ๆ ที่มีมาในหมู่ชาวอีสาน จนพัฒนาถึงขั้นที่ทำให้เกิดมีระเบียบการปฏิบัติ จึงเป็นลักษณะของการดำเนินชีวิตที่เสาะแสวงหาหลักการดำเนินชีวิตหลักคตินิยมส่วนใหญ่ได้มาจากพระพุทธศาสนาและจากประสบการณ์ของผู้ที่ปรากฏออกมาในรูปปริศนาธรรม คติธรรม สุภาษิต คำพังเพย คะลำ ตลอดจนถึงสำนวนโวหารและคติชาวบ้านเป็นต้น^๓

ฮีด คอง คะลำ เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิตหรือแนวทางความเป็นอยู่ของคนอีสานมาตั้งแต่โบราณกาลตราบเท่าทุกวันนี้ เพราะฮีดคอง คะลำ จะเป็นเครื่องกำหนดดำเนินชีวิตในแต่ละวัน ในแต่ละเดือน และในแต่ละปี ตั้งแต่เกิดจนตาย นอกจากนี้ ฮีดคอง คะลำ ยังเป็นเสมือน กฎ ระเบียบ ข้อบังคับในสังคม คนอีสานจึงเปรียบเสมือนเป็นธรรมนูญที่ใช้เป็นหลักปกครองบ้านเมืองของอาณาจักรล้านช้างในสมัยโบราณเรื่อยมาตราบเท่าทุกวันนี้ และมีการปรับเปลี่ยนบ้างในบางส่วนบางเรื่องเพื่อให้เหมาะกับยุคสมัย ฮีด เป็นภาษาลาว ซึ่งลาวเอามาจากคำศัพท์ของภาษาบาลี โดยภาษาบาลีหรือปาลีใช้ว่า “จาริตฺต” อ่านว่า จา-ริต-ตะ แล้วชนชาวลาวและไทอีสานก็นำมาใช้ในภาษาของตนว่า “จาฮีด” ต่อมากร่อนคำ โดยตัดคำหน้าคือคำ “จา” ออกเหลือ “ฮีด” คำเดียวโดดๆ ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ.๒๕๓๕ ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ “จาริต” เป็นคำนาม แปลว่า ประเพณีที่ถือสืบต่อกันมานาน ส่วน “จาริตประเพณี” มีความหมายว่า “ระเบียบประเพณีที่นิยมและประพฤติกันสืบมา ถ้าฝ่าฝืนถือว่าเป็นความผิดเป็นชั่ว” คำว่า “คอง” เป็นภาษาลาว ที่คนอีสานนำมาใช้เป็นภาษาของตน แปลว่า แบบ, แบบอย่าง, ประเพณี, คองจาริต, ทาง, คองโบราณ, คองธรรม, คองโลก กล่าวคือ คอง เป็นแบบอย่างแนวทางการปกครอง หรือข้อกติกาของบ้านเมือง จึงมีทั้งคอง

^๓ อติสร เพียงเกษ, “หลักธรรมพระศาสนาเรื่องบุญ - บาป ในพญาอีสาน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒.

บ้าน คองเมือง คะลำ หมายถึง สิ่งต้องห้าม เช่น ผู้น้อยยื่นไม้ผู้ใหญ่ คะลำ ผู้น้อย หมายถึง เด็ก ผู้มีอาวุโสหน่อย, ไม้ หมายถึง ไม้ ผู้ใหญ่ หมายถึง ผู้ใหญ่ แปลความหมายคือ เด็กอย่าไปยื่นไม้กับผู้ใหญ่ที่สูงอายุกว่าที่แก่กว่า เป็นการเทียบรุ่นไม่ควรกระทำ^๔

ปรีศนาธรรมที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของชาวอีสานที่ถือว่าเป็นประเพณีและวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการตาย ซึ่งชาวอีสานได้ประพฤติปฏิบัติมาจนปัจจุบัน ก็มีบางสิ่งบางอย่างที่ศูนย์หายไปชาวอีสานตั้งแต่อดีตนั้นอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่ มีพ่อ แม่ ลูก ปู่ ย่า ตา ยาย ในการดำรงชีวิตของชาวอีสาน เป็นสังคมถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน มีความสามัคคีช่วยเหลือเอื้ออาทรอยู่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน ด้วยความสันติสุข พระพุทธศาสนาได้แทรกซึมลึกเข้าไปมีอิทธิพลในจิตใจของชาวอีสาน จนเป็นแรงบันดาลใจให้ชาวอีสาน สร้างสรรค์ศิลปะและก่อให้เกิดวัฒนธรรมพื้นบ้าน จนกลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ขึ้นเป็นอย่างมาก ทั้งเป็นส่วนสำคัญ ทำให้ชาวอีสานมีค่านิยมและอุปนิสัยเฉพาะตัว แตกต่างจากภาคอื่น ๆ ของไทย หลักฐานทางด้านวัตถุที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของพระพุทธศาสนามีอยู่มากมาย เช่น ศิลปวัตถุโบราณทางศาสนาเป็นต้น นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังมีส่วนให้เกิดวรรณกรรม ขึ้นในท้องถิ่นอีสานมากมาย ได้รับอิทธิพลรูปแบบมาจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น^๕

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานพื้นฐานมาจากพระพุทธศาสนา วรรณกรรมอีสานยังสะท้อนให้เห็นความเชื่อ ค่านิยม ความนึกคิดของคนอีสาน จารีตประเพณีอุดมการณ์ทางสังคมอันเป็นมรดกท้องถิ่นอีสานที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้นักปราชญ์พยายามหาวิธีนำหลักคำธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาสอดแทรกในวรรณกรรม เพื่อที่จะให้คนใช้สติปัญญาในการคบคิดแก้ปัญหา แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดคุณธรรมจริยธรรม คือละความชั่วทำแต่ความดีดังบทปรีศนาธรรมที่ว่า “รู้ว่าวันคืนเคลื่อน บ่เวียนวนกลับ ไผ่มัดหลับมัดเพลิน บ่เจริญสอดวันม้วย ด้วยว่าวันคืนนั้น ย่อมผันแปรย้ายเคลื่อน เขียนแล้วอ่านเกิดน้ำ สีคาเล่นม่วนเพลิน อายุเหลือบ่ยาวเียน ก้อเดินฮอดจุดฝัน บัดคราวสูญูชีวัง ซือสิยังเหลือไว้”^๖

^๔ พระครูสุเทพสาครคุณ, มรดกไทอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๔), หน้า ๙๙.

^๕ สุทาบ เขมปญญา, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อภูมิปัญญา ไทยในด้านสังคมการเมืองการปกครองเศรษฐกิจและวัฒนธรรม”, พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๒๗.

^๖ หมายถึง “เมื่อรู้ตัวว่าวันคืนเคลื่อนไปและไม่มีวันกลับมา อย่างมัดเพลินว่าชีวิตจะยืนยาว วันเวลาย่อมผันแปรไป อายุเราก็ไม่ยืนยาว เร่งสร้างความดี จะยังได้จารึกชื่อไว้ให้ผู้คนชื่นชม”

ด้วยเหตุที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ผู้วิจัยในฐานะเป็นอนุชนรุ่นหลังของชาวอีสาน จึงสนใจที่จะต้องศึกษาค้นคว้าเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องและนำไปเผยแพร่เป็นที่รู้จักของสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมท้องถิ่นต่อไป ดังนั้นผู้วิจัยจึงทำการศึกษาวิเคราะห์เรื่อง ปรีศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน ซึ่งมีความหมายที่ลึกซึ้งแอบแฝงอยู่ให้เกิดความรู้และเข้าใจ และนำมาประพฤติปฏิบัติตามจารีตประเพณีชาวอีสาน โดยจะศึกษาคำสอนดังกล่าวที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมประเภทปรีศนาสุภาษิตคำสอนโบราณ วรรณกรรมนิทานพื้นบ้าน เป็นต้น อันมีพื้นฐานมาจากความเชื่อจากพระพุทธศาสนาที่ได้สอดแทรกเอาไว้ เพื่ออนุชนรุ่นหลังในสังคมจะได้ยึดเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติได้ถูกต้อง ใช้สำหรับการดำรงชีวิตที่มีหลักธรรมเป็นกรอบประเพณีในการประพฤติปฏิบัติต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของประเพณีการตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาปรีศนาธรรมที่เกี่ยวกับประเพณีการตายที่ปรากฏในวิถีชีวิตคนภาคอีสาน
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์ปรีศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีการตาย

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Documentary Research) มุ่งศึกษาเอกสารอ้างอิงเป็นหลัก มีขอบเขตการวิจัยดังนี้

- ๑.๓.๑ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีการตายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกาและอนุฎีกาของพระพุทธศาสนา
- ๑.๓.๒ ศึกษาข้อมูลปรีศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีการตายในภาคอีสาน และวิทยานิพนธ์ งานวิจัย พร้อมทั้งเอกสารทางวิชาการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีการตาย
- ๑.๓.๓ วิเคราะห์ปรีศนาธรรมเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับประเพณีการตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและในประเพณีทางภาคอีสาน

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ปริศนาธรรม หมายถึง หลักแห่งความรู้และความจริงที่ผูกขึ้นเป็นเงื่อนงำ เพื่อให้แก้หรือให้ทายความคิดที่แฝงอยู่ในเชิงเปรียบเทียบของภาคอีสาน

ตาย หมายถึง ไม่ดีสิ้นใจ, สิ้นชีวิต, ไม่เป็นอยู่ต่อไป, สิ้นสภาพของการมีชีวิต การเคลื่อนไหวไม่ได้

คะลำ หมายถึง ไม่ดีต้องห้าม, ความไม่ดีควรเว้นรอบด้าน

ฮีด หมายถึง ฮีด เป็นภาษาลาว ซึ่งลาวเอามาจากคำศัพท์ของภาษาบาลี โดยภาษาบาลีหรือปาลีใช้ว่า “จาริตฺต” อ่านว่า จา-ริต-ตะ แล้วชนชาวลาวและไทอีสานก็นำมาใช้ในภาษาของตนว่า “จาฮีด” ต่อมาก่อร่อนคำ โดยตัดคำหน้าคือคำ “จา” ออกเหลือ “ฮีด” คำเดียวโดดๆ ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ.๒๕๓๕ ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ “จาริต” เป็นคำนาม แปลว่า ประเพณีที่ถือสืบต่อกันมานาน ส่วน “จาริตประเพณี” มีความหมายว่า “ระเบียบประเพณีที่นิยมและประพฤติกันสืบมา ถ้าฝ่าฝืนถือว่าเป็นความผิดเป็นชั่ว”

คอง หมายถึง แบบ, แบบอย่าง, ประเพณี, คองจาริต, ทาง, คองโบราณ, คองธรรม, คองโลก กล่าวคือ คอง เป็นแบบอย่างแนวทางการปกครอง หรือข้อกติกาของบ้านเมือง จึงมีทั้งคองบ้าน คองเมือง

ประเพณีการตาย หมายถึง ประเพณีการตายของคนชาวอีสาน

ภาคอีสาน หมายถึง เขตหรือภาคหนึ่งทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย อยู่บนที่ราบสูงโคราช มีแม่น้ำโขงกั้นเขตทางตอนเหนือและตะวันออกเฉียงของภาค ทางด้านใต้จรดชายแดนกัมพูชา ทางตะวันตกมีเทือกเขาเพชรบูรณ์และเทือกเขาดงพญาเย็นเป็นแนวกั้นแยกจากภาคเหนือและภาคกลาง

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ก.เอกสารที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยที่เกี่ยวกับหลักการวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องรูปแบบและความหมายของปริศนาธรรมยังไม่พบว่าผู้วิจัยท่านใดได้ทำได้ พบแต่เพียงหลักธรรมเรื่องปริศนาคำสอนเท่านั้น ซึ่งข้อความที่คัดย่อไว้ ดังนี้

สัมมา สัจจานุรักษ์ จากหนังสือเรื่อง “**ปริศนาธรรมชาวอีสาน**” ได้กล่าวไว้ว่า เรื่องสุภาสิตโบราณที่ได้จากวัดป่าพง ซึ่งมีพระอาจารย์สุภัทร เป็นเจ้าอาวาสผู้ปกครอง ได้พบความสัมพันธ์ระหว่างปริศนาธรรมกับวิถีชีวิตของชาวอีสานในประเด็นสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. คนไทยอีสานได้รู้จักคุ้นเคยกับปริศนาธรรม หรือปรัชญาธรรมหรือธรรมสุภาสิต จนเป็นธรรมดา คือได้ยินได้ฟังจนติดหูติดปากมากมายหลายคำ เช่น “บ้านใกล้ครึ่งย้อมครึ่งบ่แดง “แท้จริงแล้วก็คือสุภาสิตนั่นเอง เพราะคำสุภาสิตนั้นแปลว่าถ้อยคำที่กล่าวดี หรือคำพูดที่ถือว่าเป็นคติได้ แต่บางสุภาสิตผูกเอาไว้มีเงื่อนไข จะต้องใช้ปัญญาขบคิดตีความหมายให้ได้

๒. ความเชื่อของชาวอีสานนั้น มาจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนา คือความเชื่อเรื่องผลกรรมดีกรรมชั่ว เป็นผลพวงมาจากอดีตชาติเนื่องปัจจุบัน

๓. ปริศนาธรรมมีของภาคอีสาน มีสาระความรู้ที่เป็นแนวทางแสวงหาความรู้ในทางปฏิบัติ เพื่อนำไปประพฤติปฏิบัตินั้น ให้เกิดคุณค่าและเป็นเรื่องเตือนใจให้ประกอบกรรมดีต่อไป ปริศนาธรรม เป็นคติธรรมคำสอนที่ดี มุ่งสู่ให้คนได้ศึกษาและนำไปปฏิบัติ เพื่อความสุขความเจริญแห่งชีวิต โดยส่วนมากได้รับอิทธิพลมาจากหลังธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา

สุกัญญา ภัทรราชย์ จากเรื่อง “**วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ**” ได้กล่าวไว้ว่า วรรณคดีอีสานให้เป็นสื่อในการสอนศาสนา ทั้งทางตรงและทางอ้อมกล่าวคือในทางตรง ได้แก่ที่พระนำไปเทศน์ เช่น เรื่องมหาชาติในงาน “บุญพระเวด” หรือเทศน์ทานชาดกเรื่องต่าง ๆ ทั้งนี้ชาดกและชาดกนอกเหล่านี้ถือเป็นกุสโลยอย่างหนึ่ง การใช้วรรณคดีเป็นสื่อในการสอนศาสนาทางอ้อมคือการสอดแทรกคำสอนศาสนาลงในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ที่ใช้อ่านให้กันฟังในโอกาสอื่น ๆ ดังนั้นวรรณคดีอีสานจึงมีบทบาทใกล้เคียงกับชีวิตของคนอีสานเป็นอย่างยิ่งไม่ว่าจะเป็นบทบาทด้านเกี่ยวกับความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ตลอดจนถึงความบันเทิง

พรทิพย์ ชังธาดา จากหนังสือเรื่อง “**เรื่องวรรณกรรมท้องถิ่น**” ได้กล่าวไว้ว่า การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับวรรณกรรมอีสานไว้หลายประการดังนี้แนวความคิดเรื่องกรรม นิทานพื้นบ้านได้รับอิทธิพล จากกฎแห่งกรรมทางพระพุทธศาสนาเชื่อกันว่าผลที่ทำลงไปย่อมได้รับการตอบสนอง ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ชีวิตปัจจุบันเป็นผลจากการบันดาลของกบระทำความกรรมเก่าในชาติปางก่อน เช่นนางนกระจอง นางเต่าคำ ท้าวกำกาดำ เป็น แนวคิดธรรมะย่อมชนะอธรรม เชื่อว่าคนที่ทำความดี ย่อมได้รับรางวัลตอบแทน คนชั่วย่อมถูกลงโทษ เช่น ปลาบู่ทอง ท้าวกำพร้าว เป็นต้น

พระมหาสุพัฒน์ อนนทจารย์ ดร. จากเรื่อง “**เวรกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา**” โดยได้ศึกษาปริศนาธรรมต่าง ๆ เห็นว่าคนอีสานเชื่อในเรื่องเวรกรรมในการ

กระทำของบุคคล คือเชื่อว่าใครทำกรรมดี ย่อมได้ผลคือความสุขความเจริญ ตรงกันข้ามกับบุคคลใดทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลคือความทุกข์ความเดือดร้อน ความเชื่อทั้งหลายนี้สืบเนื่องมาจากอิทธิพลทางศาสนา ปรัชญาเป็นธรรมชาติโดยตรง และมีข้อเชิงเปรียบเทียบที่สรรพสิ่งภายนอกที่เป็นธรรมมองเห็นด้วยตา ปรัชญาธรรมเรื่องการตีฆ้อง ๓ ครั้ง หลังผู้ป่วยตายแน่นอน แต่ปัจจุบันใช้ปืนยิงขึ้นฟ้า ๓ นัด ซึ่งอันที่จริงไม่ถูกต้อง เพราะปืนเป็นอาวุธสำหรับเข่นฆ่า ไม่ใช่สัตตญาณแห่งเทพเจ้าเหล่าเทวดา ปรัชญาธรรมการตีฆ้อง ๓ ครั้ง หมายถึง ครั้งที่ ๑ หมายถึง พระพุทธครั้งที่ ๒ หมายถึงพระธรรม ครั้งที่ ๓ หมายถึงพระสงฆ์ การตีฆ้องเป็นสัตตญาณแห่งบุญกุศล กล่าวคือ เวลามีนงานบุญงานกุศลจะนิยมตีฆ้อง ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตือนสติคนที่ยังไม่ตายให้รู้จักพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นเนื้อหาแห่งบุญกุศลควรบำเพ็ญเอาไว้เมื่อตายไปแล้วไม่สามารถที่จะกระทำได้อ

ข. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อดิศร เพียงเกษ จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “**หลักธรรมในพระพุทธศาสนา เรื่อง บุญ - บาป ที่ปรากฏในพญาคอสมาน**” พบว่า คนอีสานมีความเชื่อเป็นพันธะจริยธรรม อันได้แก่เรื่องความกลัวในเรื่อง ผลกรรม คือ บุญบาป จึงเป็นเหตุที่ต้องเลือกทำอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อช่วยให้ผู้กระทำรอดพ้นจากผลร้ายของบาป และพยายามทำความดี คือ บุญกุศลเพื่อจะได้รับผลนั้นหลังกรรมที่ปรากฏอยู่ในพญาคอสมานที่อิทธิพลทางคำสอนมาจากพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ แม้ว่าจะมีบางอย่างที่ยังแสดงให้เห็นถึงความเชื่อดั้งเดิมแต่เป็นการประยุกต์ประสมประสานให้สอดคล้องกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้นเอง

อติพงษ์ ฐานิสฺสโร จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “**ศึกษาวิเคราะห์อาการของจิตและปราณ ในผู้ป่วยที่มีภาวะสมองตาย**” พบว่า แม้ความตายจะเป็นเรื่องที่ไม่ก่อให้เกิดความเบิกบานใจ มีแต่จะนำมาซึ่งความเศร้าโศกเสียใจ ความหดหู่ ทำลายความสนุกสนานเพลิดเพลินพลัดพรากจากสิ่งและบุคคลอันเป็นที่รัก นำมาซึ่งความทุกข์กังวลในทุก ๆ เรื่อง แต่ความตายหรือการสิ้นชีวิตของมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ ล้วนเป็นไปตามกฎกรรมดาของสรรพสิ่ง พระพุทธศาสนาจึงกล่าวว่าบุคคลทุกผู้ทุกวัยย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงหนีความสิ้นไปของชีวิตได้ และตราบใดที่ยังมีกิเลส

^๑สุขพัฒน์ อนนท์จารย์, **ปรัชญาธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔๙.

^๒อดิศร เพียงเกษ, “หลักธรรมพระศาสนาเรื่องบุญ-บาป ในพญาคอสมาน”, หน้า ๓๙. **พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๓.

ค้นหา อันเป็นตัวนำไปประกอบกรรม ความตายจึงเป็นเพียงกระบวนการหนึ่งของชีวิต คือเมื่อมีตายย่อมมีการเกิด ขึ้นอีก และเมื่อหมดกรรมหมดวาระ ย่อมสิ้นชีวิตหรือตายอีก เพียงแต่การเกิดขึ้นในแต่ละภพชาตินั้น จะเป็นหรือมีสภาพอย่างไรล้วนแต่กรรมที่เคยกระทำไว้สนองชาติก่อนจะปรุงแต่งให้ชีวิตมีพื้นฐานเป็นไปในสิ่งที่ควรเป็น เวียนเป็นวัฏสงสารเช่นนี้เรื่องไป^๙

สุทาบ เขมปญโญ จากงานวิจัยเรื่อง **“อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อภูมิปัญญา ไทยในด้านสังคมการเมืองการปกครองเศรษฐกิจและวัฒนธรรม”** พบว่า ปรีศนาธรรมในวิถีชีวิตของชาวอีสาน ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ จากรุ่นสู่รุ่น เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ยึดถือปฏิบัติ ซึ่งมีรูปแบบออกมาจากหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก ได้มีการจดจำเล่าต่อ รวมทั้งมีการบันทึกถ่ายทอดให้กับลูกหลานให้ได้ศึกษา เพื่อใช้เป็นแนวในการประพฤติปฏิบัติตาม ปรีศนาธรรม เป็นคำสอนที่นักปราชญ์ราชบัณฑิตต่าง ๆ ได้ให้แนวคิดคติธรรมคำสอนที่เป็นประโยชน์ในการปฏิบัติ มีปรีศนาธรรมที่เกี่ยวกับวิถีชีวิต ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย และมีการประยุกต์เพิ่มเติมจากปราชญ์อีกหลายรุ่น เพื่อปรับประยุกต์มาใช้ให้เกิดความเหมาะสมกับงานต่างๆ ทั้งที่เป็นงานมงคล และงานอวมงคล งานมงคลเช่นงานขึ้นบ้านใหม่ งานมงคลสมรส เป็นต้น ส่วนงาน อวมงคล เช่น งานประเพณีเกี่ยวกับการตาย งานทำบุญอุทิศ^{๑๐}

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๖.๑ ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ จากพระไตรปิฎก เฉพาะข้อมูลหลักธรรมในพระพุทธศาสนาโดยตรง จะศึกษารวบรวมจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นรองลงมาได้แก่ อรรถกถา ฎีกา และตำราทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องปรีศนาธรรมที่เกี่ยวกับความตาย

๑.๖.๒ ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิจากปรีศนาธรรมจากวรรณกรรมท้องถิ่น ทั้งเป็นวรรณกรรมศาสนา วรรณกรรม คำสอน และวรรณกรรมนิทาน ที่มีผู้ปริวรรตแปลออกมาเป็น

^๙ อธิพงษ์ สุวานิสสร, “ศึกษาวิเคราะห์อาการของจิตและปรารถนา ในผู้ป่วยที่มีภาวะสมองตาย”, **พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๓.

^{๑๐} สุทาบ เขมปญโญ, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อภูมิปัญญา ไทยในด้านสังคมการเมืองการปกครองเศรษฐกิจและวัฒนธรรม” **พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๒๗.

ภาษาไทยแล้ว วรรณกรรมที่ใช้เป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลนั้น เป็นวรรณกรรมร้อยกรองทั้งสิ้น โดยรวบรวมปรีศนาธรรมคำสอนดังกล่าวให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ นำข้อมูลที่ได้มานั้นจัดเป็นหมวดหมู่ แบ่งประเภท วิเคราะห์ แจกแจงให้ความหมายแปลเป็นภาษาไทยภาคกลาง และอธิบายศัพท์ที่เป็นภาษาท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความเข้าใจมากขึ้น

๑.๖.๓ สรุปผลของการศึกษาวิจัย นำเสนอสรุปการวิจัยด้วยวิธีนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive Method) พร้อมข้อเสนอแนะ

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

- ๑.๗.๑. ได้ทราบประวัติความเป็นมาหลักธรรมและพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๗.๒. ได้ทราบปรีศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการความตายของภาคอีสานในยุคปัจจุบัน
- ๑.๗.๓. ได้ทราบถึงอิทธิพลของปรีศนาธรรมในประเพณีการตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๗.๔. ผู้สนใจเกี่ยวกับปรีศนาธรรมสามารถนำไปประยุกต์สอนเพื่อเผยแพร่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ทุกภาคในประเทศไทย

บทที่ ๒

ประเพณีการตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คนทั่วไปเข้าใจว่า ความตายเป็นสิ่งที่ไม่ดี เป็นเรื่องที่ไม่ปรารถนาหรือไม่ก็มีความคิดในลักษณะที่ปฏิเสธต่อความตายในท่าที่ต่างๆ กัน ความเข้าใจในลักษณะปฏิเสธความตายก่อให้เกิดท่าทีของการปฏิเสธความตายที่แสดงออกมาในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งตรงข้ามกับพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาสอนให้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของความตาย คือสอนเรื่องมรณานุสติ ที่ให้ระลึกถึงความตายที่จะต้องมาถึง ในการศึกษาค้นคว้าบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาทัศนะเกี่ยวกับความตาย ความมุ่งหมายการสอน วิธีปฏิบัติต่อความตายในพระไตรปิฎก และผลที่ได้รับจากการสอนเรื่องความตายตามลำดับดังนี้

๒.๑ ความตายในพระไตรปิฎก

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าในพระไตรปิฎกมีทัศนะเกี่ยวกับความตายหลายประการ สรุปได้ว่า ความตาย ในพระไตรปิฎกออกเป็น ๒ ลักษณะ

๒.๑.๑ ความตายทางกายภาพ คือการสิ้นชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั่วไป ทำให้ร่างกายแตกสลายไป ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายของคำว่า “ตาย” ในลักษณะนี้ไว้คือ “ความจืด ความเคลื่อนไป ความตาย กล่าวคือ มฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์^๑ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่ามรณะ”^๒ เกณฑ์ตัดสิน คือ “เมื่อธรรม ๓ ประการ คือ (๑) อายุ (๒) ไออุ่น (๓) วิญญาณละกายนี้ไป กายนี้จึงถูกทอดทิ้ง นอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา”^๓ “สัตว์ผู้ตาย คือ ทำกาละไปแล้ว มีกายสังขาร วิจิตสังขาร และจิตสังขาร ดับลงกันไป มีอายุหมดสิ้นไป ไม่มีไออุ่น มีอินทรีย์แตกทำลาย”^๔ หมายถึง “ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์เนื่องอยู่กับภพอันหนึ่ง”^๕ ได้แก่การสิ้นชีวิตของ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๘.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๐/๓๒๕. ; ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๙๐/๒๖๐.

^๓ ส.ข. (ไทย) ๑๒/๔๕๖/๔๙๕. ; ส.ข. (บาลี) ๑๒/๔๕๖/๔๐๕.

^๔ ส.ส. (ไทย) ๑๒/๔๕๖/๔๙๕. ; ส.ข. (บาลี) ๑๒/๔๕๖/๔๐๕.

^๕ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

สัตว์โลกในภพหนึ่ง ๆ โดยปกติหมายถึงการสิ้นชีวิต ซึ่งกำหนดเอาชาติหนึ่งที่สมมติกันว่าเป็นคน เป็นสัตว์ พระพุทธศาสนายอมรับว่ามนุษย์มีส่วนประกอบอยู่ ๒ ส่วนคือ รูปและนาม รูป คือ ส่วนที่มองเห็นได้ด้วยตาทั้งหมดและนาม คือ ส่วนที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าหรือจิตใจนั่นเอง ส่วนประกอบเหล่านี้เมื่อแยกออกมาแล้ว มีส่วนประกอบสำคัญอยู่ ๕ ประการดังนี้^๖

- (๑) รูป คือ ร่างกาย และส่วนประกอบที่เป็นร่างกาย
- (๒) เวทนา คือ ความรู้สึก สุข ทุกข์ และเฉยๆ
- (๓) สัญญา คือ ความจำได้หมายรู้ในอารมณ์
- (๔) สังขาร คือสภาพปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นกลางๆ
- (๕) วิญญาณ คือ การรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ

เมื่อส่วนประกอบทั้ง ๕ ประการนี้ สูญสิ้นไป มนุษย์จึงได้ชื่อว่าตายแล้ว ในขณะที่มนุษย์จะตายนั้น มีนิमित ๓ ประการ ปราภฏแก่ผู้ตายได้แก่ (๑) กรรม คือ สิ่งที่ทำในขณะใกล้จะตาย (๒) กรรมนิमित คือ นิमितมีรูปเป็นต้นที่เคยทำไว้ ที่ปราภฏแก่ผู้ตาย ให้ผู้ตายระลึกถึงสิ่งที่เคยทำไว้ในอดีต (๓) คตินิमित คือ นิमितที่ปราภฏแก่ผู้ตายโดยปราภฏเป็นสถานที่ที่ผู้ตายจะไปเกิด^๗

๒.๑.๒ ความตายทางจิตวิญญาณ แม้บุคคลยังมีชีวิตอยู่ก็อาจเชื่อว่าตายได้ เช่นเดียวกัน ความตายในลักษณะนี้ไม่อาจมองเห็นได้ทางกายภาพ เป็นองค์ประกอบทางด้านจิตใจ ตัวอย่างเช่น ความไม่ประมาทเป็นทางแห่งอมตะ ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทเชื่อว่าย่อมไม่ตาย คนประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว^๘ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการตายจากคุณธรรมความดีต่างๆ นั่นเอง ภิกษุมีราคะครอบงำก็เช่นเดียวกัน ได้เชื่อว่าตายแล้วเพราะตายไปจากคุณงามความดี มนุษย์ที่มีความทุกข์อยู่เช่นปัจจุบันนี้ ก็เพราะว่าเป็นผู้ตายทางจิตและวิญญาณ ถ้ามนุษย์มีคุณธรรมความดีประจำจิตใจก็จะไม่ตาย คนที่ตายในลักษณะนี้ก็ยังคงต้องการที่จะแสวงหาสิ่งที่ต้องตายต่อไป การแสวงหาสิ่งที่ประเสริฐก็คือการแสวงหาสิ่งที่ไม่ต้องตาย “บุคคลผู้ทำความเพียรพยายามอย่างถูกผู้ชาย แม้จักต้องตาย ก็จะไม่ถูกญาติ เทวดา และพรหมทั้งหลายนิรโทษ ทั้งจะไม่เดือดร้อนในภายหลัง”^๙

^๖ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒/๖-๑๑. ; ส.ช. (บาลี) ๑๗/๒๑๕-๘.

^๗ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, **อภิธรรมมัตถสังคหบาลี และอภิธรรมมัตถวิภาวินิจูฎกา ฉบับแปลเป็นไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๙.

^๘ ช.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑. ; ช.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙.

^๙ ช.ช. (ไทย) ๒๘/๑๒๕-๑๒๖/๒๐๓. ; ช.ช. (บาลี) ๒๘/๑๒๕-๑๒๖/๖๘.

มนุษย์ทุกคนต้องตายด้วยกันทั้งสิ้น พระพุทธศาสนาได้อธิบายสาเหตุของความตายไว้ว่าคนที่ตายนั้นตายต่างกัน ในพระอภิธรรมมัตถกวิภาสีนวิฎีกา ได้จำแนกสาเหตุของความตาย ๔ ประการคือ^{๑๐}

- ๑) เพราะสิ้นอายุ
- ๒) เพราะสิ้นกรรม
- ๓) เพราะสิ้นทั้ง ๒ อย่าง คือ สิ้นอายุ และสิ้นกรรม
- ๔) เพราะกรรมเข้าไปตัดรอน คือ ตายเพราะเหตุไม่ปกติ คือถูกฆ่าตายบ้าง ฆ่าตัวตายบ้าง เป็นต้น

แต่ในวิสุทธิมรรค^{๑๑} อธิบายประเภทของความตายไว้ ๔ อย่าง ดังนี้^{๑๒}

- ๑) ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ที่เนื่องอยู่กับภพอันหนึ่ง
- ๒) สมุจเฉทมรรณะ กล่าวคือความขาดแห่งวิญญูทุกข์ของพระอรหันต์
- ๓) ขณิกมรรณะ อันได้แก่ความดับในขณะ ๆ แห่งสังขารทั้งหลาย
- ๔) สัมมตมรรณะ ในภาษาของชาวโลกว่า ตันไม่ตาย โลงะตาย เป็นต้น

ในวิสุทธิมรรคความต่างของความตายมี ๒ กรณีคือ^{๑๓}

- ๑) กาลมรรณะ ตายตามปกติ คือตายเพราะสิ้นอายุ หรือสิ้นกรรม หรือเพราะสิ้นทั้งอายุและกรรม ในวิสุทธิมรรคมีคำอธิบายไว้ว่า

มรรณะใด แม้เมื่อความถึงพร้อมแห่งปัจจัยอันเป็นเครื่องยังอายุให้สืบต่อไปยังมีอยู่ แต่ก็ยังมีขึ้นได้ เพราะความที่กรรมอันก่อปฏิสนธิ มีวิบากสูงงอมสิ้นเชิงแล้วนี้ ชื่อว่ามรรณะเพราะสิ้นบุญ

มรรณะใดมีขึ้นด้วยอำนาจความสิ้นแห่งอายุ ดังอายุอันมีประมาณสัก ๑๐๐ ปี ของคนเราทุกวันนี้ เพราะความไม่มีสมบัติ เช่น คติ กาล และอาหาร เป็นต้น นี้ชื่อว่ามรรณะเพราะสิ้นอายุ

^{๑๐} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, **อภิธรรมมัตถสังคหบาลี และอภิธรรมมัตถกวิภาสีนวิฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย**, หน้า ๑๙๗.

^{๑๑} วิสุทธิมรรค พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๘๔.

^{๑๒} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑**, หน้า ๑.

^{๑๓} อ้างแล้ว, หน้า ๑.

อกาลมรณะ ตายไม่ปกติ คือ ตายเพราะถูกกรรมเข้ามาตัดรอนให้ต้องตายไปด้วยสาเหตุต่าง ๆ คือ ถูกฆ่าตาย ฆ่าตัวตาย เป็นต้น ในวิสุทธิมรรคอธิบายไว้ว่า

ส่วนมรณะโดยอ้อมมีแก่บุคคลทั้งหลายผู้มีปัจจัยเครื่องสืบต่อ (แห่งอายุ) ถูกกรรมที่สามารถยังสัตว์ให้เคลื่อนจากฐานะ (ที่เป็นอยู่) ได้ทันที เข้ามาตัดเอา ดุจคนบาปทั้งหลาย มีพยาธิ ลิมาร และพยากลาพ เป็นต้นก็ดี แก่บุคคลทั้งหลายผู้มีปัจจัยเป็นเครื่องสืบต่อ (แห่งอายุ) มาขาดไปด้วยอุปกัมมะ (ความทำร้าย) มีการใช้ศัสตราเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนก็ดี มรณะนี้ชื่อว่า อกาลมรณะ

๒.๒ ความตายในด้านกฎหมาย

ส่วนความตายในด้านกฎหมายมี ๒ ลักษณะคือ ๑) ตายธรรมชาติ ๒) ตายโดยคำสั่งศาลว่าเป็นคนสาบสูญ

๒.๒.๑ ตายตามธรรมชาติ คือ ตายจริง ๆ สิ้นสภาพบุคคลถาวรตลอดไป^{๑๔} ซึ่งมีความหมายเฉพาะแต่การสิ้นชีวิตธรรมดาเท่านั้น การตายธรรมชาตินี้ นักกฎหมายและแพทย์ได้ให้นิยามความตายตามธรรมชาติไว้ดังต่อไปนี้

จิตติ ดิงศภัทย์ ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า ปัญหาว่าตายเมื่อใดก็คงต้องถือตามธรรมชาติ ว่าตายเมื่อหัวใจและปอดหยุดทำงาน ดังที่เคยกล่าวกันว่าขาดใจตาย อันเป็นความจริงตามธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงอย่างอื่นในตัวคนคงเป็นอาการที่ตามมาจากการหยุดทำงานของปอดและหัวใจ หากปอดและหัวใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ยังทำงานอยู่หลังจากที่อีกอย่างหนึ่งหยุดแล้ว เมื่อไม่กลับฟื้นขึ้นทำงานได้ใหม่ก็คงถือว่าตายตั้งแต่แรกที่ปอดหรือหัวใจอันใดอันหนึ่งหยุดทำงาน ไม่ใช่ตั้งแต่ทั้งสองอย่างหยุดทำงานด้วยกัน^{๑๕}

สุพจน์ ภูมานะชัย ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า การสิ้นสภาพบุคคลโดยธรรมชาติ หรือการตายนั้นเป็นปัญหาที่เราต้องศึกษา คือ “การตาย” เป็นอย่างไร ในทางการแพทย์ได้อธิบายถึงการตายไว้ว่า “การตาย” ต้องมีอาการสำคัญดังนี้ คือ ไม่สามารถที่จะรับและตอบสนองได้ ไม่มีการเคลื่อนไหวของการหายใจ ไม่มีการตอบรับหรือตอบสนองจากการกระตุ้นทั้ง

^{๑๔} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, กฎหมายแพ่ง ๑ CIVIL LAW 1 (ฉบับปรับปรุง) หน่วยที่ ๑-๘, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๕), หน้า ๘๓.

^{๑๕} ศาสตราจารย์จิต ดิงศภัทย์, กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๙.

ภายในและภายนอก เคลื่อนไฟฟ้าสมองราบ อย่างไรก็ตามในทางกฎหมายเราถือเอาการหยุดทำงานของ “ปอดหรือหัวใจ” หยุดทำงานเป็นสำคัญ หรือเราอาจจะกล่าวง่าย ๆ ว่าเป็นลักษณะของการ “ขาดใจตาย” ก็ได้^{๑๖}

นเรศร์ เกษะประการ ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า “เดิมถือว่าคนตายเมื่อหมดลมหายใจ แต่ในปัจจุบันทางการแพทย์ถือว่าคนตายเมื่อแพทย์ได้วินิจฉัยว่าแกนสมองตายแล้ว”^{๑๗}

ชัยสิทธิ์ ตราชูธรรม สมชาย ชมะโชติ และกฤตย์ ประสิทธิศาสตร์ ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า ปัญหาข้อนี้ในทางกฎหมายถือกฎเกณฑ์ธรรมชาติเป็นหลักวินิจฉัย กล่าว คือ ถ้าวเวลาที่หัวใจและปอดหยุดทำงานเป็นหลัก ที่ถือทั้งสองก็เพราะในปัจจุบันนี้วิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้ามาก หัวใจที่หยุดทำงานอาจเต้นได้อีก หรือเปลี่ยนใหม่ต่อไปได้อีกนาน และคงนานขึ้นทุกที การหยุดหายใจก็ทำให้หายใจใหม่ได้ โดยไม่ต้องใช้อวัยวะในตัวเองก็ได้ อย่างไรก็ตามหากปอดและหัวใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ยังทำงานอยู่หลังจากที่อีกอย่างหนึ่งหยุดทำงานแล้ว เมื่ออย่างที่ยุดนี้ไม่กลับฟื้นขึ้นทำงานใหม่ ก็คงต้องถือว่าตายตั้งแต่แรกที่ปอดและหัวใจ อย่างใดอย่างหนึ่งหยุดทำงานตั้งแต่ต้น ไม่ใช่ตั้งแต่ทั้งสองอย่างหยุดทำงานด้วยกัน^{๑๘}

สมทบ สุวรรณ ได้ให้ความหมายการสิ้นสภาพบุคคลไว้ว่า สภาพบุคคลของมนุษย์ที่บุคคลธรรมดา ย่อมสิ้นสุดลงขณะที่มนุษย์ผู้นั้นถึงแก่ความตาย ดังมาตรา ๑๕ วรรคต้น แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บัญญัติไว้ชัดเจนว่า “สภาพบุคคล...สิ้นสุดลงเมื่อตาย” กล่าวคือ ผู้ที่ตายแล้วเช่นเดียวกับผู้ที่ยังไม่ได้ปฏิสนธิในครรภ์มารดา ย่อมไม่มีสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมาย^{๑๙}

สมภพพิสิษฐ สุพิสิษฐ ได้ให้หลักเกณฑ์การตัดสินการตายธรรมดาไว้ว่า “ตามหลักเกณฑ์เดิมใช้หลักตัดสินว่าหัวใจหยุดเต้นและไม่หายใจ ตามหลักเกณฑ์ใหม่ใช้หลักตัดสินว่า

^{๑๖} สุพจน์ (พจน์) กุ้มานะชัย, **ย่อหลักกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยบุคคล**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕-๑๕.

^{๑๗} นเรศร์ เกษะประการ, **หลักกฎหมายบุคคล**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ บริษัท วิทยุชุมชน จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๙.

^{๑๘} ชัยสิทธิ์ ตราชูธรรม และคณะ, **กฎหมายพาณิชย์ COMMERCIAL LAW**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สัจธรรมพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๒๒.

^{๑๙} ดร.สมทบ สุวรรณวิสุทธิ, **กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล**, (พระนคร : สำนักพิมพ์ไทยสัมพันธ์, ๒๕๐๒), หน้า ๑๒.

สมองหยุดทำงาน โดยตรวจด้วยการวัดคลื่นสมองด้วยไฟฟ้า หัวใจหยุดเต้นและหายใจเองไม่ได้ ทั้ง ๓ ประกอบกัน จึงถือว่าคนตาย”^{๒๐}

กิตติศักดิ์ ปรกิติ ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า เมื่อใดจะถือว่าตายย่อมต้องถือตามข้อยุติทางการแพทย์ อย่างไรก็ตามในปัจจุบันความก้าวหน้าทางการแพทย์ได้มาถึงจุดที่อาจยืดเวลาการหายใจ และการเต้นของหัวใจต่อไปได้อีกระยะหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่แกนสมองตายแล้ว ในกรณีเช่นนี้จะถือว่าบุคคลที่แกนสมองตายแล้วถึงแก่ความตาย เป็นเรื่องที่อาจมีผลต่อการปลูกถ่ายอวัยวะของผู้นั้นให้แก่ผู้ต้องการได้ ถ้าถือว่าตายแล้วก็ตัดอวัยวะออกไปได้โดยกฎหมายไม่ถือว่าผู้กระทำความผิดต่อชีวิตร่างกายของผู้อื่น แต่ในกรณีที่ยังไม่ถือว่าตาย การกระทำเช่นนั้นย่อมเป็นการร้ายร่างกายหรือฆ่าผู้อื่น ในส่วนของทรัพย์สินนั้นมรดกก็ยังไม่ต้องยกไปยังทายาทในปัจจุบันทางการแพทย์ถือว่า เมื่อแกนสมองตาย สมองหยุดทำงานแล้วไม่มีทางกลับมาทำงานได้อีก ถือได้ว่าบุคคลถึงแก่ความตายแล้ว เพราะในกรณีเช่นนี้มีข้อเท็จจริงฟังได้ว่า ชีวิตของบุคคลนั้นย่อมล่วงไป โดยไม่อาจฟื้นคืนมาได้อีกแน่แท้^{๒๑}

ดร.วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์ ได้เขียนบทความไว้ในหนังสือนิติศาสตร์ เล่มที่ ๔ ตอน ๑ มิถุนายน ๒๕๐๕ เรื่อง “การเกิดและการตาย” ในทางการแพทย์นั้น การจะถือว่าเมื่อไร คนตายหรือคนสิ้นชีวิตนั้นต้องพิจารณาถึงกลไกการทำงานของมนุษย์เรา ซึ่งมีระบบสำคัญเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ได้ ๓ ระบบ

- (๑) ระบบประสาทกลาง ได้แก่สมอง
- (๒) ระบบไหลเวียน ได้แก่หัวใจและหลอดเลือด
- (๓) ระบบหายใจ ได้แก่หลอดลมและปอด

สมองเป็นผู้ควบคุมการทำงานของปอดและหัวใจ ทำให้การหายใจและการเต้นของหัวใจเป็นจังหวะ การหายใจเป็นการรับออกซิเจนไปเลี้ยงร่างกาย รวมทั้งเลี้ยงสมอง หัวใจและปอดให้มีชีวิตมีพลังงานอยู่ได้ ดังนั้น จะเห็นว่าถ้าเกิดการขัดข้องขึ้นที่ระบบหนึ่งระบบใด จะทำให้ระบบอื่น ๆ อีก ๒ ระบบย่อมรวนเรหรือแปรปรวนไปด้วย ถ้าศูนย์ควบคุมการหายใจในสมองถูก

^{๒๐} สมภพพิสิษฐ สุขพิสิษฐ, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ลักษณะบุคคล, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดพิมพ์อักษร, ๒๕๔๓), หน้า ๖.

^{๒๑} กิตติศักดิ์ ปรกิติ, เอกสารประกอบการศึกษาวิชากฎหมายแพ่ง : หลักทั่วไป ภาค ๑/๒๕๔๖ บุคคลธรรมดาและหลักทั่วไปว่าด้วยนิติบุคคล, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๑๗.

ทำลาย การหายใจจะหยุดลง เมื่อการหายใจหยุดก็เกิดภาวะการขาดออกซิเจนขึ้นทั่วร่างกาย หัวใจที่ขาดออกซิเจน ก็ไม่สามารถเดินต่อไปได้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์นายแพทย์แมน อิงคตานุวัฒน์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นายแพทย์ อุดมศักดิ์ นุ่นวิจิตร และนายแพทย์รัชชัย วัฒนเขจร ได้ให้ความกระจ่างเรื่องเงื่อนไขการตายว่า การทำงานของสามระบบที่กล่าวมาแล้ว มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด แต่การกระทำของสมอง นั้นคนทั่วไปไม่อาจจะแลเห็นได้ เหมือนกับการหายใจและการเต้นของหัวใจ ดังนั้น เดิมการ วินิจฉัยคนตายจึงอาศัยการหยุดทำงาน ของการหายใจเป็นสำคัญ แต่ในปัจจุบันนี้ วิทยาศาสตร์ การแพทย์เจริญก้าวหน้าไปเป็นอันมาก มีเครื่องมือที่สามารถการทำงานของสมองได้ มีเครื่องมือ ที่ใช้ช่วยการหายใจที่หยุดแล้ว ให้ดำเนินต่อไปได้ มีเครื่องมือที่ใช้สูบฉีดโลหิตแทนการเต้นของ หัวใจได้ ดังนั้น การตัดสินใจตายจึงต้องเปลี่ยนไปจากหลักการเดิม โดยต้องพิจารณาว่า คนจะ ตายเมื่อปราศจากการทำงานของ ๓ ระบบ ดังกล่าวแล้ว กล่าวคือสมองหยุดทำงาน โดยตรวจ ด้วยการวัดคลื่นสมองด้วยไฟฟ้า หัวใจหยุดเต้น และหายใจเองไม่ได้ ทั้ง ๓ ประการนี้ประกอบกัน จึงจะถือว่าคนตาย^{๒๒}

ระบบการทำงานของร่างกายที่ดำรงอยู่ได้นั้น แต่เดิมถือการที่หัวใจหยุดเต้นและการ หยุดหายใจเป็นในการวินิจฉัยการตาย ต่อมาพบว่าทั้ง ๒ ระบบนั้นมีโอกาสที่จะได้รับการ ช่วยเหลือให้กลับฟื้นขึ้นใหม่ได้ และถ้าสมองตายคนนั้นก็ไม่สามารถหายใจเองได้ เว้นแต่จะใช้ เครื่องช่วยหายใจและหัวใจก็จะหยุดเต้นในที่สุด โดยสมองที่ตายแล้วไม่ทางที่จะกลับฟื้นขึ้นได้ ดังนั้นจึงเกิดแนวคิด ในการกำหนดเงื่อนไขการตายว่า การตายก็คือการที่สมองตายนั่นเอง

ศาสตราจารย์นายแพทย์ กัมมันต์ พันธุมจินดา ได้แสดงทัศนะความตายไว้ว่า ในอดีตการตาย หมายถึงการสิ้นสุดของการทำงานของร่างกาย ซึ่งในการปฏิบัติได้แก่ การที่คน หยุดหายใจและหัวใจหยุดเต้น แต่ในปัจจุบันวิทยาศาสตร์การแพทย์เจริญก้าวหน้าไปมาก ทำให้ สามารถใช้เครื่องช่วยหายใจและใช้ยาต่าง ๆ กระตุ้นให้หัวใจทำงานไปได้ระยะหนึ่ง โดยที่สมอง ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการควบคุมสติสัมปชัญญะ ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ได้หยุดการทำงานไป

^{๒๒} พรชัย สุนทรพันธ์, คำอธิบาย ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๗๘-๗๙.

แล้ว และไม่สามารถทำให้ฟื้นคืนดีได้ ดังนั้นจึงได้มีแนวคิดในการพิจารณาการตาย โดยอาศัย การหยุดการทำงานโดยสิ้นเชิง หรือการตายของสมอง เป็นอีกแนวทางในการตัดสินการตาย^{๒๓}

ประเทศไทยยังมีกฎหมายที่นิยามการตายที่ชัดเจน หน้าที่ที่จะวินิจฉัยว่าคนนั้นตาย ตั้งแต่เมื่อใดนั้นให้ถือเอาการวินิจฉัยของแพทย์^{๒๔} แม้แพทย์เองก็มีความยุ่งยากใจในการให้นิยามเรื่องความตาย สาเหตุเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าทางด้านการแพทย์นั่นเอง ซึ่งแต่เดิมนั้น การให้นิยามเพียงแต่ การหยุดทำงานของถาวรของปอดหรือหัวใจเท่านั้น เมื่อแพทย์ได้ผลิตเครื่องมือที่ใช้ในการช่วยในการหายใจได้ และใช้ยาต่าง ๆ กระตุ้นให้หัวใจทำงานไปได้ ทำให้เกิดปัญหาว่าผู้ป่วยได้ตายตั้งแต่เมื่อใด เนื่องจากผู้ป่วยสามารถอยู่ได้ก็แต่เพียงเครื่องช่วยหายใจ และใช้ยาต่าง ๆ กระตุ้นให้หัวใจทำงานไปได้ ทำให้เกิดปัญหาว่าผู้ป่วยได้ตายตั้งแต่เมื่อใด เนื่องจากผู้ป่วยสามารถอยู่ได้ก็แต่เพียงเครื่องช่วยหายใจและใช้ยาต่าง ๆ กระตุ้นให้หัวใจทำงานไปได้เท่านั้น ไม่อาจเป็นอยู่ได้ด้วยตนเองได้ มีสภาพไม่ต่างไปจากผัก ไม่สามารถหายใจเองได้หัวใจเต้นเองไม่ได้ จึงได้เกิดการนิยามเรื่องความตายขึ้นมาเพื่อให้สอดคล้อง กับสภาพความเป็นจริง คือเรื่องสมองตาย เมื่อแพทย์วินิจฉัยโดยปฏิบัติตามประเพณีเกณฑ์วินิจฉัยเรื่องสมองตายแล้ว เมื่อผู้ตายนั้นเข้าหลักเรื่องสมองตายก็สามารถประกาศได้ว่าผู้ปวยนั้นตายแล้ว

สรุปว่าทัศนะเกี่ยวกับการตาย การตายคือการที่มนุษย์สิ้นลมหายใจ จิตออกจากร่างนอนสงบนิ่งไม่ไหวติง ไม่หวนกลับมาฟื้น คือการตาย ร่างกายของคนเรามีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ตั้งแต่เด็กเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ เรียกว่าตายจริง ส่วนที่หมดลมหายใจนั้นเป็นการตายสมมติ จิตเคลื่อนย้ายออกจากร่าง มีบาป บุญ ติดตัวไป จิตเกิด ดับ ตลอดชั่วชีวิตเป็นกฎแห่งกรรม การเตรียมตัวก่อนตายต้องเตรียมตั้งแต่เดี๋ยวนี้ เตรียมสอนลูกหลานให้เรียนหนังสือหาวิชาความรู้ใส่ตัว สอนลูกหลานให้มีคุณธรรมประจำจิต หมั่นเจริญกุศลภาวนา ฝึกสติปัญญา ๔ สามารถรู้กฎแห่งกรรมของตนเอง จะได้แก้ไขปัญหาของชีวิต และพึ่งพาตนเองได้ มองย้อนหลังกลับไปดูพ่อแม่และสนองคุณแก่ผู้มีพระคุณ เป็นการเตรียมตัวก่อนตายอย่างดีที่สุด

๒.๒.๒ ตายโดยคำสั่งศาลว่าเป็นคนสาบสูญ คือสภาพการของบุคคลที่ได้จากภูมิลำเนาหรือถิ่นที่อยู่ของตน โดยไม่มีใครทราบว่าเป็นตายร้ายดีอย่างไร เป็นระยะเวลาตาม

^{๒๓} กัมพันธ์ พันธุ์จินดา, “สมองและความตาย”, ใน มุมมองเรื่องความตายและภาวะใกล้ตาย, โดยประสาน ต่างใจ และ ธนพรรณ สิริสุนทร, (กรุงเทพมหานคร : คบไฟ, ๒๕๓๙), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๒๔} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, กฎหมายแพ่ง ๑ CIVIL LAW 1 (ฉบับปรับปรุง) หน่วยที่ ๑-๘, หน้า ๘๓.

ธรรมดาห้าปี หรือหายไปในภาวะสงคราม เรืออัปปาง หรือภัยอันตรายประการอื่น ๆ ได้ผ่านพ้นไปแล้วสองปี และเมื่อผู้มีส่วนได้เสีย หรือพนักงานอัยการร้องขอต่อศาล ศาลได้สั่งให้บุคคลนั้นเป็นคนสาบสูญ ซึ่งการเป็นคนสาบสูญนี้กฎหมายถือว่าบุคคลนั้นได้ถึงแก่ความตายไปแล้ว^{๒๕}

ความตายในฐานะกระบวนการอย่างหนึ่งของชีวิต เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนจะต้องเผชิญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็นประสบการณ์ที่มีครั้งเดียวในชีวิต ตามมุมมองของพระพุทธศาสนา ปัญหาหรือความทุกข์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความตาย แท้จริงก็คือปัญหาความรู้เรื่องความตายนั่นเอง ในทางตรงกันข้ามความตายจะไม่สามารถคุกคามหรือมี ความหมายในลักษณะที่ก่อความทุกข์ได้ หากมนุษย์มีความรู้ความเข้าใจในสภาวะธรรมของความตายตามความเป็นจริง

พระพุทธเจ้าตรัสว่า แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็น ทุกข์ ความประสพกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความไม่ได้สิ่งที่ปรารถนาก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ^{๒๖} ๕ ก็เป็นตัวทุกข์^{๒๗}

คำสอนเรื่องอริยสัจเป็นความจริงแท้ที่ไม่มีใครปฏิเสธได้ โดยเฉพาะความตายซึ่งเป็นสภาวะทุกข์หรือทุกข์ประจำสังขาร คือ ชาติ ชรา และมรณะ^{๒๘} ความรู้สึกเชิงลบที่มีต่อความตาย ย่อมปรากฏเป็นความกลัว ความโศกเศร้า ความรู้สึกท้อแท้ ความรู้สึกเหล่านี้ เรียกว่า ปกิณณกทุกข์^{๒๙} พระพุทธพจน์นี้ ยืนยันถึงเรื่องความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความพลัดพรากจากของรัก การประสพกับสิ่งที่ไม่ปรารถนา ว่าเป็นความทุกข์ของมนุษย์ โดยสรุปขันธ ๕

^{๒๕} ชัยสิทธิ์ ตราชูธรรม และคณะ, **กฎหมายพาณิชย์ COMMERCIAL LAW**, หน้า ๒๒.

^{๒๖} อุปาทานขันธ หมายถึง ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, ขันธที่ประกอบด้วยอุปาทานได้แก่ เบญจขันธ คือ รูป , เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณที่ประกอบด้วยอาสวะ. (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๓๓).

^{๒๗} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.; วิ.มหา. (บาลี) ๔/๑๔/๒๑.

^{๒๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิจารณ์ หลักสูตรนักธรรม และธรรมศึกษาชั้นเอก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

^{๒๙} ปกิณณกทุกข์ หมายถึง ทุกเบ็ดเตล็ด, ทุกข์เรี่ยราย, ทุกข์จร ได้แก่ โสภ ปริเทวะ ทุกข์โทมนัส อุปายาส (พระราชาวรมุนี (ประยูร ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๒).

เป็นทุกข์เรียกว่า ทุกขอริยสังข์ ที่ว่าเป็นปกิณณกทุกข์ ก็เพราะเป็นทุกข์ที่จรเข้ามาในชีวิตซึ่งคนเรา อาจจะไม่หลบเลี่ยงทุกข์เช่นนี้ได้ถ้าเข้าใจความตายตามหลักทางพระพุทธศาสนา

๒.๓ แนวคิดเรื่องความตายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าแนวคิดเรื่องความตาย ที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง พอเป็นตัวอย่างสรุปได้ดังต่อไปนี้

พระสารีบุตรได้กล่าวถึงความประพาศิตของตนเอง ได้ยกเอาความเข้าใจในความตาย มากกล่าวไว้ สรุปได้ว่า ท่านไม่ยินดีต่อความตายและชีวิต ท่านมีสติสัมปชัญญะจักละร่างกายนี้ไป รอคอยเวลาตายเหมือนลูกจ้างรอให้หมดเวลาทำงาน ท่านกล่าวว่าความตายนี้มีแน่นอนในสอง คราว คือ ในเวลาแก่ หรือในเวลาหนุ่ม ผู้ที่จะไม่ตายเลยนั้นไม่มี บุคคลทั้งหลายไม่ควรปล่อยเวลา ให้ผ่านไปโดยเปล่าประโยชน์^{๓๐}

พระรัฐपालเถร ได้กล่าวแสดงถึงชีวิตและความตายไว้น่าสนใจ สรุปได้ว่าร่างกายนี้มี ความวิจิตรพิสดาร มีกระดูก ๓๐๐ ท่อน กระสับกระส่าย ไม่มีความยั่งยืน ประดับไปด้วยแก้ว มณีและกุนฑล หุ้มด้วยหนังที่มีร่างกระดูกอยู่ภายใน งามพร้อมไปด้วยผ้าต่าง ๆ มีเท้าทั้งสองอัน ฉาบทาด้วยครั่งสด มีหน้าอันได้ทาด้วยฝุ่น มีกายอันเปื่อยเน่า ท่านพบเห็นบุคคลที่มีทรัพย์ แล้ว ไม่ให้ทานเพราะความลุ่มหลงได้ทรัพย์ทำการสั่งสมไว้ และปรารถนาอยากได้ยิ่งขึ้นไป พระราชา อยากได้แผ่นดินที่มีสาครเป็นที่สุด ตลอดฝั่งนี้แล้วก็ยังไม่รู้จักอิ่ม ยังปรารถนาอยากครอบครอง มหาสมุทรข้างโน้นอีกต่อไป พระราชาก็ดี มนุษย์ก็ดี ยังไม่สมปรารถนา ก็ถึงแก่ความตายไป เสียก่อน ความด้วยงามทั้งหลายไม่มี หมู่ญาติก็พากันร้องให้ถึงผู้นั้น และรำพันว่าทำอย่างไร หนอ พวกญาติของเราจะไม่ตาย ครั้นพวกญาติตายแล้วก็เอาผ้าห่อนำไป เผาเสียที่เชิงตะกอน ผู้ ที่ตายนั้นถูกเขาแทงด้วยหาวเผาด้วยไฟ เมื่อบุคคลจะตาย ญาติก็ช่วยไม่ได้ มรดกก็เอาไปด้วย ไม่ได้ สัตว์ที่ตายก็ต้องไปตามยถากรรม ทรัพย์สมบัติอะไรๆ คือ พวกบุตร ภริยา ทรัพย์ แว่น แคว้นสิ่งใด ๆ จะติดตามไปไม่ได้เลย บุคคลจะมีอายุยืนก็หาไม่ จะละความแก่ไปเพราะทรัพย์ก็ หาไม่ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตนั้นว่าน้อย ไม่ยั่งยืนมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา^{๓๑}

^{๓๐} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๘/๑๐๐๑-๑๐๐๓/๕๐๔.; ชุ.เถร. (บาลี) ๒๘/๑๐๐๑-๑๐๐๓/๒๓๑.

^{๓๑} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๗๖๙-๗๙๑/๔๖๘-๔๗๑.; ชุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๗๖๙-๗๙๑/๓๗๔-๓๗๗.

ในเตมียชาติก พระเตมีย์ทอดพระเนตรพระบิดาลงโทษโจรผู้ร้ายด้วยการทารุณกรรมต่าง ๆ จึงได้คิดหาวิธีหลบหนี เมื่อออกผนวชแล้วพระบิดาไปอ้อนวอนขอให้สึกออกมา พระองค์ทรงแสดงความเข้าใจเกี่ยวกับความตายของพระองค์ไว้โดยสรุปดังนี้

ไม่ว่าเด็กชายหรือเด็กหญิงซึ่งเป็นบุตรอันเป็นที่รัก อันได้มาด้วยความยากยิ่ง ยังไม่ทันแก่ ก็ถึงแก่ความตายเสียแล้ว ลึนชีวิตเหมือนหน่อไม้ที่ถูกถอน จริงอยู่ไม่ว่าชายหรือหญิงแม้จะยังเป็นหนุ่มสาวอยู่ก็ตาย เพราะฉะนั้น ไม่พึงวางใจในชีวิตว่า เรายังเป็นหนุ่มสาว อายุของคนเป็นของน้อยนัก เพราะวันคืนล่วงไป ๆ เปรียบเหมือนอายุของฝูงปลาในน้ำน้อย ความเป็นหนุ่มสาวในวัยนั้นจะทำอะไรได้ สัตว์โลกถูกครอบงำและห้อมล้อมอยู่เป็นนิตย์ สัตว์โลกถูกความตายครอบงำไว้ มีความแก่ห้อมล้อม ช่างบุกทอไปได้เท่าไร ส่วนที่จะต้องทอก็ยิ่งเหลืออยู่น้อยเท่านั้น แม้ฉันใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉันนั้น แม่น้ำที่เต็มฝั่งย่อมไม่ไหลไปสู่ที่สูงฉันใด อายุของสัตว์ทั้งหลายย่อมไม่กลับมาสู่ความเป็นเด็กอีกฉันนั้น แม่น้ำที่เต็มฝั่ง ย่อมพัดพาเอาต้นไม้ที่เกิดอยู่ริมฝั่งให้หักโค่นไปฉันใด สัตว์ทั้งปวงย่อมถูกชราและมรณะพัดพาไปฉันนั้น บุคคลไม่ควรเสื่อมจากความดีเพราะทรัพย์ ไม่ควรตายเพราะภริยา ประโยชน์อะไรด้วยความเป็นหนุ่มสาว ซึ่งจะต้องแก่เฒ่า ความชราและมรณะนั้นเป็นธรรมดา ไม่มีประโยชน์ด้วยความเปลือพลิน ด้วยการเล่นหัว ไม่มีประโยชน์ ด้วยการแสวงหาทรัพย์ ไม่มีประโยชน์ด้วยบุตรและภริยา เมื่อบุคคลถูกมัจจุราชเข้าครอบงำจะยินดีไปทำไม จะประโยชน์อะไรด้วยการแสวงหาทรัพย์ ผลไม้ที่สุกแล้วย่อมจะล่วงหล่นไปฉันใด สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้ว ย่อมมีภัยแต่ความตายเป็นนิตย์ฉันนั้น คนเป็นอันมากได้พบกัน ในยามเข้าพอลเวลาเย็นก็ไม่เห็นกัน คนเป็นอันมากได้พบกันในเวลาเย็นพอลเวลาเช้าก็ไม่เห็นกัน ควรรีบทำความเพียรเสียแต่วันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะพึงรู้ว่าความตายจะมีในวันพรุ่งนี้ เพราะความตายผัดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่นั้นไม่มีเลย^{๓๒}

ในปีพทศปมสูตรที่ ๕ โภคสังยุต พระพุทธเจ้าตรัสสอนพระเจ้าปเสนทิโกศลถึงจุดมุ่งหมายในการปฏิบัติตนต่อความตายไว้ดังนี้ ภูเขาใหญ่แล้วด้วยศิลา จุดทองฟ้า กลิ้งบดสัตว์มาโดยรอบทั้ง ๔ ทิศ ชราและมัจจุก็ฉันนั้น ย่อมครอบงำสัตว์ทั้งหลาย คือ พวกกษัตริย์ พวกพราหมณ์ พวกจัณฑาลและคนเทมุลฝอย ไม่เว้นใครๆ ย่อมย้ายเสียสิ้น ณ ที่นั้น ไม่มียุทธภูมิสำหรับพลช้าง พลม้า ไม่มียุทธภูมิสำหรับพลรถ ไม่มียุทธภูมิสำหรับพลราบ และไม่อาจจะเอาชนะแม้แต่การรบ หรือด้วยมนต์หรือด้วยทรัพย์ เพราะฉะนั้นบุรุษผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญา เมื่อถึงประโยชน์ตน พึงตั้งศรัทธาไว้ในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ผู้ใดมีปกติประพฤติธรรม

^{๓๒} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑-๑๒๒/๑๘๓-๒๐๒. ; ชุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑-๑๒๒/๑๒๗-๑๓๘.

ด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้น ในโลกนี้นั้นเทียว ผู้นั้นละโลกนี้ไปย่อม ไปบังเกิดอยู่ในสวรรค์

ในปฐมอายุสูตร^{๓๓} พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย อายุของมนุษย์ทั้งหลายนี้ น้อยนัก จำต้องไปสู่สุสัมปรายภพ ควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์สัตว์ผู้เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี คนที่มีอายุนาน อยู่ได้ก็เพียงร้อยปีหรือจะอยู่เกินไปได้บ้างก็มีน้อย และในพุทธายุสสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า วันคืนผ่านพ้นไปชีวิตย่อมรุกรันไปอายุของสัตว์ทั้งหลายย่อมสิ้นเปลืองไป ดูจุน้ำแห่งแม่น้ำน้อยจะนั่น^{๓๔}

พระพุทธศาสนามีคำสอนให้พิจารณาความตายโดยพิจารณาทุก ๆ วัน ให้เข้าใจว่า คนเราทุกคนเกิดมาแล้วก็ต้องตายเป็นธรรมดา ควรที่จะเร่งชวนชวายทำกิจที่ควรทำ เสียแต่เนิ่น เมื่อมนุษย์สามารถเข้าใจ ในความตายได้ก็จะทำให้พิจารณาเห็นชีวิตตามความเป็นจริง เมื่อกระทำให้มากเข้าก็จะทำให้เป็นคนไม่ประมาทในการทำความดี เมื่อความตายมาเยือนก็กล้าที่จะเผชิญกับความตายอย่างมีสติมั่นคง ไม่หลงตาย ไม่หวาดกลัว ไม่รู้สึกพรันพรึงต่อความตาย ผู้นั้นก็มีสติเป็นที่หวังดังพระพุทธพจน์ที่ว่า^{๓๕} เมื่อจิตไม่เศร้าหมองสุคติย่อมเป็นที่หวัง เมื่อจิตเศร้าหมองสุคติย่อมเป็นที่หวัง การเข้าใจเรื่องความตายจึงช่วยให้เราเข้าใจชีวิตได้ดีขึ้น เมื่อความตายมาเยือนก็ไม่โศกเศร้า ไม่เสียใจ ไม่นึกน้อยใจว่า ทำไมจึงเกิดขึ้นกับเรา

การศึกษาเรื่องความตายมีความสำคัญในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต การศึกษาความตายจึงช่วยให้เราเข้าใจชีวิตได้ดียิ่งขึ้น ความมุ่งหมายของการสอนเกี่ยวกับความตาย ก็เพื่อเอาชนะความตาย เมื่อครั้งเจ้าชายลิทัตตะปรารภเหตุที่จะออกผนวชนั้น ก็ปรารภเหตุเพื่อเอาชนะความตายเช่นกัน และเมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วทรงตอบปัญหา โมฆราชมานพที่ทูลถามว่าบุคคลผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจุราชจึงจะไม่เห็นพระพุทธองค์ตรัสพยากรณ์ “ผู้มีสติทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโลกนี้โดยความเป็นของว่างเปล่า ถอนความเห็นว่าเป็นตัวตนเสีย จะเป็นผู้ข้ามพ้นมัจจุราชได้ ผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้ มัจจุราชจึงมองไม่เห็น”^{๓๖}

พระพุทธเจ้าทรงนำเอาความตายมาเป็นตัวส่งเสริมให้ภิกษุตั้งใจปฏิบัติธรรม โดยสั่งสอนให้ภิกษุคิดว่า ความตายจะมาถึงแม้ขณะที่เคี้ยวข้าวคำหนึ่งก็สิ้นกิน แม้ขณะที่หายใจเข้าและ

^{๓๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๕/๑๘๔-๑๘๕. ; ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๕/๑๓๐.

^{๓๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๖/๑๘๕-๑๘๖. ; ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๖/๑๓๐-๑๓๑.

^{๓๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๐/๖๒-๖๓. ; ม.ม. (บาลี) ๑๒/๗๐/๔๘.

^{๓๖} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๑๒๖/๗๗๒. ; ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๑๒๖/๕๔๙.

หายใจออก หรือหายใจออกแล้วหายใจเข้า^{๓๗} ความตายปรากฏแก่แก่บุคคลที่อยู่บนบก ในน้ำ หรือในอากาศ ไม่มีที่ใดที่จะมีที่ว่างสำหรับผู้ที่จะไม่ตาย^{๓๘} ฟังนี้ถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า ควรทำกิจให้มาก ควรเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท เจริญมรณัสสติเพื่อความสิ้นไปแห่งอัสวะทั้งหลายอย่างแรงกล้า

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายว่าให้พิจารณาความตาย เพื่อละความมัวเมา ในความเป็นหนุ่มสาว เมื่อพิจารณาว่าเราจักต้องตายเป็นธรรมดา เราไม่อาจล่วงพ้นความตายไปได้^{๓๙} แม้เวลาตายของเราก็ไม่แน่นอน เด็กก็ตาย เป็นหนุ่มก็ตาย ผู้ใหญ่ก็ตาย คนแก่คนเฒ่าก็ตายเช่นเดียวกัน ไม่มีเหตุหรือนิมิตที่จะบอกได้เลยว่าผู้นั้นจะตายเมื่อไร จะทำให้ไม่มัวเมาในความเป็นหนุ่มเป็นสาว ไม่ทำชั่วด้วยกายวาจาและใจ และในวิสุทธิมรรค^{๔๐} ได้นำเอาคำสอนเรื่องความตายมารวบรวมเป็นหมวดหมู่ ในลักษณะของการปฏิบัติสมถกรรมฐาน เพื่อให้จิตใจเกิดความสงบจนถึงอุچارสมาธิได้ ถือได้ว่าเป็นความสงบสุขประการหนึ่งเลยทีเดียว การเจริญมรณานุสติอยู่เสมอ จะทำให้เรามองโลกตามที่มันเป็นจริงมากขึ้น การระลึกถึงความตายนั้นเป็นการฝึกอบรมจิตใจอีกวิธีหนึ่ง ผู้ที่พิจารณาถึงความตายด้วยความรู้ทันและนำจิตไปให้ถูกทางก็จะทำให้จิตใจสงบ ไม่ฟุ้งซ่านกระวนกระวายไม่มีความหวาดกลัว นอกจากนั้นจิตยังเจริญก้าวหน้าองกามในคุณความดีอีกด้วย

แม้ความตายเป็นสิ่งไม่น่าพึงพอใจ จัดว่าเป็นอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา (อนิฏฐารมณ์) เป็นการพลัดพรากจากกัน แต่ว่าแม้จะประสบกับสิ่งที่เป็นอารมณ์อันไม่น่าพึงพอใจ มีเหตุการณ์อันทำให้เกิดความทุกข์ความโศกเศร้า คำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ใช้เหตุการณ์ที่โศกเศร้าเหล่านี้ทำสิ่งที่เป็นกุศล ทำคุณธรรมให้บังเกิดมีขึ้นในจิตใจ เป็นคุณเป็นประโยชน์ต่อตนเองยิ่งขึ้น

^{๓๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙. ; อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๗.

^{๓๘} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๔๔.

^{๓๙} อัง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙. ; อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๗.

^{๔๐} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, หน้า

๒.๔ จุดมุ่งหมายการสอนเกี่ยวกับความตาย

การสอนให้ระลึกถึงความตายในชีวิตประจำวันมีปรากฏมากแห่งในพระไตรปิฎก การทำความเข้าใจชีวิตเกี่ยวกับความตาย ซึ่งการสอนเรื่องความตายนี้น่าเพื่อให้เข้าใจชีวิตว่าชีวิตมีลักษณะอย่างไร ในสังคัลสูตร กล่าวถึงวิธีปฏิบัติต่อความตายไว้ เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาถึงวิธีปฏิบัติตนต่อความตาย ดังนี้^{๔๑} ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ไม่มีนิมิต ใคร ๆ รู้ไม่ได้ ทั้งลำบาก สิ้นชนิดเดียว ประกอบด้วยทุกข์ วิธีที่สัตว์ผู้เกิดมาแล้วจะไม่ตายย่อมไม่มี แม้จะอยู่ไปจนถึง ชรา ก็ต้องถึงแก่ความตาย เพราะสัตว์ทั้งหลายมีความตายอย่าง เป็นธรรมดา สัตว์ที่เกิดมาแล้ว มีภัยจากความตายเป็นนิตย์ เหมือนผลไม้สุกแล้วก็มิภัยจากการหล่นไปในเวลาเช้า ฉะนั้น ภาชนะดินที่ช่างหม้อทำไว้ทั้งหมด มีความแตกเป็นที่สุดฉันใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ก็เป็นฉันนั้น มนุษย์ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ โง่ และฉลาด ทั้งหมด ย่อมไปสู่อำนาจความตาย มีความตายรออยู่ข้างหน้า เมื่อมนุษย์เหล่านั้นถูกความตายครอบงำอยู่ กำลังจะจากโลกนี้ไปสู่ปรโลก บิดาก็ต้านทานบุตรไม่ได้ หรือหมูญาคิดต้านทานญาติไว้ไม่ได้ เมื่อพวกเขาติ กำลังเพ่งมองดูอยู่ จำพัวกันเป็นอันมากอยู่นั้นแหละว่า จงดูสัตว์แต่ละตนๆ ถูกความตายนำไป เหมือนโคถูกนำไปฆ่า ฉะนั้น สัตว์โลกถูกความแก่และความตายครอบงำอยู่อย่างนี้ เพราะฉะนั้น นักปราชญ์ทั้งหลาย ทราบชัด ความเป็นจริงของสัตว์โลกแล้วย่อมไม่เศร้าโศก ท่านไม่รู้ทางของผู้มาหรือผู้ไป เมื่อไม่เห็นที่สุดทั้ง ๒ นี้ ถึงจะคร่ำครวญเบียดเบียนตนอยู่ จะพึงนำประโยชน์อะไรมาได้บ้าง บัณฑิตผู้มีปัญญาเห็นประจักษ์ก็จะพึงกระทำเช่นนั้นบ้าง บุคคลผู้ได้รับความสงบใจ เพราะการร้องไห้ เพราะความเศร้าโศกก็หาไม่ ทุกข์ย่อมเกิดแก่ผู้นั้นยิ่งขึ้น และร่างกายของเขาก็มีแต่จะชืดเซียวลง ผู้เบียดเบียนตนเอง ย่อมจะชুবวม ไม่ผ่องใส สัตว์ทั้งหลายผู้ละไปสู่ปรโลก หากคุมครองตนอยู่ ด้วยการคร่ำครวญนั้นได้ไม่ ฉะนั้น การคร่ำครวญจึงเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ ผู้ถอดถอนใจถึงคนที่ตายที่ตายไปแล้วอยู่เสมอ บรรเทาความเศร้าโศกไม่ได้ ตกอยู่ในอำนาจแห่งความเศร้าโศก ย่อมได้รับทุกข์มากขึ้นท่านจงดูแม่คนเหล่าอื่นผู้ใกล้จะตายไปตามกรรม และสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ผู้ตกอยู่ในอำนาจมัจจุราช ต่างพากันดิ้นรนอยู่ทั้งนั้นอาหารใด ๆ ที่สัตว์ทั้งหลายสำคัญหมาย อาการนั้น ๆ ย่อมแปรผันเป็นอื่นไป การพลัดพรากจากกันและกันเช่นนี้ มีอยู่เป็นประจำ ท่านจงพิจารณาดูความเป็นจริงของสัตว์โลกเกิด บุคคลแม้ดำรงชีวิตถึง ๑๐๐ ปี หรือเกินไปบ้างก็ตาม ก็ต้องพลัดพรากจาก หมูญาคิดและต้องละทิ้งชีวิต ไว้ในโลกนี้แน่นอนเพราะฉะนั้น บุคคลพึงธรรมเทศนาของพระอรหันต์แล้ว เห็นคนล่วงลับดับชีวิตไป กำหนดรู้ว่าผู้ล่วงลับดับชีวิตไปนั้น ไม่สามารถฟื้นคืนชีวิตอยู่ร่วมกับเราได้อีก ควรกำจัดความคร่ำครวญ ธีรชนผู้มีปัญญา ฉลาด

^{๔๑} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๘๐-๕๙๙/๖๔๑- ๖๔๔. ; พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๕๘๐- ๕๙๙/๔๕๐- ๔๕๓.

ปราดเปรื่อง ควรจัดความโศกเศร้าที่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน เหมือนลมพัดนูนปลิวไป เหมือนคนใช้น้ำดับไฟที่กำลังไหม้ลูกกลม ฉะนั้น บุคคลผู้แสวงหาความสุขแก่ตน ควรกำจัดความคร่ำครวญ ความทะยานอยากและโทมนัสของตน บุคคลผู้ถอนลูกศรคือกิเลสได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีตีณาหา และทิวฐิอาศัย ถึงความสงบใจล่องพ้นความเศร้าโศกได้ทั้งหมด ไม่มีความเศร้าโศก ชื่อว่าดับกิเลสได้แล้วความตาย แม้จะมีความหมายในเชิงลบ แต่พระพุทธศาสนามีได้มองในเชิงลบ กลับนำมาเป็นกำลังใจในการสร้างสิ่งที่ดีงามให้เกิดขึ้นในจิตใจ พระพุทธเจ้าทรงนำสิ่งที่ปรากฏอยู่ในชีวิตจริงมาเป็นอุปกรณในการสอน ทรงนำเอามาเป็นเครื่องเตือนสติไม่ให้ประมาทในวัยหลังคิดว่าเราอยู่ในวัยหนุ่ม ยังมีชีวิตอีกยืนยาว ทรงสอนว่าในชีวิตของมนุษย์นั้นมีเทวทูตมาเตือนใจไม่ให้ประมาทอยู่เสมอ สุดแต่ว่ามนุษย์จะเข้าใจได้มากน้อยเพียงใด ถ้ามนุษย์เข้าใจในเทวทูตที่ปรากฏอยู่ในชีวิต ประพฤติตนไม่ประมาท เห็นภัยในความยึดมั่นถือมั่น ที่เป็นบ่อเกิดของการเกิดและการตาย ไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็จะพ้นจากความเกิดและความตายที่ประสบอยู่ได้ พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ในเทวทูตสูตร^{๔๒}

พระพุทธเจ้าตรัสถึงความตายว่าเป็นหนึ่งในเทวทูต ๕ ประการ ที่ปรากฏอยู่บนโลกมนุษย์^{๔๓} โดยสอนให้พิจารณาว่า แม้ตัวเรา ก็มีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่องพ้นความตายไปได้ ควรที่เราจะทำความดีทางกาย ทางวาจา ทางใจ พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ในพระสูตร ว่า มาณพเหล่าใดอันเทวทูตตักเตือนแล้ว ยังประมาทอยู่ มาณพเหล่านั้น เข้าถึงหมู่ที่เลว ย่อมเศร้าโศกตลอดกาลนาน ส่วนสัตบุรุษเหล่าใดเป็นผู้สงบในโลกนี้ อันเทวทูตตักเตือนแล้ว ไม่ประมาทในอริยธรรมในกาลใด ๆ เห็นภัยในความยึดมั่นถือมั่นจึงหลุดพ้น ในธรรมเป็นที่สิ้นความเกิดและความตาย สัตบุรุษเหล่านั้นจึงมีความเกษม มีความสุข ดับสนธิในปัจจุบัน ล่องพ้นเวรภัยทุกอย่าง ช้ามพ้นทุกข์ทั้งสิ้นได้แล้วพระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย ถึงการที่มนุษย์ทุกคนต้องมีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่องพ้นความตายไปได้เลย ดังนี้^{๔๔}

^{๔๒} ม.อ. (ไทย) ๑๕/๒๖๑- ๒๗๑/๓๐๙- ๓๑๘. ; ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๖๑- ๒๗๑/๒๓๐- ๒๔๐.

๑) สตรีหรือบุรุษมีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี ๑๐๐ ปี เป็นคนชรา มีสี่โครงคด หลังโก่ง หลังค่อม ถือไม้เท้า เดินงก ๆ เงิน ๆ เก้ ๆ กัง ๆ หมดความเป็นหนุ่มสาว ฟันหัก ผมหงอก ศีรษะล้าน หนังเหี่ยว ตัวตกระ

๒) สตรีหรือบุรุษเจ็บป่วย ประสบทุกข์ เป็นไข้หนัก นอนจมอยู่ในมูลและกิริสของตน ผู้อื่นต้องช่วยพยุงให้ลุกขึ้น ช่วยป้อนอาหาร

๓) สตรีหรือบุรุษที่ตาย ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน พองขึ้นเป็นสีเขียวมีน้ำเหลืองแตกชาน (ดูรายละเอียดใน อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๖- ๓๗/๑๙๑-๑๙๕. ; อจ.ติก. (บาลี) ๒๐/๓๖- ๓๗/๑๓๓-๑๓๗.

^{๔๔} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙-๑๐๐. ; อจ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๖-๖๗.

“ภิกษุทั้งหลาย สุภานะ ๕ ประการนี้ อันสตรีบุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ & ประการเป็นไหน คือ สตรี บุรุษ คฤหัสถ์หรือบรรพชิต ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ๑ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ๑ เรามีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ๑ เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น ๑ เรามีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง จักทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตามเราจะเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ๑” พระพุทธเจ้าสอนชาวเมืองกาฬิงกาให้ระลึกถึงความตาย เพื่อว่าจะได้ไม่ต้องกลัวความตายที่จะมีในภายภาคหน้า โดยตรัสสอนถึงว่าผู้ที่ไม่เจริญมรณะสติจะกลัวความตายที่มาถึงตน แต่สำหรับผู้เจริญมรณะสตินั้นจะไม่สะดุ้งกลัวความตายเลย พระองค์ตรัสสอนว่า ท่านทั้งหลายจงเจริญมรณานุสติอย่างนี้ว่า ชีวิตของเราไม่ยั่งยืน ความตายเป็นของยั่งยืน เรา พึ่งตายแน่แท้ ชีวิตของเรามีความตายเป็นที่สุด ชีวิตของเราไม่เที่ยง ความตายเป็นของเที่ยง คนที่ไม่เจริญมรณะสติในภายภาคหน้า จะมีความสะดุ้งกลัวต่อความตาย จะร้องด้วยความกลัว เห็นความตายเหมือนเห็นงูพิษ ส่วนบุคคลใดเจริญมรณะสติ ต่อไปในภายหน้า บุคคลนั้นจะไม่สะดุ้งกลัวความตาย เหมือนกับบุคคลผู้เห็นงูพิษแต่จับก่อนไม้คอยระวังตัวอยู่คั่นนั้น เพราะเหตุนี้ท่านทั้งหลายพึงเจริญมรณะสติเถิด^{๕๕}

จุดมุ่งหมายของคำสอนนี้เพื่อให้เข้าใจชีวิตที่เป็นจริง เมื่อพิจารณาความตายนั่นอยู่เนื่อง ๆ ย่อมละความมัวเมาในชีวิตได้ หรือทำให้เบาบางลง^{๕๖} ได้สรุปไว้ว่า อริยสาวกนั้นย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ไม่ใช่เราแต่ผู้เดียวเท่านั้นที่มีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ โดยที่แท้ สัตว์ทั้งปวงบรรดาที่มีการมา การไป การจุติ การอุปบัติ ล้วนมีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เมื่ออริยสาวกนั้นพิจารณาสุภานะนั้นอยู่เนื่อง ๆ มรรคย่อมเกิดขึ้น อริยสาวกนั้นย่อมเสพ อบรม ทำให้มากขึ้นมรรคนั้น เมื่อเสพอบรมทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชนได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป^{๕๗}

พระพุทธเจ้าเน้นย้ำให้ระลึกถึงความตายว่า จะมีเกิดขึ้นแก่มนุษย์ทุกคนแม้ขณะที่เคี้ยวข้าวคำหนึ่งกลืนกิน แม้ขณะที่หายใจเข้าและหายใจออก หรือหายใจออกแล้วหายใจเข้า^{๕๘} สิ่งที่จะทำให้มนุษย์ตายมีมาก งูพิษกัดเราก็ได้ แมงป่องต่อยเราก็ได้ หรือตะขาบกัดเราก็ได้

^{๕๕} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๓๙.

^{๕๖} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐. ; อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๗.

^{๕๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๓. ; อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๙.

^{๕๘} อัง.ญก. (ไทย) ๒๒/๒๐/๔๔๖. ; อัง.ญก. (บาลี) ๒๒/๑๙/๒๙๕.

เพราะเหตุนี้ เราฟังตาย เราฟังมีอันตราย เราฟังพลาดหกล้มก็ได้ อาหารที่เรากินแล้วไม่ย่อยก็ได้ ดีของเราฟังกำเรบก็ได้ เสมหะของเราฟังกำเรบก็ได้ หรือลมมีพิษเพียงดังศาสตราของเราฟังกำเรบก็ได้ เพราะเหตุนี้เราฟังตาย เราฟังมีอันตรายนั่น^{๔๙} เพราะฉะนั้นเราไม่ฟังประมาณในชีวิต เร่งชวนชวายเป็นสิ่งที่ควรทำเสียโดยไม่ต้องรอให้มีสิ่งอื่นมากระตุ้นให้เราทำความดี เพราะการใช้ความตายที่จะบังเกิดมีแก่เรานั้น เป็นคุณธรรมที่ไม่ประกอบด้วยความโลภ ความอยากได้ของผู้อื่น ไม่ประกอบด้วยความพยายาบาทต่อผู้อื่น

เรื่องเกี่ยวกับมรณานุสติ มีปรากฏเป็นหลักฐานว่าสอนกันมาโดยชัดเจน ปรากฏเป็นหมวดหมู่อยู่ในเรื่อง มรณานุสติในวิสุทธิมรรคพระพุทโธมหาราชจารย์^{๕๐} ได้รจนาเรื่องมรณะสติเอาไว้สรุปได้ดังนี้^{๕๑}

ผู้เจริญมรณานุสติที่สังัดจากสิ่งรอบข้างที่ทำให้กวนใจออกไป ตัดปริวิตคือความกังวลทั้งหมดเสีย แล้วนึกในใจว่า ความตายจะมาถึงเรา ชีวิตเราจะดับสูญไป หรือนึกเพียงคำว่า ตาย ตาย ตาย เฉย ๆ ก็ได้ เช่นเดียวกัน การทำเช่นนี้ถ้ามีสติกำกับอยู่ จะเกิดความสังเวชขึ้นในใจว่า โอหนอเรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่อาจล่วงพ้นความตายไปได้เลย หมู่สัตว์ทั้งหลายมีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ รู้สึกสังเวชสลดใจในชีวิต ขณะเดียวกันพึงระวังความคิดเรื่องที่เรานึกถึงความตายของคนที่เรารัก ก็จะทำให้เกิดความเศร้าใจนึกถึงความตายของคนที่เราเกลียดก็รู้สึกดีใจ หรือนึกถึงคนตายที่เราไม่ได้รักไม่ได้เกลียดก็รู้สึกเฉย ๆ เหมือนกับสัปเหร่อที่เห็นศพจนเคยชินแล้ว

เมื่อพิจารณาความตายของบุคคลที่เรารู้จัก การเศร้าโศกอาลัยเสียตายถึงผู้ที่ตายไปแล้วไม่เป็นทางก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อยู่และผู้จากไป เพราะไม่ช่วยให้ผู้ล่วงลับไปแล้วกลับคืนเป็นขึ้นมา แต่กลับเป็นโทษกับผู้ที่ยังอยู่ จิตใจเศร้าหมองเป็นทุกข์ และเป็นปัญหาให้อับเฉาด้วยการรำลึกถึงผู้ตายนั่นจะบังเกิดประโยชน์ต่อเมื่อรู้จักพิจารณาด้วย โยนิโสมนสิการ ทำให้เกิดความไม่ประมาณ และกำลังใจเข้มแข็งในการทำความดีต่อไป

^{๔๙} อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๒๐/๔๔๗. ; อภ.ฉก. (บาลี) ๒๒/๒๐/๒๙๕- ๒๙๖.

^{๕๐} พระพุทโธมหาราชจารย์ บิดาชื่อ เกสะ มารดาชื่อ เกสี บวชในสำนักของพระเวรัตเถระ เพื่อต้องการเรียนรู้พระอภิธรรม แต่คัมภีร์วิสุทธิมรรคให้พระเถระแห่งมหาวิทยาลัย เกชาลังกา เพื่อทดสอบความรู้ในการแปลอรรถกถาสังหี กลับเป็นภาษาสมัคร ลังกา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมศาสนา ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๘๔- ๒๘๕.)

^{๕๑} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑**, หน้า ๒- ๔.

แต่ถ้ากล่าวตามเหตุผลที่แท้จริงแล้ว เรื่องความตายนี้ท่านก็จัดอยู่ในคติของธรรมดา คือเป็นเรื่องธรรมดาอย่างหนึ่งมีเกิดก็ต้องมีตาย คือเกิดมาแล้วก็ต้องตาย หรือที่ตายก็เพราะได้เกิดมาแล้ว ความเกิดกับความตายนั้นเป็นของคู่กัน จะเลือกเอาเพียงอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้ และเป็นไปตามกระบวนการเหตุผล หรือเป็นไปตามเหตุปัจจัย มีเกิดก็ต้องมีดับหรือว่าสิ่งทั้งหลาย มีความเกิดในเบื้องต้นมีความเปลี่ยนแปลงแตกสลายไปในที่สุด การนึกถึงความตายอย่างไม่ถูกต้อง คือมีความหวาดหวั่นพรั่นกลัว มีความสลดหดหู่ท้อแท้ ถ้าหากระลึกถึงความตายนั้นไม่เกี่ยวข้องกับตัวเองเป็นบุคคลทั่ว ๆ ไป ก็จะไม่ระลึกถึงด้วยความเฉย หรือว่าถ้าจะระลึกถึงความตายจะมาถึงตนนั้นก็มีความหวาดหวั่นหวั่นใจ หวาดเสียวหรือมีความสลดหดหู่ท้อแท้ พระพุทธศาสนาสอนให้ระลึกถึงความตาย เพื่อเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนใจตนเองว่าความตายนั้นเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต มันจะต้องเกิดขึ้นเป็นเรื่องสืบต่อไปจากความเกิด ในเมื่อมันเป็นเรื่องธรรมดาที่ไม่ต้องไปกลัว แต่มีข้อที่น่าพิจารณาว่าความตายนั้นซึ่งเป็นของแน่นอนแต่จะมาถึงเมื่อไรไม่แน่ ชีวิตของคนเราอาจจะสั้น หรือยาว ไม่มีเครื่องกำหนดให้มองเห็นได้ชัดเจน เพราะฉะนั้นจึงควรใช้เป็นเครื่องเร้าตนเองให้มีความไม่ประมาท ที่ว่าไม่ประมาทก็คือ ชีวิตนี้มีกิจหน้าที่อะไร ก็ควรเร่งรัดจัดทำ ชีวิตของตนจะมีค่าและความดีงามอย่างไรก็ควรเร่งชวนขวยประกรรมที่จะให้เป็นอย่างนั้น ให้ชีวิตของตนมีคุณค่า ให้อยู่อย่างมีประโยชน์ และตายไปก็มีคุณค่าเหลือทิ้งไว้ เป็นประโยชน์แก่คนอื่นภายหลัง ด้วยการนึกถึงความตายนั้นต้องพิจารณาโดยแยก คายดังกล่าวแล้ว ซึ่งถ้ายังไม่สามารถทำให้ธรรมสังเวชเกิดขึ้นได้

พระพุทธโฆสจารย์ กล่าวไว้ให้พิจารณาดังต่อไปนี้

(๑) พิจารณาความตายจะเกิดขึ้นเหมือนเราเป็นนักโทษ อยู่ต่อหน้าเพชรฆาตที่กำลังเงื้อมดาบจะฟันเราอยู่ คนที่เกิดมาแล้วบนโลกนี้ต้องตายทุกคน ความตายติดมากับการเกิด คนที่เกิดมาแล้วต้องตายด้วยกันทุกคน ตั้งแต่เวลาที่เราก่อเกิดมาเราก็บ่ายหน้าสู่ความตายอยู่ตลอดเวลา เหมือนดวงอาทิตย์ที่ขึ้นแล้วก็บ่ายคล้อยไปสู่อาทิตย์ตกดิน ชีวิตเราก็เช่นเดียวกัน เมื่อเกิดมาแล้วก็หันหน้าไปสู่ความตายทุกนาที ทุกวินาที น้ำค้างที่หยอดหญ้าเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นก็ค่อย ๆ หายไป ชีวิตก็ใกล้ดับเข้าไป อายุของสัตว์ทั้งหลายก็สั้นไป ดังนั้นความตายจึงเกิดขึ้นกับเราอย่างแน่นอน

(๒) พิจารณาความตายเป็นสิ่งสุดท้ายของชีวิต โลกทั้งปวงถูกชาติติดตาม ถูกขราไล่ตาม ถูกพยาธิตอบงำ ถูกมรณะทำลายล้าง สมบัติที่เรามีอยู่ถูกความตายทำลายไปเสียหมดสิ้น ไม่เหลือสิ่งไรไว้เป็นของเราไว้เลยแม้แต่สิ่งเดียว ความตายนั้นบดขยี้ไม่เว้นแม้ใคร ๆ ชัยภูมิสำหรับพลม้าก็ไม่มี สำหรับพลรถก็ไม่มี สำหรับพลราบก็ไม่มี และไม่มีใครเอาชนะได้ด้วยเวทย์มนต์หรือ

ด้วยให้ทรัพย์เป็นสินบน ความตายจึงเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้สำหรับสัตว์ทั้งหลาย เมื่อความตายเกิดขึ้น เราก็ไม่เหลือทรัพย์หรือสิ่งใด ๆ เลยแม้แต่สิ่งเดียว

(๓) พิจารณาความตายโดยการเปรียบเทียบกับบุคคลทั้ง ๗ ประเภทคือ ๑) เปรียบเทียบกับผู้มียศใหญ่ ๒) เปรียบเทียบกับผู้มีบุญมาก ๓) เปรียบเทียบกับผู้มีเรี่ยวแรงมาก ๔) เปรียบเทียบกับผู้มีฤทธิ์มาก ๕) เปรียบเทียบกับผู้มีปัญญามาก ๖) เปรียบเทียบกับพระปัจเจกพุทธ ๗) เปรียบเทียบกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยบุคคลทั้งเจ็ดประเภทนี้เป็นผู้ที่ชาวโลกยกย่องก็จะต้องตาย แล้วเราเล่า จะรอดพ้นจากความตายได้อย่างไร ความสำเร็จหรือความล้มเหลวทุกอย่างในโลกนี้มีจุดสุดท้ายคือ ความเสื่อมสลาย ทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นบุคคล สถาบัน อารธรรม หรือชีวิตของมนุษย์เองก็ตามไม่พ้นการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเช่นกัน

(๔) พิจารณาร่างกายเป็นสาธารณะแก่สัตว์และปัจจัยแห่งความตายมากชนิด มีสัตว์ที่อาศัยอยู่ในร่างกายนี้มากมาย ไม่ว่าจะเป็นเชื้อโรค เชื้อแบคทีเรีย พยาธิหรือแม้แต่สัตว์ต่าง ๆ ก็อาศัยอยู่ในร่างกายของเรานี้ได้เช่นกัน ร่างกายนี้เป็นที่ เกิด แก่ ตาย เป็นที่ ถ่างออกจากระบัสสภาวะของสัตว์เหล่านั้น บางคราวก็ทำให้เราเจ็บปวด เป็นไข้ เป็นโรคภัยต่าง ๆ บางคราวก็อาจทำให้เราตายได้เช่นกัน

ปัจจัยทั้งหลายที่มีอยู่ภายนอกร่างกายนี้ก็อาจทำให้เราตายได้เช่นกัน สัตว์มีพิษทั้งหลายอาจกัดเราหรือต่อยเราทำให้เราตายก็ได้ อารุณทั้งหลายอาจมาทิ่มแทงเราเมื่อไรก็อาจเป็นได้ทั้งตอนตื่นอยู่หรือตอนหลับอยู่ แม้แต่สิ่งธรรมดาที่ไม่เป็นอาวุธก็อาจฆ่าเราได้เช่นเดียวกัน ไม่เสียบตาย ไฟฟ้าดูดตาย หรือตกต้นไม้ตาย ตกบ้านตาย เป็นต้น

ปัจจัยที่ทำให้เราตายนั้นมีทั้งภายนอกร่างกายของเรา และทั้งภายในกายของเรา ปัจจัยแห่งความตายจึงมีมากมาย ฟังกำหนดดูเถิด แม้แต่เราจะระวังอย่างไร ก็ไม่อาจหลุดพ้นจากความตายไปได้เลย ควรที่เราจะเร่งรีบขวนขวายทำกิจที่เป็นประโยชน์ที่เป็นแก่นสารในชีวิตให้มากเข้าไว้

(๕) พิจารณาความตายโดยพิจารณาว่าอายุเป็นของอ่อนแอ อายุของเรานี้จะหมดไปนั้นง่ายตาย เนื่องจากชีวิตของมนุษย์ผูกพันอยู่กับลมหายใจเข้าออก ผูกพันอยู่กับอริยาบถน้อยใหญ่ ผูกพันกับความเย็นความร้อน ผูกพันกับธาตุ ๔ และผูกพันอยู่กับอาหาร มนุษย์นั้นหายใจเข้า ไม่หายใจออกก็ตาย หายใจออกไม่หายใจเข้าก็ตาย ไม่หายใจเลยก็ตาย เช่นกัน อายุของเรา

นับว่าน้อยเพราะผูกติดอยู่กับลมหายใจเข้าออก มนุษย์นั้นนอนมากก็ไม่ได้ นั่งมากก็ไม่ได้ ยืนมากก็ไม่ได้ เดินมากก็ไม่ได้ ถ้าทำเกินไปก็อาจขาดใจตายได้เช่นเดียวกัน

ธาตุทั้ง ๔ ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม มีสิ่งใดมากไปก็อาจทำให้คนเราตายได้ เช่นกัน มีดินมากก็หิวน้ำ ไม่ได้ทานน้ำก็ตาย มีน้ำมากก็ท่วมปอดตาย มีไฟมากก็เป็นลมชักตาย มีลมมากก็จุกเสียดแน่นท้องตายได้ เช่นเดียวกัน

อาหารนั้น เมื่อมนุษย์มีอาหารทานจึงจะมีชีวิตอยู่ได้ ไม่มีทานก็ต้องตาย เช่นกัน มีทาน แต่ทานมากก็ตาย เช่นเดียวกัน

(๖) พิจารณาความตายโดยชีวิตไม่มีนิमित คำว่านิमितนี้ หมายถึง ชีวิต พยาธิ กาล สถานที่สัตว์จะตาย และภพที่ไปในเบื้องหน้า ชีวิตไม่มีนิमितเพราะมนุษย์จะตายตั้งแต่เมื่อไรนั้น ไม่อาจทราบได้แน่นอน จะตายตั้งแต่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา จะตายตั้งแต่อยู่ในครรภ์ หรือคลอดมาแล้วอยู่นานได้เท่าใดนั้นไม่อาจทราบได้ ชีวิตจึงชื่อว่าไม่มีนิमित พยาธิไม่มีนิमितเพราะเราจะตายด้วยโรคอะไรนั้นไม่อาจทราบได้แน่นอน จะทราบได้แน่นอนก็เฉพาะได้ตายไปแล้วเท่านั้น ตอนที่ชีวิตอยู่จึงไม่อาจทราบได้ กาลเวลาที่จะตายก็ไม่แน่นอน เช่นกัน อาจจะเป็นไปได้ทั้ง เข้า สาย เทียง บ่าย เย็น กลางคืน ก็อาจตายได้ตลอดเวลา สถานที่สัตว์จะตายก็ไม่อาจทราบได้ว่า เมื่อเกิดมาแล้วจะต้องไปตายที่ตรงนั้น หรือที่ตรงนั้นเป็นที่ตายของสัตว์นั้น ๆ และท้ายที่สุด ภพที่จะไปในเบื้องหน้าก็ไม่มีทางที่จะรู้ได้ว่าจะไปในภพภูมิใด จะไปเกิดเป็นมนุษย์ เป็นเทวดา หรือเป็นสัตว์ก็ไม่อาจทราบได้

(๗) พิจารณาความตายว่าชีวิตมีกำหนดกาล มนุษย์ที่เกิดมาแล้วมีกำหนดอายุแน่นอน ที่มีอายุมากกว่าร้อยนั้นหายาก ที่น้อยกว่าร้อยนั้นมีเยอะกว่า อายุของเรานั้นอาจสั้นก็ได้ หายใจเข้ายังไม่หายใจออกก็อาจตายได้ หายใจออกยังไม่ทันหายใจเข้าก็อาจตายได้ เช่นกัน อายุจึงชื่อว่าน้อย มีนิมิตหน้อยเท่านั้น

(๘) พิจารณาว่าชีวิตมีขณะสั้น ชีวิตนี้เมื่อพูดถึงในทางปรมาตม์แล้วความตายเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะจิตดวงหนึ่งเท่านั้น เกิดขึ้นและดับไป การเกิดขึ้นและดับลงอยู่ตลอดเวลาเหมือนดัง ล้อเกวียนเคลื่อนที่อยู่ จะมีเพียงจุดเดียวเท่านั้นที่สัมผัสกับพื้น อดิตหมดไป อนาคตก็ไม่ใช่ว่าจริง ชีวิตจริงมีแต่ปัจจุบันที่เกิดและดับอยู่ตลอดเวลา เมื่อพิจารณาความตายดังว่ามาทั้งแปดข้อนี้แล้ว หรือข้อใดข้อหนึ่งโดยพิจารณาบ่อย ๆ หรือทำจนคล่องแคล่ว สติมีความตายเป็นอารมณ์จะปรากฏขึ้น ความสังเวชสลัดใจในชีวิตก็เกิดขึ้น และญาณก็เกิดขึ้น นิเวศทั้งหลายก็จะระงับ

องค์ฌานก็จะปรากฏ แต่อารมณ์นี้มาพร้อมกับความสังเวช จึงมีความตั้งมั่นของจิตไม่ถึงอัปปนาสมาธิถึงได้แต่เพียงอุปปจารสมาธิเท่านั้น

สรุปว่า มรณานุสติ คือการนึกถึงความตายเป็นอารมณ์ การนึกถึงซึ่งความตาย จะช่วยในการลดมานะละทิฐิ เข้าถึงธรรม ดับความโลภความโกรธความหลงได้ คือ เมื่อเรานึกถึงว่าเราต้องตาย และเมื่อตายแล้วก็ไม่สามารถเอาอะไรไปด้วยได้ ความโลภในทรัพย์สมบัติทั้งหลายก็เบาบาง หรือเมื่อความโกรธเกิดขึ้นเมื่อนึกถึงความตายก็คิดว่าไม่นานเราก็ต้องตายจากกัน แล้วเราจะโกรธไปทำไม ความโกรธก็ดับลงไปได้ด้วยมรณานุสติ ความหลงคือความไม่รู้จริง ถ้าเราไม่เคยนึกถึงความตายเลย อาจเป็นผู้ประมาททำแต่บาปสร้างแต่กรรมชั่ว หรือไม่ทำความดี เพราะหลงระเหิงว่าเรายังหนุ่มอยู่ยังมีเวลาอีกมาก บุญเดี๋ยวค่อยทำก็ได้ ถ้าเรานึกถึงความตายอยู่เนืองๆ ความหลงก็ระงับดับลงได้ การนึกถึงซึ่งความตายจึงเป็นประโยชน์มาก

๒.๕ วิธีการปฏิบัติต่อความตาย

ความตายเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อชีวิต ไม่เฉพาะแต่ภายหลังเมื่อระบบชีวิตในร่างกายหยุดทำงานหรือเมื่อชีวิตสิ้นสุดลงเท่านั้น แต่ในฐานะที่มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความสำนึกในการดำรงอยู่ และสามารถอนุมานถึงความสิ้นสุดการดำรงอยู่ของตนเอง ที่ต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอนเหมือนกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ทั้งหมด ดังนั้นการเข้าใจความตายย่อมมีผลกระทบต่อชีวิตตลอดการดำรงอยู่ที่เดียว เพราะเหตุนี้การศึกษาเพื่อให้เข้าใจ ความหมายที่แท้จริงของความตาย จึงมีความสำคัญต่อมนุษย์อย่างยิ่ง เพราะนอกจากความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องความตาย จะเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ในขณะนาที่แห่งการเผชิญกับความตาย แล้วยังเป็นประโยชน์ต่อทุกขณะของการดำรงอยู่อีกด้วย พระพุทธเจ้าตรัสรับรองถึงการนึกถึงความตายทุก ๆ วันว่าจะทำให้เป็นคนไม่มัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว หรือไม่มัวเมาในชีวิต ทำให้เร่งชวนชวายทำความดีต่าง ๆ ทำให้ไม่ทำความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เมื่อบำเพ็ญมรณานุสติมาก ๆ เข้า มรรคก็เกิดขึ้น เมื่อเจริญมรรคให้มาก ๆ ก็สามารถละสังโยชน์ได้ และอนุสัยก็จะสิ้นไป^{๕๒} ในส่วนนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอวิธีการปฏิบัติต่อความตายในสมัยพุทธกาลพอสังเขปดังนี้

^{๕๒} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐- ๑๐๓. ; อภ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๙.

๒.๕.๑ งานศพของพระพุทธบิดา

ในหนังสือกล่าวว่่า เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทรงพระประชวร ได้ส่งข่่าวไปยั้ง พระพุทธเจ้่าว่่า ปรารธนาจะฟังธรรม พระพุทธองค์เสด็จมาเยี่ยม เมื่อเห็นว่่าอาการมากแล้วคงไม่รอดจากควมตาย จึงได้ทรงแสดงธรรมให้ฟัง เพื่อให้จิตได้เบิกบานด้วยรสแห่งพระสัทธรรม และพุทธบิดาก็ถึงแก่ควมตาย เมื่อตายแล้ว พระศาสดาตรัสสั่งพระญาติและสาวกไปจัดที่เผาคือจัดกองฟืนเท่านั้น แล้วนำศพไปเผาในวันนั้นเอง โดยมีได้มีพิธีการแต่อย่างใดเลย นอกจากสงรน้ำพระศพห่อผ้าขาวใส่ในโลง นำไปเผาเท่านั้น ไม่มีธงหรือเครื่องแห่ ไม่มีการประคองด้วยคนตรีนานาชาติ ไม่มีการเวียนพระเมรุ (เพราะไม่ได้ทำเมรุ) ไม่มีการทำปราสาทเพื่อเผาไฟ เป็นพิธีเผาอย่างง่าย ๆ และสิ้นเปลืองน้อยทุกอย่าง เผาแล้วก็ไม่ปรากฏทำอะไรต่อไปอีก แต่น่าจะมีการเก็บกระดูกเอาไปทิ้งน้ำในที่ใดที่หนึ่งตามประเพณีพื้นเมืองของอินเดีย

๒.๕.๒ งานพระบรมศพของพระพุทธเจ้า

ในวันที่ยักปรีนิพพาน พระศาสดาเสด็จเดินทางจากเมืองเวสาลีผ่านหมู่บ้านเป็นลำดับ เพื่อจักไปนิพพานที่เมืองกุสินาราคันเป็นเมืองเล็ก ๆ เมืองหนึ่ง ก่อนหมดลมหายใจพระอานนที่ได้ทูลถามว่่า "เมื่อปรีนิพพานแล้วจักปฏิบัติต่อพระสรีระโดยวิธีใด?" ตรัสตอบว่่า "ดูก่อนอานนท! พวกเธอผู้เป็นพระภิกษุบริษัท อย่าขวนขวายเพื่อการบูชาต่อสรีระของเราเลย อานนท! เราขอเตือนเธอทั้งหลาย จงพยายามทำให้มากในประโยชน์ของเรา (คือ การทำตนให้พ้นจากกิเลส) จงมีความเพียรเป็นเครื่องแผดเผากิเลสบาปกรรมให้เบาลงไป มุ่งต่อที่สุดทุกข์โดยเสมอเถิด อานนทเอ๋ย! การบูชาต่อสรีระของตถาคตนั้น มันมิใช่เป็นกิจเป็นหน้าที่ของภิกษุ แต่เป็นหน้าที่ของสมรवासเขา พวกพระราชา พรหมมณั ผู้มีศรัทธาในเรามีอยู่ เขาจักทำเอง หน้าที่โดยตรงของภิกษุคือการรับทำความเพียรเพื่อถึงที่สุดทุกข์ แล้วจักได้ช่วยผู้อื่นต่อไป " ข้อความตอนนี้อยู่กับทรงย้าไว้ให้พวกภิกษุเข้าใจว่่าพระมีหน้าที่อย่างไร? พระศาสดาไม่ทรงชมเชยควมพุ่มเพ็ญ ที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ประชาชน

ครั้นปรีนิพพานแล้ว พวกมัลลกษัตริย์ ผู้ครองเมืองกุสินาราเป็นเจ้าภาพ จัดแจงห่อพระศพด้วยผ้าขาวและสำลี ๕๐๐ ชั้น แล้ววางพระศพลงในรางเหล็กที่เดิมด้วยน้ำมันหอมปิดฝา เพราะเป็นพระศพของผู้ที่โลกบูชา มาก จึงข้่าอยู่ถึง ๖ วัน พอถึงวันที่ ๗ ก็นำไปถวายพระเพลิงนอกพระนคร นี่เป็นวิธีการเผาศพครั้งกระโน้น

๒.๕.๓ งานศพพระสารีบุตร

พระสารีบุตรเป็นมือขวาของพระศาสดา ในการช่วยพระองค์ประกาศศาสนาให้แพร่หลาย เป็นพระสาวกที่ทำงานมากคู่กันกับพระโมคคัลลานะ คำสอนที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก เป็นของพระมหาเถระรูปนี้ไม่น้อย ชีวิตของท่านเป็นตัวอย่างของนักบวชที่ทำประโยชน์แก่ประชาชนอย่างแท้จริง ครั้นถึงคราวที่ท่านจักตาย ท่านรู้ตัวท่านเองดีแล้ว จึงไปทูลลาพระศาสดา เพื่อนิพพาน ทรงพระอนุญาติแล้วก็เดินทางกลับบ้านเดิมของท่านที่ตำบลนาลันทาเพื่อเทศนาโปรด มารดาผู้ยังมีความเห็นผิดอยู่ และได้นิพพานที่นั่น พวกญาติก็จัดการถวายเพลิงศพอย่างง่าย ๆ และเก็บกระดูกห่อผ้าขาวนำไปถวายพระศาสดาที่เวฬุวัน จึงสั่งให้ก่อสถูปไว้ที่ทางสี่แพร่งเพื่อเป็นที่สักการะของประชุมชนต่อไป นี่ก็เป็นงานศพที่ง่าย ๆ ไม่มีพิธีอันใดเหมือนกัน

๒.๕.๔ งานศพท่านธัมมปาละ

ท่านธัมมปาละ เป็นลูกหัวปีของตระกูลเหวาวิตานในเกาะลังกา ครอบครัวนี้เป็นผู้มั่งมีมาก ไม่ใช่มีแต่เงิน มีคุณงามความดีด้วย บิดามารดาของท่านเป็นผู้รักและนับถือ พระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง เตรียมพร้อมเพื่อเสียสละ พระศาสนาในยุคนั้นกำลังมีดมัว เพราะถูกพวกศาสนาอื่นเบียดเบียน นายธัมมปาละหนุ่มน้อยได้มีใจเสียสละทุกอย่าง โดยปฏิญาณตนเป็นพรหมจรรย์ คือบวชแล้วทำงานกู้พระศาสนาโดยการก่อตั้งสมาคมมหาโพธิ์ขึ้น สร้างโรงเรียน สร้างโรงพยาบาล เทียบเทศน์สอนคนให้พบแสงสว่างทั้งในลังกา ท่านได้ไปถึงยุโรปและอเมริกา เพื่อการประกาศธรรมะของพระพุทธเจ้า ชื่อเสียงของท่านเป็นที่รู้จักของนักศึกษาทั่วโลก ผลงานที่ท่านทำกว้างใหญ่ไพศาลมากกว่าของพระเถระของเราสิบรูปรวมกันเข้า โลกได้รู้จักพระพุทธศาสนามากขึ้นเพราะท่านผู้นี้ ท่านเป็นผู้มักน้อยสันโดษ พอใจในสิ่งที่พอยังชีพเท่านั้น ท่านไม่มีอะไรเป็นของท่าน ท่านทำงานเพื่อประชากรของโลก เมื่อร่างกายของท่านแก่ลงแล้ว ท่านบวชเป็นพระภิกษุ มอบงานให้ผู้อื่นทำต่อไป หันเข้าหาความสงบ และได้ถึงแก่กรรมที่สารนาถ อินเดีย ก่อนตายท่านสั่งไว้ว่า ท่านตายแล้วจงเผาศพอย่างง่าย ๆ ไม่ต้องจ่ายเงินทองให้เสียเปล่า จงเก็บเงินไว้เพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้พ้นจากโรคใจเกิด เมื่อข่าวมรณะของท่านก้องไปทั่วทางวิฑู โทเรเลข แสดงความเสียใจนับจำนวนร้อยได้มาถึงสมาคม ในวันเผาศพไม่มีพิธีอย่างใดหมด นอกจากเพื่อนฝูงและคนนับถือไปประชุมเผากันอย่างเจียม ๆ เป็นการไว้อาลัยท่าน อาลัยในผลงานของท่านเท่านั้น ไม่มีการทำอะไรพุ่มเพื่อโย้ไร้สาระเลยสักนิดเดียว แต่งานของท่านยังไม่ตายติดอยู่กับโลกนี้เสมอ

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า วิธีการปฏิบัติต่อพระศพหรือศพที่ปรากฏในสมัยพุทธกาลนั้น เป็นการปฏิบัติที่มีความเชื่อของแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญในการนำไปปฏิบัติ และดูเหมือนว่าการปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระมหากษัตริย์นั้นจะมีพิธีกรรมที่สลับซับซ้อนตามอิทธิพลที่ได้รับจากพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ โดยนิยมนำผ้าขาวมาพันรอบตัวศพหรือพระศพ ก่อนนำแห่รอบเมืองแล้วจึงนำไปยังเชิงตระกอน พิธีกรรมดังกล่าวจึงเป็นพิธีกรรมสำคัญที่ถูกนำเข้ามายังประเทศไทยพร้อมกับพระพุทธศาสนามาแต่โบราณกาล

๒.๖ ความเป็นมาของการสวดพระอภิธรรม

การสวดพระอภิธรรมที่ปรากฏในพิธีเกี่ยวกับความตายในประเทศไทยมาช้านาน ผู้วิจัยได้ประมวลความเป็นมาและความสำคัญพอสรุปได้จากการสันนิษฐานว่า เนื่องมาจากความเชื่อด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. ในพรรษาที่ ๗ หลังจากสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธรูปมารดา เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูตเวทีต่อพระพุทธรูปมารดา ดังมีเรื่องปรากฏในคัมภีร์อัฐสาลีนี้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่คงไม่คั่นตามพฤกษ์ ณ ชานกรุงสาวัตถี ทรมานเดียรฉัตรแล้วทรงพระดำริว่า “พระพุทธเจ้าในอดีตเมื่อแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้วทรงจำพรรษาที่ไหน? เมื่อทรงทราบว่าทรงจำพรรษา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธรูปมารดาตลอดไตรมาส ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เสร็จแล้ว พระพุทธเจ้าจึงได้เสด็จขึ้นไปยังดาวดึงส์เทวโลก (สวรรค์ชั้นที่ ๒ อยู่เหนือเขาพระสุเมรุ ปราสาทล้วนสำเร็จด้วยแก้วมณีอันเป็นทิพย์ แวดล้อมด้วยเทพนครมากมาย ท่ามกลางเป็นปราสาทไพชยนต์ รูปทรงโอฬารเป็นที่ประทับของท้าวสักกะจอมเทพ) เพื่อแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพระพุทธรูปมารดา อันเป็นพุทธประเพณี พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ ประทับนั่งเหนือบัณเฑาะว์กัมพลศิลาอาสน์ ณ คงไม้ปราจิณตตะ ใกล้เคียงพระเกศแก้วจุฬามณีเจดีย์ และศาลาสุทธรรมา เพื่อทรงแสดงพระอภิธรรม โปรดพระพุทธรูปมารดา ทรงพระนามว่า สันตดุสิตเทพบุตร ซึ่งประทับอยู่ที่วิมานบนดุสิตเทวโลก(สวรรค์ชั้นที่ ๔ เป็นที่สถิตของทวยเทพผู้มียินดีอยู่เป็นนิจ ตั้งอยู่ท่ามกลางนภากาศ มีปราสาทวิมานอยู่ ๓ ชนิด คือ วิมานแก้ว วิมานทอง และวิมานเงิน มีอุทยานทิพย์เป็นที่พักผ่อน สวรรค์ชั้นนี้ส่วนใหญ่เป็นที่เสวยบุญของเหล่าบัณฑิต นักปราชญ์ ผู้มีบุญบารมี เช่น พระโพธิสัตว์เจ้า หรือเทพบุตรพุทธรูปมารดา และเหล่าช่างสร้างบารมีทั้งหลาย) ท้าวสักกะเทพพรหมเทวา ได้ประกาศให้เหล่าเทวดามาเฝ้าพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงทอดพระเนตร แต่มิได้เห็นพระพุทธรูปมารดา จึง

ตรัสถามว่า พระนางสิริมหามายามารดาของพระองค์ไม่ได้มาด้วยหรือ ท้าวสักกะเทพพรหมเทวา ทรงทราบว่ พระพุทธรองค์เสด็จมาครั้งนี้ด้วยมีพระประสงค์ตรัสพระอภิธรรมโปรดพระพุทธรมารดา จึงรีบเสด็จไปภพดุสิตอันเป็นที่สถิตของสิริมหามายาเทพบุตรหรือสันตดุสิตเทพบุตร อดีตพระพุทธรมารดา และได้ทูลว่า ขณะนี้พระพุทธรองค์เสด็จมาประทับอยู่ ณ ภัทราวตังส์ สิริมหามายาเทพบุตร หรือสันตดุสิตเทพบุตรได้สดับแล้วก็ทรงโสมนัส จึงพร้อมด้วยหมู่เทพอัปสรเสด็จลงมา ณ สวรรค์ชั้น ดาวตังส์ ครั้งไปถึง พระพุทธรองค์ตรัสเชิญให้สิริมหามายาเทพบุตรเข้ามาใกล้ ให้เป็นประธานของ เหล่าเทวดา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ตั้งแต่วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ จนถึงวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ทรงแสดงพระอภิธรรมทั้งกลางวัน กลางคืน เป็นเวลา ๓ เดือน (ตลอดพรรษา) ในเวลาปิณฑบาต พระพุทธรองค์ทรงเนรมิต พระพุทธรนิรมิต ให้แสดงธรรมแทน ส่วนพระพุทธรองค์ทรงเสด็จไปปิณฑบาตที่อุตตรกุรุทวีป แล้วฉันภัตตกิจที่ป่าหิมพานต์ โดยมีพระ สารีบุตรมหาเถระ กระทำวัตรปฏิบัติ เสร็จภัตตกิจแล้ว ทรงตรัสกับพระสารีบุตรมหาเถระว่า “วันนี้ ตถาคตได้ตรัสภาสิตธรรมคัมภีร์นี้แก่พระพุทธรมารดา จงบอกธรรมนั้นแก่นิสิตทั้งหลาย ๕๐๐ ของ เธอ” แล้วเสด็จกลับสู่ดาวตังส์เทวโลก เพื่อทรงแสดงธรรมต่อจากพระพุทธรนิรมิต ท่านพระสารีบุตร มหาเถระได้จดจำพระอภิธรรมเทศนา และกลับไปแสดงธรรมนั้นแก่ศิษย์ของท่าน เช่นนี้ทุกวัน ตลอดไตรมาส ภิกษุณีสิต ๕๐๐ นั้นได้เป็นผู้ชำนาญในพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ว่า ภิกษุทั้งปวงใน พุทธศาสน์ พระสารีบุตรมหาเถระซึ่งเป็นพระอัครสาวกฝ่ายขวา จำพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ได้แม่นยำ จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้เลิศทางปัญญา พระพุทธรองค์เสด็จลงจากดาวตังส์เทวโลก ณ ประตูเมืองสังกัส สะนคร ซึ่งอยู่ห่างกรุงสววัตถี ๓๐ โยชน์ ในวันมหาปวารณา ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ในวันที่พระพุทธร องค์ทรงเสด็จลงจากดาวตังส์เทวโลกท้าวสักกะเทวราชรับสั่งให้วิสุทธกรรมเทพบุตร เนรมิตบันได แก้วมณีตรงกลางสำหรับพระบรมศาสดาขึ้นมาสัมพุทธเจ้า บันไดทองอยู่ด้านขวาสำหรับเหล่า เทวดา และบันไดเงินอยู่ด้านซ้ายสำหรับเหล่ามหาพรหม เมื่อพระพุทธรองค์เสด็จลงท้าวมหาพรหม กั้นฉัตร ท้าวสักกะเทวราชทรงรับบาตร ท้าวสยามเทวาริราชพัดด้วยวาลวิชนีอันเป็นทิพย์ ท่าน ปัญจสิขเทพบุตรบรรเลงพิณ ท่านมาตลีเทพบุตรถือของหอมและดอกไม้ทิพย์นมัสการอยู่ห้อมล้อม ด้วยหมู่เทวดาและพรหม เสด็จลงที่สังกัสสะนคร

๒. เนื้อหาในพระอภิธรรมปิฎกเป็นการกล่าวถึงปรมัตถธรรม ได้แก่ แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งเป็นธรรมอันละเอียดลุ่มลึกและประเสริฐกว่าธรรมทั้งหมด ไม่กล่าวพาดพิงถึงสัตว์ บุคคล เหตุการณ์และสถานที่แต่อย่างใด การได้ฟังพระอภิธรรมจะทำให้ผู้ฟังเกิดการเปรียบเทียบกับ การจากไปของผู้วายชนม์ ที่ทำให้เห็นถึงสังขารของชีวิตที่เกิดขึ้นในเบื้องต้น ตั้งอยู่ใน ท่ามกลาง และดับไปในที่สุด

พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ แต่ละบทพระพุทธองค์ทรงใช้เวลาหากเทียบเวลาบนพื้นมนุษย์ แสดงถึง ๖ วันบ้าง ๑๒ วันบ้าง ๒๓ วันบ้าง ฯลฯ พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์นี้ยากที่บุคคลทั้งหลายจะ ฟังให้เข้าใจได้ แต่ทว่าถึงฟังไม่เข้าใจได้เลยก็ดี พอเข้าใจบ้างก็ดี แต่หากมีจิตใจเลื่อมใสยินดี มี สัทธาปรีดาอยู่แล้ว ก็มีผลมากกว่ามากยิ่งนัก ยิ่งกว่าฟังพระสูตรและพระวินัย เหตุฉะนั้นถ้าเข้าใจ บ้าง มิเข้าใจบ้าง ก็สนใจฟังเถิด ดังจะเห็นได้จากที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมบทนี้เป็นเหตุให้เทพ พรหมเทวาที่มาสดับ ได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล รวมทั้งสิ้นถึง ๘๐ โภกวิ (๑ โภกวิ = ๑๐ ล้าน) ในหนังสือปฐมสมโพธิกถา แสดงการตรัสเทศนาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ไว้ว่า

บทพระธัมมสังคินี	พระพุทธองค์ตรัสเทศนา ๑๒ วัน เทพดาบรรลุธรรม ๗ โภกวิ
บทพระวิภังค์	พระพุทธองค์ตรัสเทศนา ๑๒ วัน เทพดาบรรลุธรรม ๗ โภกวิ
บทพระธาตุกถา	พระพุทธองค์ตรัสเทศนา ๖ วัน เทพดาบรรลุธรรม ๖ โภกวิ
บทพระบุคคลบัญญัติ	พระพุทธองค์ตรัสเทศนา ๖ วัน เทพดาบรรลุธรรม ๖ โภกวิ
บทพระกถาวัตถุ	พระพุทธองค์ตรัสเทศนา ๑๓ วัน เทพดาบรรลุธรรม ๗ โภกวิ
บทพระยมก	พระพุทธองค์ตรัสเทศนา ๑๘ วัน เทพดาบรรลุธรรม ๗ โภกวิ
บทพระสมันตมหาปฏิฐาน	พระพุทธองค์ตรัสเทศนา ๒๓ วัน เทพดาบรรลุธรรม ๘๐ โภกวิ รวม ๙๐ วัน (๓ เดือน) เทพดาบรรลุธรรม รวม ๘๐ โภกวิ

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าานิสงส์ของการฟังสวดพระอภิธรรมว่าจะในงานทำบุญอุทิศ ส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปหรือที่ไหนก็ตามล้วนบังเกิดอานิสงส์แก่พุทธศาสนิกชนผู้สดับ ฟังหลายประการดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวมา

บทที่ ๓

ปริศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีการตายของภาคอีสาน

จากการศึกษาปริศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีการตายของภาคอีสานนั้น ที่เป็นหนังสือตำรามีน้อยมาก ข้อมูลส่วนใหญ่ของปริศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีการตายของภาคอีสานจะเป็นคัมภีร์โบราณ แต่ก็มีน้อยมากเพราะมีการจดบันทึกไว้น้อย ส่วนใหญ่จะเป็นการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ประชาชนชาวบ้านในภาคอีสานที่เป็นผู้สูงอายุผู้มีประสบการณ์ทางนี้โดยเฉพาะ และบางอย่างไม่ได้มีการจดบันทึกเลย จึงเป็นเรื่องที่น่าเสียดายเป็นอย่างมาก ที่ปริศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสานจะสูญหายไปด้วยกาลเวลา จากผลของการศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงคิดว่าจะประโยชน์อย่างยิ่งแก่ผู้ที่สนใจเรื่องปริศนาธรรมทางภาคอีสาน และคงจะเป็นแนวทางในการปฏิบัติในการรักษาประเพณีการตายของภาคอีสานให้คงไว้ให้ลูกหลาน ดังนั้นในบทนี้จะได้ศึกษาประเพณีและปริศนาธรรมที่ปรากฏ ดังผู้วิจัยประมวลมาดังนี้

๓.๑ พิธีทำศพ

เมื่อคนป่วยถึงแก่กรรมแล้ว เจ้าของศพต้องเอาเทียนขี้ผึ้ง หนักหนึ่งบาทได้ ๙ เส้น จุดตั้งไว้ทางศีรษะศพ และเทียนนี้จะต้องเตรียมหาไว้ก่อน มิฉะนั้นจะไม่ทันการ ส่วนศพนั้นใช้ผ้าคลุมตั้งแต่ศีรษะตลอดเท้าให้มีมิติให้เห็นหน้า ปิดประตูหน้าต่างให้มีมิติ ถ้าเรือนไม่มีฝาต้องกางมุ้งครอบศพไว้ หรือให้คนนั่งเฝ้าเพื่อป้องกันแมวมิให้เข้าไป คนโบราณกลัวกันว่า ถ้าแมวมิเข้ามศพฯ นั้นจะลุกขึ้นนั่งได้และปีศาจจะคะนอง ความจริงเป็นอย่างนั้นมีทางสันนิษฐานได้หลายอย่าง คือ ๑ แมวไล่หนูดังทุกกก็มีคนเข้าไปดูเห็นคนนั่งอยู่ จึงร้องว่าแมวนั่ง คนข้างนอกฟังไม่ถนัด แ่วไปว่าผีนั่ง ๒ แมวจะเข้าไปโดนเครื่องแก้วและเครื่องถ้วยชามที่มีอยู่ในนั้นให้แตกเสียหาย ๓ แมวอาจเข้าไปโดยไม่ทันรู้ว่าจะเป็นที่หวาดเสียว ลูกเล็กเด็กแดงจะตกใจ ชะรอยจะเป็นเพราะเหตุเหล่านี้โดยอย่างหนึ่ง จึงต้องระมัดระวังกันมิให้แมวมิเข้าไป แต่คนที่ตายแล้วก็คงแข็งอยู่เช่นนั้น ถึงแมวมิจะเข้ามศพก็คงลุกขึ้นนั่งไม่ได้ แม้ปีศาจที่ว่าจะคะนองก็คงไม่มีเช่นเดียวกัน ไม่ควรเข้าใจผิด ควรเตรียมของอื่น ๆ ต่อไป^๑

^๑ หนังสือพุทธศาสตร์ "ศาสนพิธี" ปีที่ ๔๓ ฉบับที่ ๑/๒๕๔๓

๑. หาสับเหว้อหรือสนมเตรียมไว้
๒. ส่งการ์ดออบน้ำศพให้แก่ญาติมิตรของผู้ตาย
๓. หีบใส่ศพ
๔. ไม้ไผ่ยาวสัก ๑ วา ๑ ลำ ใบบตองสด ๓ ยอด ออย่าให้แตก
๕. กระทงเล็ก ๘ ใบ เทียน ๘ เล่ม ชั้นน้ำ ๑ ชั้น สำหรับเบิกโลง
๖. ขมิ้นผง กระจดาษฟาง ใบชา ขี้ธูป ขี้เลื่อย ยาดับกลิ่นอย่างใดอย่างหนึ่ง สำหรับใส่ในหีบศพ หรือจะใช้ยาฉีดเพื่อมิให้มีกลิ่นก็ได้
๗. ทองปิดหน้าหรือขี้ผึ้งทำเป็นรูปหน้า แล้วเอาทองคำเปลวปิด หรือขี้ผึ้งล้วนๆ ก็ได้
๘. ผ้าขาวชนิดผ้าแป้ง ๑ ไม้ ผ้านุ่งขาว ๒ ผืน ผ้าห่มขาว ๒ ผืน ด้ายดิบ ๒ เช็ด ด้ายเย็บผ้า เข็ม กรรไกร สำหรับสับเหว้อหรือสนมจะได้เย็บเสื่อทางกงและถูงสวมศีรษะศพ
๙. ผ้าซับรอยหน้า รอยมือ รอยเท้ารวม ๕ ผืน จะใช้ผ้าเช็ดหน้าขาวก็ได้
๑๐. เสื่อ ผ้านุ่ง ถูงเท้า ไว้แต่งตัวศพเมื่อออบน้ำแล้วควรเลือกเอาของผู้ที่ตายชอบ
๑๑. ดอกบัวเล็กๆ ๑ ดอก ถ้าไม่มีจะใช้ดอกไม้อื่นแทนก็ได้ ธูป ๑ ดอก เทียน ๑ เล่ม หมาก ๑ คำ เย็บกรวยใส่ไว้ สำหรับใส่มือศพเมื่อตราสังเสร็จแล้ว
๑๒. เงินบาทและของมีค่าอย่างอื่นแล้วแต่จะใส่ปากศพ หมาก ต่ำ ๑ คำ กรวยดอกไม้ธูปเทียนที่เตรียมไว้ รวมใส่ในพานเดียวกันตั้งไว้ที่หน้าศพ เวลาห่อจะได้ใช้ของพวกนี้
๑๓. ผ้าซีกบังสุกุล ผ้ามคลุมหีบ
๑๔. เครื่องตั้งศพมีพานดอกไม้ แจกัน เขิงเทียน กระจ่างรูป เป็นต้น พร้อมทั้งดอกไม้ธูปเทียน
๑๕. เครื่องเช่นคาวหวานสำหรับศพ
๑๖. เครื่องบูชาศพ (เครื่องห้า) มีพุ่มเล็ก ๓ พุ่ม เขิงเทียนเล็ก ๑ คู่ บักเทียนข้าง ๑ บักธูปข้าง ๑ รวมใส่พานตั้งไว้หน้าศพ
๑๗. ตู้พระธรรม
๑๘. เตียงสำหรับพระสวด พรหม หมอน และเครื่องบูชาดอกไม้ ๑ คู่ เขิงเทียน ๑ คู่ กระจ่างรูป ๑
๑๙. ขมิ้นชั้นสด มะกรูดปลอกเอาแต่ผิว แล้วโขลกคั้นน้ำไว้ทาศพเมื่อออบน้ำแล้ว
๒๐. ต้มน้ำไว้อาบศพ
๒๑. เตียงเล็กๆ สำหรับวางศพเมื่อเวลาจะรดน้ำ ควรมีที่นอนหมอนหนุนศีรษะและหมอนเล็กรองมือที่จะรับน้ำ

๒๒. ชันรับน้ำรดมือศพ
 ๒๓. โต๊ะวางขวดน้ำอบ ๑ ตัว น้ำอบ ๑ ขวด
 ๒๔. หวี ๑ ใส่พานตั้งไว้ศพ
 ๒๕. ม้าหรือโต๊ะเตี้ยเล็ก ๒ ตัว สำหรับตั้งของเหล่านี้

๓.๒ โคนมศพ

ครั้งโบราณ เมื่อจะอาบน้ำศพต้องโคนมคนตายเสียให้เกลี้ยงก่อน ครั้นภายหลัง เล็กโคนมคนตาย กลายมาโคนมคนเป็นไว้ทุกซีให้แก่คนตาย ปัญหาทั้งสองนี้นักปริศนาธรรม อธิบายว่า ข้อที่โคนมคนตายนั้น เพราะเมื่อเก็บมยวโคนไม่ได้แสดงใช้ ครั้นตายแล้วจะเอา ศพไปเผา เกรงสัตว์ที่เข้าไปอาศัยเรือนซ้อนอยู่ในนั้นจะตาย จึงต้องโคนเสียตั้งนี้บ้าง และโคนม ศพเพื่อให้สมกับศพอันจะต้องนุ่งขาวห่มขาวคล้ายคนถือศีลบ้าง ที่โคนมคนเป็นไว้ทุกซีให้แก่คน ตายนั้น เนื่องมาจากธรรมเนียมจีน คนไทยทำเอาอย่างเขา เมื่อพระเจ้าแผ่นดินสายน้ำผึ้ง ได้ พระราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนมาเป็นอัครมเหสี ต่อมาเมื่อพระนางสิ้นพระชนม์ บรรดาข้าหลวงฝ่าย พระนางต่างพากันโคนมม่นุงขาวไว้ทุกซีถวาย พระเจ้าสายน้ำผึ้งทรงเห็นชอบจึงโปรดให้ชาว สยามทำตามบ้าง จึงเกิดเป็นประเพณีใช้กันมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ในราชกาลต้น ๆ ก็ยังนิยม กันอยู่ แต่สมัยนี้ได้เลิกหมดแล้ว ทั้งโคนมคนตายทั้งโคนมคนเป็น นำมาบรรยายไว้พอให้รู้ เค้าเงื่อน^๒

๓.๓ อาบน้ำศพ

น้ำสำหรับอาบน้ำศพนั้น ใช้ต้มด้วยหม้อและเก็บใบไม้สดจะเป็นใบอะไรก็ได้ ต้มลง ไปด้วย เวลาอาบน้ำต้องอาบด้วยน้ำร้อนก่อนแล้วจึงอาบด้วยน้ำเย็น เอาสบู่ ฟอกชำระล้างสิ่ง โสโครกให้หมดจด ข้อนี้เทียบได้กับเวลาเกิดซึ่งต้องใช้น้ำร้อน น้ำเย็น เป็นเครื่องชำระล้างตั้งแต่ ถึงพระพุทธเจ้าของเราว่า พอประสูติแล้ว มีท่อน้ำร้อนน้ำเย็นตกจากอากาศลงมาสนานพระกาย ให้บริสุทธิ์ และตีปริศนาธรรมว่าท่อน้ำร้อนนั้นเปรียบด้วยทุกกรกิริยา ท่อน้ำเย็นเปรียบด้วยวิริยะ ทางจิตชำระพระสันดานให้บริสุทธิ์สิ้นสนเทห์ว่าอย่างไรเป็นทางอย่างไรไม่เป็นทาง ส่วนน้ำอาบ สำหรับคนตายก็ตีปริศนากันว่า น้ำร้อนได้แก่กิเลสมีราคะเป็นต้นอันพาให้เราร้อน น้ำเย็นได้แก่ บุญกุศลเป็นเครื่องชำระใจให้บริสุทธิ์เยือกเย็น นอกจากนั้นเอาน้ำขมิ้นสดกับผิวมะกรูดที่ตำคั้น

^๒ สัมภาษณ์นายหาญ ปัชชา ประชาญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๑๑ เมษายน ๒๕๕๐ เวลา ๑๐.๓๐- ๑๒.๐๐ น.)

เตรียมไว้ มาทาทั่วไปตามร่างกายตลอดฝ่าเท้าแล้วเอาผ้า ๕ ผืนมาพับที่หน้า ฝ่ามือ ฝ่าเท้า ถอนเอารอยรูปแจกถูกหลานไว้เป็นที่ระลึก และการอาบน้ำนั้น ควรให้ลูกหลานอาบกันเอง เพราะเป็นการอาบจริง ๆ และเพื่อมิให้เป็นที่น่าบัดสีแก่ศพด้วย เมื่อสัปเหร่อมาก็เพียงแต่งตัวให้เขาต่อไป^๓

๓.๔ นุ่งห่มผ้าศพ

การนุ่งห่มผ้าให้ศพนั้น ใช้ ผ้าขาวนุ่ง ๒ ชั้น ชั้นในเอาชายพกไว้ข้างหลัง แล้วนุ่งห่มทับข้างนอก อีกชั้นหนึ่งเอาชายพกไว้ข้างหน้าส่วนผ้าห่ม ๆ ผ้าขาวเฉยงป่า ทำนองอุบาสก อุบาสิกานุ่งขาวห่มขาวการที่นุ่งผ้ากลับเอาชายพกไปไว้ข้างหลังนั้น เป็นการนุ่งสำหรับคนตายที่นุ่งชายพกอยู่ข้างหน้านั้น นุ่งสำหรับคนเป็น หมายความว่าถึงเกิดต่อไป การที่นุ่งขาวห่มขาวนั้น เป็นการแสดงทางหนีทุกข์คือให้รักษาศีลพึงธรรมรักษา กาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์ ประพฤติตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาจึงจะพ้นทุกข์ ส่วนคนเป็นนุ่งให้คนตายนั้นเป็นการแสดงความโศกละสัสถุ์ต่าง ๆ ไว้ทุกข์ให้แก่กัน และแสดงว่าเลิกรักเลิกชังไม่ทะเลาะวิวาทกับคนตายต่อไปนอกจากนั้น การนุ่งขาวยังเป็นเครื่องหมายพวก คือแสดงว่าผู้นุ่งขาวเป็นพวกเจ้าภาพ^๔

๓.๕ รดน้ำศพ

เมื่อนุ่งห่มผ้าศพเสร็จแล้ว จึงยกศพขึ้นนอนบนเตียง หันศีรษะไปทางทิศไหนก็ได้ แล้วแต่สะดวกแก่สถานที่ คลุมด้วยผ้าแพรและหาผ้างาม ๆ คลุมอีกชั้นหนึ่ง ตั้งโต๊ะวางขวดน้ำ อยู่ใกล้เตียงศพแบบมีศพข้างขวายื่นออกไปนอกเตียง เอาหมอนใบเล็ก ๆ มารองมือและชันรองน้ำวางไว้ข้างล่าง เพื่อให้แขกที่ได้รับเชิญรดด้วยน้ำหอมเป็นพิธีอีกครั้งหนึ่ง เวลารดน้ำศพ ผู้รดควรนึกขมาศพในใจว่า “ อิทํ มตฺสรีริ อุกทํ วิย อโหสิ กมฺมํ ” สรีระที่ตายแล้วนี้เป็นอโหสิกรรมรรม เมื่อน้ำที่รดลงไปนี้ หมายความว่า ผู้ที่ตายมีเพศเป็นชายก็มี หญิงก็มี เราเคยพูดติเตียนผู้ชายหรือผู้หญิง คำพูดนั้นเชื่อว่าพาดพิงถึงผู้ตายนี้ด้วย เพราะเป็นเพศเดียวกัน การรดน้ำก็คือขอให้คำพูดนั้นเป็นอโหสิกรรม มีน้ำเป็นพยาน และเป็นการแสดงไมตรีจิตต์ทั้งแก่คนเป็นและคนตาย อนึ่งเป็นปัญหาธรรมแสดงว่าคนตายแล้วนั้น ถึงใครจะเอาน้ำอบหรือน้ำหอมมาชุบสักเท่าไร ก็ไม่กลับฟื้นได้ เป็นทางให้เกิดสังเวชสลดใจ กันความประมาทมัวเมาในชีวิตได้^๕

^๓ สัมภาษณ์นายหาญ บัชชา ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๑๑ เมษายน ๒๕๕๐ เวลา ๑๐.๓๐- ๑๒.๐๐ น.)

^๔ คนเดียวกัน,อ้างแล้ว

^๕ คนเดียวกัน,อ้างแล้ว

๓.๖ โลงหรือหีบใส่ศพ

โลงหรือหีบสำหรับใส่ศพนั้น ต้องเตรียมไว้ให้เสร็จ ครั้นโบราณไม่ยอมให้ ต่อไว้ คอยถ้า ถือกันว่าจะเป็นกลางหรือแข่งคนเจ็บให้ตาย ต่อเมื่อคนเจ็บตายแล้วจึงลงมือต่อโลงได้ แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีใครถือเช่นนั้นแล้ว เพราะเป็นการลำบาก ใช้โลงสำเร็จที่เขาทำไว้ขายแล้วสะดวกมาก และมีหลายชนิดเลือกซื้อได้ตามชอบใจโลงมีมาแต่ครั้งไร และทำไมจึงเรียกว่าโลง เล่ากันว่า ชาวฮินดูคิดประดิษฐ์ขึ้นก่อน คือแต่เดิมเขาใช้เปลือกไม้ ไม้ห่อศพไปทิ้งป่าช้าต่อมาผู้มีทรัพย์ และมีอำนาจต้องการจะเก็บศพไว้ นาน ๆ จึงใช้ข้าวไพร่ไปป่าหาไม้ ขุดทำเป็นรางมาใส่ศพ ครั้นไม่หายากและเป็นการลำบากที่ต้องทำเช่นนั้น จึงคิดเอาไม้มาต่อเป็นโลงแทนราง ให้เป็นการสะดวกยิ่งขึ้น แต่ก็ยังคงถือไม่ให้นำในเขตบ้าน ให้เอาไม้ไปทำในป่าหรือวัด เพราะยกต้นเหตุว่ารางทำกลางป่า ส่วนที่เรียกว่าโลงนั้น คือแต่เดิมมีผู้เอาไม้ไปทำกลางแจ้ง ครั้นแดดร้อนจัดจึงทำเป็นโลงเอาใบไม้ มุงและบังกันแดดแล้วต่อในนั้น คนช่วยหามถามว่ารางหรือสิ่งที่ต่อใส่คนนั้นอยู่ที่ไหนคนทำตอบว่า รางตั้งอยู่กลางแจ้ง คนผู้ฟังหวังเข้าใจความง่าย ๆ จึงเรียกรางหรือสิ่งที่ต่อขึ้นนั้นว่าราง ครั้นภายหลังคำว่ารางก็เลยเพี้ยนเป็นโลงไป จึงยังใช้เรียกกันอยู่จนบัดนี้ และโลงนั้นคงใช้กันมานานหลายพันปีแล้ว เมื่อพระพุทธรูปเจ้าจะเสด็จปรินิพพาน ก็ตรัสแก่พระอานนท์เถระว่า ให้ปฏิบัติในพระสรีระศพลงสู่รางหรือหีบทอง ซึ่งความจริงก็คือโลงนั่นเอง กาลต่อมาเกิดมีบัญญัติกันขึ้นต่าง ๆ คือ ถ้าเป็นศพไพร่ ยังคงเรียกกันว่าใส่โลงตามเดิม ถ้าเป็นศพผู้ดีเรียกกันว่าใส่หีบหรือเข้าหีบ และทำหีบนั้นให้มีลวดลายวิจิตรต่าง ๆ ตามยศยิ่งกว่านั้นยังทำเป็นโกศยอดสำหรับใส่พระศพเจ้านายต่อไปอีก^๖

๓.๗ เบิกโลง

เบิกโลงนั้น เป็นหน้าที่สับหรือสนมต้องทำเอง วิธีเบิกคือเอาเปลือกฝืนหนึ่งซึ่งทำด้วยไม้ไผ่ ๗ ซีกวางลงกัน แล้วเอาไม้ปากกา ๘ อันเสียบปากโลง ไว้ระยะห่างกันพอควรไม้ปากกานี้ทำด้วยไม้ไผ่อันเล็ก ๆ ยาวประมาณ ๑ คืบ ฝาดอย่างไม้ดับปั้งปลา แล้วเอาด้ายสายสิญจน์ผูกปลายไม้ปากกาวางไปให้รอบปากโลง เอาเทียน ๘ เล่มติดที่ปากโลงระหว่างไม้ปากกาทั้ง ๘ ช่องนั้น กับมีกระทงเย็บด้วยใบตอง ๔ มุมบรรจุของคาวหวานเครื่องเช่น วางลงบนปากโลง ๘ ทิศหรือ ๘ ช่อง ชั้นน้ำสำหรับทำน้ำมนต์ ๑ ชั้น เมื่อจุดเทียน ๘ เล่มเช่นนั้นก็ลงมือทำน้ำมนต์อธิษฐานอ้อนองการว่า “สิโรเม พุทธเทรญจ สลาเตส พุรหุมเทวตา ปรมเหตุ

^๖ สัมภาษณ์นายหนู ยอดสังวาล ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุดรธานี (๑๒ เมษายน ๒๕๕๐ เวลา ๑๗.๐๐ – ๑๘.๐๐ น.)

เถน จ ปลูกเพชรฉลุกันญแจว สพุพกมมา ปลิตธิเม” เมื่อว่าคาถาจบแล้วก็ควักน้ำมันต์ลูบหน้าเสี้ยม และประพรมโลง ๓ หน แล้วหยิบเทียนที่ติดปากโลงมาจุดด้วยสายสิญจน์ที่วงรอบโลงให้ไหม้ลงทั้ง ๘ ช่อง แล้วจึงเอามืดหมอมมาเสกด้วยคาถาว่า “พุทธี ปจจุขามิ ธมฺมปจจุขามิ สงฺฆมฺปจจุขามิ” ๓ ครั้ง แล้ว ถามเองตอบเองว่า โลงนี้ทำหรับใส่อะไร ตอบว่าสำหรับใส่ศพหรือถามว่าโลงนี้ทำไว้สำหรับใส่ศพใคร ตอบว่า สำหรับใส่ศพคนนั้น ๆ เมื่อถามและตอบเสร็จแล้ว จึงเอามืดหมอนั้นลับปากหีบ ๓ ที ทางที่มีรอยลับนี้เป็นเครื่องหมายว่า ให้ศิระศพอยู่ทางนี้ด้วย แล้วผลักเครื่องเช่น ไม้ปากกา เทียนกับด้ายสายสิญจน์ที่เหลือเศษอยู่นั้น รวมลงในโลงทั้งสิ้นแล้วเอาใบตองตานีที่ใบไม้แตกก้านไม้หัก ๓ ใบ มาปูทับของที่ผลักลงไปนั้น การเบิกโลงนี้ครั้งสมัยศึกดำบรรณคงจะได้เบิกกันจริง ๆ คือตัดเอาไม้ท่อนใหญ่มาขุดเป็นรางลึกกว้างพอสมควรอย่างที่กล่าวแล้ว ใช้ไม้ปากกาเบิกถ่างให้แยะออกดูจเบิกเรื่อยมาฉะนั้น ครั้นต่อมาการทำโลงหรือหีบต่อด้วยไม้กระดาน ไม่ต้องขุดและเบิกเหมือนแต่ก่อน จึงเพียงแต่ใช้ไม้เล็ก ๆ แทนไม้ปากกาเสียบปากโลงพอเป็นพิธี สมมติเบิกโลงเท่านั้น ส่วนการเช่นผีสงเวทदानั้น ชะรอยจะป้องกันมิให้มีภัยอันตรายแก่ผู้เบิก หรือเป็นอุบายเพื่อของกำนัล คือเงินสิ่งหนึ่งของผู้ทำโลงจะพึงได้เป็นสินน้ำใจ และเพื่อหวังกันมิให้ผีอื่นเข้ามาสิงอยู่ในโลง จึงมีการถามและตอบออกชื่อเจ้าของโลงว่า โลงนี้สำหรับใส่ศพคนนั้น ๆ เสมือนบอกว่ามีเจ้าของแล้วใครจะมาอยู่ไม่ได้ ส่วนที่เอาใบตองตานีที่ใบไม้แตกก้านไม้หัก ๓ ใบ มาปูทับที่ผลักลงไปนั้นคงจะเนื่องมาจากครั้งเอาไม้ไผ่ทำเป็นเปลือกห่อศพ เมื่อจะเอาศพใส่ไม้เปลือกจึงเอาใบตองปูแล้วปิดข้างหน้า เพื่อมิให้เป็นการจุจาดที่ใส่ใบตองใบไม้แตกก้านไม้หักนั้น มีนิยายเล่าว่า นายใช้ให้บ่าวไปตัดตอง บ่าวทำใบแตกก้านหัก นายโกรธจึงขนาบบ่าว แต่บ่าวมีปัญญาดีจึงแก้ว่า ตองใช้การต้องใช้ใบแตกก้านหักจึงจะดีไม่มีอันตราย ส่วนตองใบไม้แตกก้านไม้หักนั้น สำหรับใช้หุ้มใบศรีธัญเชิญขวัญและใช้ปูรองผี นายเขลากว่าบ่าวก็หลงเชื่อ จึงเลยถือกันเป็นตำราแต่นั้นมาเสร็จพิธีเบิกโลงแล้ว ก็ยกหีบเข้าไปในเรือนคอยรับศพต่อไป”

๓.๘ หวีผมศพ

การหวีผมศพนั้น ให้ท่านผู้มีอายุสูงกว่าผู้ตายหรือผู้มีบรรดาศักดิ์สูงเป็นผู้หวี บางมิติก็ให้บุตรชายคนหัวปีหรือบุตรชายคนรองหัวปีหวี วิธีหวีนั้น แบ่งหวีกลับไปข้างหน้าครึ่งหนึ่งข้างหลังครึ่งหนึ่ง การหวีกลับกันเช่นนี้ ก็แสดงว่าหวีผมสำหรับคนตาย และหวีผมสำหรับคนเกิดทำงานองเดียวกันนุ่งผ้าไว้ชายพกข้างหลังข้างหน้ากลับกันดังกล่าวแล้ว ครั้นหวีผมเสร็จแล้วก็หักหวี

^๑ สัมภาษณ์นายชาติ ะไซ่ ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๖ พฤษภาคม ๒๕๕๐ เวลา ๐๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น.)

ออกเป็นสองท่อนทิ้งลงในหีบ คือหมายถึงตายกลับเกิดคู่นี้ เป็นทุกข์ทัບถมสัตว์จมอยู่ในวัฏฏสงสาร^๔

๓.๙ บรรจุของเข้าปากศพ

ป้อนหมากที่เตรียมไว้เข้าปาก และเอาเงินบรรจุเข้าไปด้วย ถ้าเป็นคนมั่งมีก็บรรจุสิ่งของอันมีค่า เช่น แหวนทองเป็นต้น แต่ต้องห่อให้ดี เอาเชือกผูกห้อยปลายเชือกออกมานอกปาก หรือห่อให้โตพอที่จะไม่เลื่อนไหลลงไปในลำคอได้ เวลาถ่ายศพจะได้เอากลับคืนมา การที่ป้อนหมากใส่ปากนั้น เป็นปัญหาให้คนเป็นปลงว่าเมื่อยังมีชีวิตอยู่เคี้ยวได้เองไม่ต้องตำ ถึงตำหมากกินก็ยังไม่รู้จักรสชาติและแก้เปรี้ยวปากได้ ครั้นดับชีพแล้วต้องมีผู้ตำหมากใส่ปากให้ แม้เช่นนั้นก็ยังนอนอ้าปากอมหมากไว้เฉย ๆ ไม่รู้จักถ่มคายไม่รู้รส ให้เห็นปรากฏความเป็นของไม่เที่ยงแห่งสังขาร การที่เอาเงินหรือทองบรรจุในปากนั้น กล่าวกันว่าผู้ตายจะได้เอาทรัพย์นั้นติดตัวไปใช้ในเมื่อผี แต่น่าจะเห็นตรงกันข้ามว่า การที่เอาเงินทองบรรจุลงในปากนั้น เป็นการแสดงให้เห็นว่า บรรดาทรัพย์สมบัติที่ผู้ตายได้สะสมไว้นั้น แม้มากน้อยสักเท่าใด ครั้นตายแล้วต้องทิ้งหมดเอาอะไรไปไม่ได้เลย แม้แต่เงินที่บรรจุปากไว้ให้ ก็เอาไปไม่ได้ จะเอาไปได้ก็แต่กรรมคือบุญและบาปที่ตนทำไว้เท่านั้น กรรมนั้นแหละย่อมติดตามตนไปดุจเงาตามตัว และส่งผลคือสุขและทุกข์ ตามสมควรแก่กำลังของกรรม

๓.๑๐ การตราสังศพ

ผู้ที่จะตราสังศพนั้น ต้องเป็นผู้ที่ได้รับฝึกหัดเคยผูกมัดศพมาแล้ว และรู้คาถาที่จะว่าในเวลาผูกมัดด้วย หนึ่งถือกันว่า คนที่อายุต่ำกว่า ๓๐ ปี ห้ามมิให้ตราสังศพ ข้อนี้ตีปริศนากันเป็น ๒ ทาง คือทาง ๑ เนื่องจากคนรุ่นหนุ่มเกลียดกลัวผีจึงหาอุบายหลีกเลี่ยงหลอกผู้ใหญ่ว่าอายุไม่ถึง ๓๐ ปีจะตราสังผีไม่ได้มีห้ามไว้ ผู้ใหญ่ที่เขลาก็หลงเชื่อ อีกทาง ๑ จะเนื่องจากผู้ใหญ่วัยเด็กก็เป็นได้ คือหวังจะกันลาภผล ที่จะพึงได้จากการตราสังศพ จึงว่าคนอายุต่ำกว่า ๓๐ ปีห้ามตราสังผี แต่ในสมัยนี้ดูก็ไม่ถือกันแล้ว เชื่อที่จะตราสังศพนั้น ใช้ด้ายดิบอย่างได้สายสิญจน์ ทบกันให้ใหญ่เหนียวพอดึงรัดไม่ขาด มีขนาดโตเท่าศีรษะแม่มือ วิธีตราสังนี้ มัดเพียง ๓ เปลาะเท่านั้น คือเปลาะแรกเอาเชือกทำบ่วงผูกสวมคอศพ แล้วภาวนาคาถาว่า “ปุตโต คิว” แล้วเอาเชือกผูกโยงมากลางตัวทำเป็นบ่วงตะกรุดเบ็ด ผูกข้อมือให้ยกมือประนมไว้ที่

^๔ สัมภาษณ์นายประวิทย์ วิญญกุล ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๓ พฤษภาคม ๒๕๕๐ เวลา ๐๘.๓๐ - ๑๐.๐๐ น.)

หน้าอกอีกเปลาะหนึ่ง ภาวนาคาถาว่า “ภริยา หตุเถ” แล้วโยงเชือกมาที่เท้าทำบ่วงผูกข้อเท้า ทั้งสองข้าง ให้ติดกันภาวนาคาถาว่า “ธน์ ปาเท” รวมเป็น ๓ เปลาะ การที่ตราสังศพ ๓ เปลาะ และตั้งว่าคาถานั้น เป็นปัญหาธรรมที่แสดงว่าบุตรเป็นบ่วงผูกคอ สามีภรรยาเป็นบ่วงผูกข้อมือ ทรัพย์เป็นบ่วงผูกเท้า บ่วงทั้ง ๓ นี้ผูกมัดสัตว์ให้จมอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ไม่ให้พ้นไปได้ ต่อเมื่อตัด บ่วงนี้ขาดจึงจะพ้นทุกข์ ดังคำโคลงที่นักปราชญ์ประพันธ์ไว้ว่า

มีบุตรบ่วงหนึ่งเกี่ยว	พันคอ
ทรัพย์ผูกบาทาคลอ	หนองไฉ
ภรรยาเยี่ยงบ่วงปอ	ริงรัด มีอนา
สามบ่วงใครพันได้	จึงพ้นสงสาร ^๕

๓.๑๑ เครื่องสักการะใส่มือศพ

เมื่อตราสังเสร็จแล้ว จึงเอากรวยดอกไม้ ซึ่งบรรจุมากพลู ฐูปเทียนสอดในมือศพ กล่าวกันว่าเครื่องสักการะนี้ ผู้มรณะจะได้นำมาบูชาพระจุฬามณีในดาวดึงส์ ถ้าได้ขึ้นไปอย่าง นั้นจริงก็วิเศษ แต่ความจริงคนโบราณเขาทำให้แก่ผู้มรณะเมื่อยังไปอยู่ในเวลาใช้หนักใกล้จะถึง ความตาย หมู่ญาติมาขอมาจะได้รับขมาเขา ที่เคยได้รับประมาณพลาดปลั่งกันไว้ ด้วยกาย วาจา ใจ จักได้อโหสิแก่กัน จะอย่างไรก็ตาม ทำดีไว้แล้วก็ เป็นความดี ผิดก็เสมอตัวไม่มีโทษ^{๖๖}

๓.๑๒ ปิดหน้าศพ

เมื่อสักการะใส่มือเสร็จแล้ว ให้เอาขี้ผึ้งที่แผ่ทำให้เป็นรูปหน้าไว้มาปิดตาปิดปาก ตลอดทั้งหน้า ผู้ที่มั่งมีก็ปิดด้วยทองคำ เมื่อเผาศพแล้วก็เอาทองนั้นสร้างพระเป็นการกุศลต่อไป การปิดตาปิดปากศพนั้น เป็นปัญหาว่าตากับปากเป็นช่องทางให้เกิดอกุศลกรรมต่างๆ เช่นตา เห็นรูปเกิดความกำหนัดหลงรักหลงชังเป็นเหตุให้เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ส่วน ปากนั้น พูดปลดล่อลวงส่อเสียดยุยง พูดหยาบคายดาแข่ง และเพ้อเจ้อ ล้วนแต่เป็น อกุศลกรรม จึงบดเสียด คือ สัจจระวังให้มีอกุศลกรรมเข้าทางตาทางปากได้ ใช้แต่จะ สัจจระแต่ตาและปากเท่านั้น แม้ทางอื่นๆ ก็ควรสังวรเช่นเดียวกัน อีกประการหนึ่งในทางโลก เมื่อถ่ายศพออกจากหีบ ศพนั้นยังไม่เนาโถมก็เกรงว่าจะมีลักษณะน่าเกลียดน่ากลัวแก่ผู้ที่ได้

^๕ สัมภาษณ์นายชัย อินทร์ภูมิ ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๕ พฤษภาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๐.๐๐-๑๑.๐๐ น.)

^{๖๖} อ้างแล้ว

เห็น เป็นต้นว่าในตาถลนลึกลง ลื่นแลบออกมา เป็นการอุจาด ซึ่งใช้ทองหรือซี่ผึ้งปิดไว้เพื่อป้องกันมิให้เป็นดังนั้น ^{๑๑}

๓.๑๓ ห่อศพและดอยศพ

การห่อศพนั้น ใช้ผ้าขาวห่อแต่เท้าตลอดศีรษะให้มีคิ้วทั่วทั้งตัว แล้วเอาด้ายดิบหรือสายสิญจน์ทาบกันจนโตประมาณเท่านิ้วก้อย ซึ่งคะเนว่าเหนียวพอ ถึงศพจะขึ้นเบ่งอย่างไรก็คงไม่ขาด มัดตั้งแต่เท้าขึ้นมา ๕ เปลาะ และใช้ไม้ข้างละอันซึ่งเรียกว่าไม้ระแนบมัดประจำติดไปด้วย การที่ผูกมัด ๕ เปลาะนี้ เป็นปัญหาธรรมเตือนสติให้รู้ว่า เครื่องกางกั้นสัตว์โลกไว้ในห้วงทุกข์นั้นเรียกว่านิรรมมีอยู่ ๕ คือ กามฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในกาม ๑ พยาบาท คิดปองร้าย ๑ ถีนมิตะ ความที่จิตหดหู่และเคลิบเคลิ้ม ๑ อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งสร้านและรำคาญ ๑ วิจิกิจจา ความลังเลสงสัยไม่ตกลงได้ ๑ อีกนัยยะหนึ่งเป็นปัญหาธรรมให้ระลึกถึงเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ นี้ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ส่วนผ้าขาวคลุมหุ้มกายไม่ระแนบซ้ายขวา เป็นปัญหาให้พิจารณาว่า คนเราเมื่อดับชีพแล้วก็เหมือนท่อนไม้หาสาระมิได้ ท่อนไม้เสียอีกยังใช้ไฟได้ ร่างกายนอกจากถมแผ่นดิน ก็ยังไม่มีประโยชน์อันใดเลย พิจารณาเห็นอย่างนี้แล้วจักได้เกิดสังเวชในกายคลายความรักความชัง และความยึดมั่นสำคัญผิดต่าง ๆ เป็นทางดำเนินตนให้พ้นทุกข์ได้

เมื่อห่อศพเสร็จแล้ว ยกศพลงใส่หีบปิดฝาผนึกตอกตะปู ธรรมเนียมจีนหรือญวนเขาถือ มิให้พี่น้องลูกหลานที่มีปิงกัน ได้เห็นการกระทำหรือหรือตอกตะปูนั้น เพราะจะทำให้ผู้นั้นเจ็บไข้และไม่มีความสุข ในกาลต่อไป ปีที่ชงกันนั้นคือ นับจากปีเกิดของผู้ตายไปจนถึงปีที่ ๗ ตัวอย่างเช่นคนตายเกิดปีเถาะ ชงกับคนเกิดปีระกา เป็นต้น ^{๑๒}

๓.๑๔ ทำบันได ๒ - ๔ ชั้น

เอาบันไดวางบนหลังหีบ บันไดนั้นทำด้วยไม้ไผ่ซี่เล็ก ๆ ขนาดเท่าไม้ตบจากให้กว้างยาวเท่ากับปากหีบ บางมดีทำ ๓ ชั้น บางมดีก็ทำ ๔ ชั้น บันได ๓ ชั้นนั้นเป็นปัญหาธรรมว่า สัตว์ทั้งหลายต้องท่องเที่ยวเวียนในภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ อธิบายเข้ากับปัญหาเวียน ๓ รอบ ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า ส่วนบันได ๔ ชั้นนั้น เป็นปัญหาธรรมว่า ชั้นที่ ๑ ได้แก่เกิด ชั้นที่ ๒ แก่ ชั้นที่ ๓ ไข้ ชั้นที่ ๔ ตาย คนเราเกิดมาจะต้องก้าวไปตามขั้นทั้ง ๔ นี้

^{๑๑} สัมภาษณ์นายไสว แรงกระสิวิทย์ ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๓ พฤษภาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๓.๐๐-๑๕.๐๐ น.)

^{๑๒} สัมภาษณ์นายทองม้วน สิงห์มณี ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๑ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๐.๐๐-๑๑.๐๐ น.)

โดยลำดับ อีกรายหนึ่งว่า บันได ๔ ชั้น คือ ชั้นที่ ๑ กามภพ ชั้นที่ ๒ รูปภพ ชั้นที่ ๓ อรูปภพ ชั้นที่ ๔ นิพพาน มติข้างบันได ๔ ชั้นนี้แยกคายอยู่ แต่มาในสมัยนี้ไม่ค่อยใช้กันเสียแล้ว บางรายก็ใส่ไว้ปากหีบข้างใน^{๑๓}

๓.๑๕ ตามไฟไว้ปลายเท้าศพ

ตามไฟไว้ปลายเท้าศพนั้น โบราณใช้มะพร้าวซีกใส่เกลือเติมน้ำมันจุดเป็นตะเกียงตามไว้ในภาชนะอันบรรจุข้าวเปลือก และมีหม้อน้ำ ๓ หม้อ ใส่น้ำตั้งไว้ไม้ปาก ๓ อัน สมัยนี้ใช้โคมหรือไฟตามไฟไว้ปลายเท้าศพ เป็นปัญหาธรรมว่า เมื่อยังมีชีวิต ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ยังมีอยู่พร้อมกันครั้งสิ้นชีพแล้ว ธาตุทั้ง ๔ ต่างแตกแยกกันไปจึงจุดไฟให้เห็นเป็นพระยาน้ำมันในมะพร้าวเป็นของบริสุทธิคุณกุศลก่อสร้าง ส่วนเกลือเปรียบด้วยบาปอกุศลเป็นคนละอย่างจะปนเคล้ากันไม่ได้ บางมติก็ว่าบุญบาปเปรียบเหมือนน้ำกับน้ำมันยอมไม่เข้ากัน บุญให้ผลเป็นสุขบาปให้ผลเป็นทุกข์ การบรรจุข้าวเปลือกในภาชนะนั้น แสดงว่าใครหว่านข้าวกล้าลงในนาแล้วยอมจะออกเป็นต้นข้าว ต้นข้าวไม่กลายเป็นหญ้าฉนั้นใด ทำบุญไว้ก็คงเป็นบุญ ไม่กลับกลายเป็นบาปฉนั้นนั้น ส่วนหม้อน้ำ ๓ หม้อ ปาก ๓ ซี่นั้น เอาไว้ทำพิธีเมื่อเวลาชักศพไปจากบ้าน^{๑๔}

๓.๑๖ สวดหน้าศพ

ต่อจากนั้นก็จัดตั้งเครื่องตั้งศพ เครื่องเช่น เครื่องบูชาศพ ตั้งเตียงสำหรับพระสวดพระอภิธรรม และเครื่องบูชาที่หน้าเตียงตามที่เตรียมไว้แล้ว นิมนต์พระมาสวดพระอภิธรรมการสวดพระอภิธรรมนั้น บางรายก็สวดเพียงคำคืน บางรายก็สวด ๔ จบ ตลอดรุ่ง และจะสวด ๗ คืนก็ได้ หรือสวดแต่เพียง ๓ คืนก็ได้ตามแต่สะดวก เมื่อสวดแล้วจะพระทุกวันก็ได้ หรือ ๗ วันเล็ยครั้งหนึ่งก็ได้ คือเล็ยทุก ๆ วันตาย เช่นวันตายเป็นวันอาทิตย์ก็นิมนต์พระมาสวดวันเสาร์แล้วเล็ยพระเข้าวันอาทิตย์ ทุก ๆ ๗ วัน (ถ้าเป็นศพใหญ่ก็มีงเด็กทุก ๆ ๗ วัน) หรือจะสวดครั้งคืน แล้วถวายจตุปัจจัยหรือสิ่งของเล็ยทีเดียว เรียกว่าสวดปล่อยก็เป็นการสะดวกดีทั้งพระและเจ้าภาพ คือพระก็ไม่ต้องอดนอน เจ้าภาพและคนปฏิบัติพระก็จะได้พักผ่อนไม่สิ้นเปลืองทั้งกำลังกาย และกำลังทรัพย์ การสวดพระอภิธรรมนี้ก็เพื่อจะให้เจ้าภาพสดับธรรมบรรเทาความทุกข์โศก

^{๑๓} สัมภาษณ์นายประสาธ บุญทวี ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๑ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๒.๐๐-๑๔.๐๐ น.)

^{๑๔} สัมภาษณ์นายเหรียญ ปาเชื้อ ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดขอนแก่น (๑๖ เมษายน ๒๕๕๐ เวลา ๐๙.๐๐-๑๑.๐๐ น.)

และเป็นบุญกุศล ไม่ใช่สวดให้ผีฟัง อีกอย่างหนึ่งก็เพื่อมิให้เป็นการเจีบบเหงา ซึ่งเท่ากับนิมนต์พระมาเป็นเพื่อนเจ้าภาพ^{๑๕}

๓.๑๗ วันเผาศพ

วันเผาศพนั้น โบราณนิยมว่าห้ามเผาในว่าข้างขึ้นเผาวันคี่ ข้างแรมเผาวันคู่ ห้ามเผาศพในวันศุกร์ และถ้าตายในวันเสาร์ห้ามเผาในวันอังคาร วิธีนับวันคี่วันคู่กันดังนี้ ขึ้น ๑ ค่ำ คนเผาผี ขึ้น ๒ ค่ำ ผีเผาคน เป็นต้น ขึ้น ๑๕ ค่ำ คนเผาผี แรม ๑๕ ค่ำ ผีเผาคน โดยนัยนี้ข้างขึ้นวันคี่เป็นวันคนเผาผี ข้างแรมเป็นวันผีเผาคน ถ้าถูกวันคนเผาผี ไม่ได้เดือดร้อนแก่คนเป็น ถ้าถูกวันผีเผาคน คนเป็นจะมีความเดือดร้อน เพราะฉะนั้นข้างขึ้นให้เผาวันคี่ ข้างแรมให้เผาวันคู่ มีปฐมเหตุอย่างไรยังหาหลักฐานไม่ได้ถนัด เป็นแต่เล่ากันว่า เป็นมติของเจ้าของเครื่องศพ ซึ่งเป็นคนเจ้าปัญญา แสวงหาทางลาภผลทางเผาศพ ทำเครื่องศพไว้ให้เขาเช่า ครั้นมีคนมาเช่าพร้อมกันหลายราย จึงอุบายว่า ข้างขึ้นต้องเผาวันคี่ ข้างแรมต้องเผาวันคู่ ถูกต้องตามตำรายิ่งนัก คนทั้งหลายเห็นแยบคายก็หลงเชื่อจึงถือกันเป็นตำรา ส่วนที่ห้ามเผาวันศุกร์และตายวันเสาร์ห้ามเผาวันอังคารนั้น ก็คงมีเหตุผลคล้ายๆ กัน และชะรอยจะมีผู้ใดผู้หนึ่งได้ประสบเหตุร้าย มาแล้วจึงได้ถือกันเป็นตำรา^{๑๖}

๓.๑๘ การปลงศพ

การปลงศพนั้น ถ้าสะดวกที่บ้านก็มักทำกันที่บ้านก่อนแล้ว ชักศพไปวัดมีเทศน์บังสุกุลเล็กน้อยแล้วก็เผา ถ้าไม่สะดวกที่บ้านก็ชักศพไปที่วัดทีเดียว ส่วนการทำบุญ ๗ วัน ต้องกลับมาทำที่บ้านเพราะถือกันว่าปลดทุกข์หรือทำบุญบ้าน เพื่อเป็นความสวัสดิแก่คนที่อยู่ต่อไป การปลงศพถ้าทำกันอย่างเต็มที่ก็ถึง ๓ วัน ๓ คืน ที่เป็นอย่างธรรมดาที่ตั้งศพคืนหนึ่งรุ่งขึ้นเผาที่ย่อให้สั้นกว่านั้นก็ชักเข้าเผาเย็น ส่วนการกุศลก็มีการสวดมนต์เย็นเลี้ยงพระ เรียกกันว่าเปิดศพทำบุญบั้ง ไม่มีบั้ง กลางคืนมีสวดพระอภิธรรมกลางวันมีเทศน์บังสุกุล จะมีเทศน์ก็ก็ถนัดเรื่องอะไรและบังสุกุลก็ครั้งๆ ละเท่าใด วันและเวลาไหนบ้างแล้วแต่กำลังและความสะดวกของเจ้าภาพ ถ้าเป็นงานใหญ่ก็มีงเด็ก มีเทศน์ปฐมสังคายนาเครื่องสังเืตักกัณฑ์เทศน์ ทิ้งสลากทำ

^{๑๕} สัมภาษณ์นายทองอ่อน ทองงาม ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๑ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๖.๐๐ - ๑๘.๐๐ น.)

^{๑๖} สัมภาษณ์นายทอง อำนวยโคกสี ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๒ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๐๘.๓๐ - ๑๐.๐๐ น.)

ทาน มีปีที่พาทย์ มหรสพต่างๆ และดอกไม้เป็นต้น เมื่อตกลงว่าจะทำศพเมื่อไร ณ ที่ไหน เจ้าภาพควรเตรียมตัวดังนี้

๑. ติดต่อกับเจ้าอาวาสหรือเจ้าป่าช้า ในวัดที่จะไปปลงศพ
๒. เมรุที่เผาศพ เครื่องตั้งศพ หยวก และดอกไม้ตาราง
๓. สัปเหร่อหรือสนม ผู้ทำการเผา
๔. ผ้าขาวสำหรับนุ่งห่มในงานศพ
๕. เครื่องกัณฑ์เทศน์ อย่างน้อยควรมีไตร ดอกไม้ธูปเทียน หมากพลู บุหรี่ ไม้ขีดไฟ ใบชา เงินติดเทียน รวมไปถึงตะลุ่มหรือพานก็ได้ตั้งเป็นเครื่องกัณฑ์ ถ้าเป็นเครื่องสังเวยก็มีตู้ เครื่องใช้ต่างๆ ใส่ประดับไว้ในตู้ให้ดูงดงาม ยิ่งได้ของรักของชอบใจของผู้ถึงแก่กรรมทำเป็นเครื่องเซ่นก็ยิ่งดี
๖. เครื่องสามหาบ มีไตร ๓ ไตร เชิงกรานหรืออั้งไล่ ๓ ใบ ทาดินสอพอง สาแหกร ๓ คู่ พันผ้าขาว ไม้คาน ๓ อัน ทาดินสอพองหรือพันผ้าขาวก็ได้ สำหรับคารวทานจะรวมเป็นถาดเดียวหรืออย่างละถาดก็ได้ ถึงวันเดิน ๓ หาบ ต้องบรรจุอาหารและขามข้าว บรรจุข้าวสุกเสร็จเพื่อให้พระฉันในวันนั้น หม้อข้าวหม้อแกง อย่างละ ๓ รวม ๖ ใบ ทาดินสอพองให้เหมือนกัน หม้อข้าว ๓ ใบ ใส่ข้าวสาร หม้อแกง ๓ ใบ ใส่ของแห้ง มีพริก กะปิ หอม กระเทียม นอกจากนั้นจะมีอะไรอีกก็ได้
๗. มะพร้าว ๑ ลูก กะเทาะเปลือกให้หมด ปอกให้ขาวสำหรับล้างหน้าศพเมื่อเวลาจะเผา
๘. ของชำร่วยจะแจกเป็นหนังสือ ผ้าเช็ดหน้า หรือสิ่งของอะไรอื่นๆ อีกก็ได้ตามชอบใจ
๙. เงินทังทาน จะใช้สตางค์ใส่ลูกมะนาวก็ได้ หรือใช้ทังสตางค์ล้วนๆ ก็ได้
๑๐. ผ้าไตรสำหรับทอดชักบังสุกุล เวลาเทศน์หรือยกศพขึ้น จิตตภาคารอย่างน้อย ๓ ไตร
๑๑. สตางค์ ๓๒ สตางค์เอาไว้ซื้อที่
๑๒. โภศสำหรับบรรจุอัฐิ
๑๓. ดอกพิกุล ทำด้วยทองและเงิน ถ้าไม่มีก็ใช้ดอกมะลิ เงินเหรียญหรือสตางค์ขาวแดงก็ได้สำหรับไปโปรยอัฐิ
๑๔. พระสวดหน้าไฟ ๔ รูป พระนำศพ ๑ รูป

๑๕. ถ้าบรรจจุลฐิโนทีเดียว ควรเตรียมสร้างอนุสาวรีย์ไว้เมื่องานเสร็จ และจะได้นำไป
บรรจ

๑๖. ถ้าจะทำบุญ ๗ วันเลย ต้องเตรียมหาของถวายพระไว้ด้วย อย่างน้อย ๕
รูป อย่างมาก ๗ รูป และในที่นี้ ศพออกจากบ้านแล้ว ด้ายสายสิญจน์วงบ้าน และให้พระถือ
เจริญพุทธมนต์ได้^{๑๗}

๓.๑๙ ประตูป่า

ประตูป่า นั้น ให้ทำเมื่อจะยกศพออกจากบ้านเรือน คือหากิ่งไม้สดมา ๒ กิ่ง ผูก
ติดที่ประตูรวบยอดให้เป็นคูกา เพื่อให้ชักศพรอดออกไป หรือจะใช้เพียงกิ่งเล็กๆ ผูกหรือเสียบ
ปักไว้ข้างประตูก็ได้ เมื่อศพออกจากเรือนไปแล้วก็ถอนทิ้งเสีย ที่ทำเช่นนี้ มีความหมายเป็น ๒
นัย คือนัย ๑ เพื่อป้องกันไม่ให้ผีกลับเข้าไปในเรือน เพราะเมื่อผีออกไปเห็นมีประตูป่าเป็นที่
สังเกต ครั้นกลับมาจะเข้าเรือนไม่เห็นประตู ก็หลงทางกลับเรือนไม่ถูก อีกนัย ๑ เป็นปัญหา
ธรรมว่าประตูเข้าถ้าใครได้เข้าไปแล้ว ไม่มีกำหนดว่าเมื่อไรจะได้กลับมาพบญาติอีก และ
เพื่อให้คนที่อยู่ภายหลัง ปลงธรรมสังเวชว่า คนเราก็เหมือนต้นไม้ ซึ่งปักตะงอยู่ทั้งคู่พลั้งล้ม
ยกศพลงไปแล้วก็ถูกถอนต้นลงทันที จะได้เป็นจิตตภาวนาบรรเทาความโลภ ความโกรธ ความ
หลง ให้เบาบางจากสันดาน^{๑๘}

๓.๒๐ ต่อยหม้อน้ำและชักฟาก

ขณะเมื่อยกศพผ่านประตูป่าไปนั้น ต้องให้คนคอยเอาไม้ต่อยหม้อน้ำ ๓ ใบ ซึ่งตั้ง
ประจำอยู่ให้แตกกระจาย และให้นำไฟดวงนั้นไปหน้าศพ แล้งชักฟาก ๒ ซี่ที่เตรียมไว้ นำออก
จากเรือน บางมติก็ว่าเมื่อจะยกศพออกจากเรือน ต้องหาหม้อไฟ ๑ หม้อ หม้อน้ำ ๔ หม้อ
และไม้สำหรับทุบหม้อ เตรียมไว้ใกล้ ๆ ศพ หม้อไฟนั้นสำหรับนำหน้าศพ หม้อน้ำนั้นสำหรับทุบ
ให้แตก ในขณะที่เมื่อยกศพผ่านไป เมื่อทุบหม้อน้ำแตกแล้ว ก็หักไม้ที่ทุบนั้นเสีย และคนที่อยู่ใน
เรือนต้องถือพัดโบกลม ออกจากเรือนไปทางศพ ๔ ที มตินี้หม้อน้ำหม้อไฟไม่เตรียมไว้แต่เดิม
และไม่มีชักฟาก การต่อยหม้อน้ำให้แตกเอาไฟนำหน้าศพ และเอาพัดโบกลมนั้น เป็นปัญหา
ธรรมว่า ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม แยกสลายออกจากกันแล้วเหลือแต่ไฟนำหน้า คนเรา
จะดำรงชีวิตอยู่ได้ ก็ด้วยธาตุทั้ง ๔ ควบคุมกันอยู่ เมื่อธาตุทั้ง ๔ แยกสลายลงแล้ว ชีวิตก็

^{๑๗} สัมภาษณ์นายชะลอ วงศ์วิทยา ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๒ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๓.๓๐ - ๑๕.๐๐ น.)

^{๑๘} สัมภาษณ์นางจันทร์หา มະยฺเรศ ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๓ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๓.๓๐ - ๑๕.๐๐ น.)

ดำรงอยู่ไม่ได้ ส่วนที่ชักฟาก ๓ ซี่นั้นให้พิจารณาพระไตรลักษณ์ว่า รูปนั้นเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์แล้วไม่ใช่ของเรา ในวันหนึ่งข้างหน้าจะต้องแตกดับ เน่าเปื่อยศูนย์ลึนไปเมื่อความตายมาทันเข้าวันใด ก็เหมือนชักไม้ฟากออกจากเรือน จะผ่อนผันอย่างไรไม่ได้ทั้งนั้น ต้องละทิ้งร่างกายที่เปรียบเหมือนเรือน ไปแต่ผู้เดียวหาเพื่อนฝูงมิได้^{๑๙}

๓.๒๑ พระสงฆ์นำหน้า

ในการนี้ต้องนิมนต์พระภิกษุรูปหนึ่ง มาอ่านพระอภิธรรมไปข้างหน้าศพด้วย การที่นิมนต์พระมานำหน้าศพนี้ กล่าวกันว่าจะได้นำวิญญาณไปสู่สวรรค์เบื้องหน้า จะเป็นปัญหาธรรมว่า พระสงฆ์เป็นผู้นำมหาชนผู้นับถือพระพุทธศาสนาไปสู่ทางเกษม คือเมื่อพระศาสดาเข้าสู่นิพพานแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้เล่าเรียนพระธรรมวินัย ทรงจำและแนะนำสืบทอดต่อมา พระพุทธศาสนาจะตั้งมั่นอยู่ได้ก็เพราะพระสงฆ์ และพระสงฆ์เป็นผู้นำ พระธรรมมาสั่งสอนเราทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า พระสงฆ์ทั้งหลายนำเราไปสู่ทางเกษม^{๒๐}

๓.๒๒ ชักผ้าบังสุกุล

เมื่อศพมาถึงวัดแล้ว จึงจัดการถ่ายหรือเทศพินที่ลับ ซึ่งสัปเหร่อหรือสนมได้จัดเตรียมไว้ ตัดด้วยตราสังออกแล้ววางศพให้นอนหงาย เอากิ่งไม้หรือใบตองมาวางลงหน้าอกกันเปื้อน แล้วเจ้าภาพก็เอาน้ำอบน้ำหอมมาประพรม และเอาผ้าไตรหรือผ้าขาวทั้งพับทอดลงบนนั้น นิมนต์พระมาชักมหาบังสุกุล แต่ครั้งโบราณทีเดียว ทำเป็นگردานหกในที่เปลี่ยว และเป็นเวลากลางคืนตามโคมไฟไว้เป็นระยะต่างกัน ให้พระเดินไปตามทางนั้นและเข้าไปชักมหาบังสุกุล เหยียบกระดานนั้น ฝีกุลชันนั่งประนมมือประคองผ้าให้พระชัก บางรายก็เอาผ้าพันไว้ พระจะชักผ้าต้องเอาไม้เท้าไปด้วย เพื่อจะยันไม้ไว้แล้วเอาขอชักชายผ้าดึงมา แต่เป็นการลำบากและหน้าหวาดเสียวแก่พระมาก สมัยนี้มีใครทำกันแล้ว การชักผ้ามหาบังสุกุลนั้น มีปฐมเหตุว่าครั้งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปชักผ้าซึ่งเขาห่อศพ นางบุญธาทาสีทิ้งไว้ในป่าช้า ทรงนำผ้านั้นมาชัก ตัด เย็บ ย้อม เป็นผ้าสังฆาฏิ ทรงผ้าผืนนั้นเรียกกันว่าสังฆาฏิ คือแปลจาก

^{๑๙} สัมภาษณ์นางแพง แก้วสีดา ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๓ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๐๘.๓๐ - ๑๐.๐๐ น.)

^{๒๐} สัมภาษณ์นางคำ แคนอินทร์ ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๔ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๐๘.๓๐ - ๑๐.๐๐ น.)

บั้งสุกอุทธรณ์มา ส่วนตัดด้วยตราสังข์ที่มัดศพนั้น ก็เป็นปัญหาธรรมว่า ตัดบ่วงทั้ง ๓ ดังกล่าวแล้วในเบื้องต้น^{๒๐}

๓.๒๓ ทิ้งเบี้ย ๓๒ เบี้ย

ครั้งโบราณยังใช้เบี้ยอยู่นั้น เมื่อจะเอาเผาหรือฝังศพต้องทิ้งเบี้ยลงในป่าช้า ต่อมาใช้ธูปหรือโสฬสแทนเบี้ย สมัยนี้ใช้สแตงค์ก็ทิ้งสแตงค์ การทิ้งเบี้ยเข้าใจกันเป็น ๒ ทาง คือทาง ๑ ว่าเสียค่าที่ให้แก่ตากลายายกลี ซึ่งเป็นเจ้าของป่าช้า เป็นการเช่าที่อยู่เพราะกลัวจะเบียดเบียนวิญญาณศพที่หน้าไฟเผา หรือฝังนั้นให้ได้รับความเดือดร้อน ค่าความนั้นหน้าจะเสียเนื่องมาจากเรื่องพระมหากาลเถระ ในอรรถกถาธรรมบทซึ่งกล่าวว่า ฆีเฝ้าป่าช้าคนหนึ่งชื่อนางกาลี แต่สามีของแกจะซื้ออะไรหาปรากฏไม่ ปรากฏว่าแกมีลูกหญิงชายน อาศัยอยู่ในกระท่อมน้อยในป่าช้า อาชีพทางรับจ้างเผาศพ เมื่อมีใครตายลงก็เอาศพไปมอบ และให้ค่าจ้างแก ๆ ก็จัดการเผาให้ แต่ภายหลังคำว่า “กาลี” กลายมาเป็น “ยายกลี” และตัวของแกซื้ออะไรไม่ปรากฏ จึงตั้งชื่อให้ว่า “ตากลลา” เลยเรียกกันติดปากว่า “ตากลายายกลี” บางทีคนเรียกว่า “ยายกลีตีกลลา” ก็มี ตามเค้าความในอรรถกถานี้ การทิ้งเบี้ยในครั้งนั้น ก็คือให้ค่าจ้างเผาศพนั่นเอง แต่บัดนี้ได้กลายเป็นพิธีไปอีกทางหนึ่ง เป็นปัญหาธรรมว่า เบี้ย ๓๒ นั้นได้แก่อาการ ๓๒ มีผมเป็นต้น ย่อมทับถมแผ่นดินไม่มีใครจะฟันไปได้ เหมือนกับเบี้ย ๓๒ ที่ทิ้งลงไปในป่าช้าฉะนั้น^{๒๑}

๓.๒๔ เวียน ๓ รอบ

ก่อนจะยกศพขึ้นวางบนตะกอน (จิตตาคาร) ต้องเวียน ๓ รอบ การเวียนนั้นให้เวียนซ้าย คือเดินเอาซ้ายเข้าข้างเชิงตะกอน เรียกว่า อุตตราวัฏ แล้วจึงยกศพขึ้นวางบนตะกอน หันศีรษะศพไปทางทิศตะวันตก เวียน ๓ รอบนั้น เป็นปัญหาธรรมว่า สัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ทั่วกัน เป็นการเตือนสติผู้มีชีวิตอยู่ให้คิดถึงตัว จะได้บำเพ็ญบารมีธรรม คือสะสมกองการกุศลอันจะนำไปสู่สวรรค์ และนิพพาน ที่ให้เวียนซ้ายนั้นเพราะเป็นเรื่องตาย พิธีอื่นๆ มีเวียนเทียนนาคเป็นต้น ใช้เวียนขวาทั้งสิ้นเพราะเป็นการมงคลไม่ใช่เรื่องตาย ส่วนที่หันศีรษะไปทางทิศตะวันตกนั้น ว่ากันว่าสัตว์จะถึงที่ตาย มักนอนหันศีรษะไปทางนั้น มีเรื่องเล่าว่าพระอิศวร จะไล่กัณฑ์พระชันธุกุมาร จึงได้ประชุมเทวดา

^{๒๐} สัมภาษณ์นางทองมี มะธิประัดตั้ง ปรากฏชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๔ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๒.๓๐ - ๑๔.๐๐ น.)

^{๒๑} คนเดียวกัน, อ้างแล้ว

และนักสิทธิวิทยามาพร้อมกัน ณ เขาไกรลาส และเชิญพระพรหม พระนารายณ์ มาเจริญพระเกศา ครั้นถึงวันมงคล พระนารายณ์บังเอิญหลับสนิท พระอิศวรมีเทวโองการให้พระอินทร์เอามาหาสังข์ไปเป่าปลุก พระนารายณ์แว่วเสียงสังข์ ลืมพระเนตรเห็นพระอินทร์ ตรัสถามว่าโลกมีเหตุประการใด พระอินทร์ทูลตอบว่า พระอิศวรมีเทวโองการให้เชิญเสด็จไป เจริญพระเกศา พระขันธกุมาร พระนารายณ์ปล้ำพระโอษฐ์ว่า ลูกหัวหายจะนอนหลับให้สบายก็ไม่ได้แล้ว ก็เสด็จมากับพระอินทร์ ขณะที่พระนารายณ์ตรัสดังนั้นด้วยอำนาจวาจาสิทธิ์ พระเศียรพระขันธกุมารอันตรธาน พระอิศวรมีเทวโองการให้พระวิศณุกรรมไปยังโลกมนุษย์ ตัดเอาศีรษะคนถึงมรณะมาต่อเศียรพระขันธกุมาร พระวิศณุกรรมรับเทวโองการแล้ว มาเที่ยวหาศีรษะคนผู้ถึงมรณะในวันนั้น ก็ไม่มีผู้ใดตายพบแต่ช่างนอนหันศีรษะไปทางทิศตะวันตก ก็ตัดเอาศีรษะช่างไปต่อเป็นพระเศียรพระขันธกุมาร แล้วพระเป็นเจ้าทั้งสองจึงพร้อมกัน เปลี่ยนพระนามให้เรียกว่า “พระวิฆเนศ” สัตว์จะถึงที่ตายนอนหันศีรษะไปทางทิศตะวันตกอย่างนี้ หนึ่งในคติพระพุทธศาสนาหายานถือว่าทิศตะวันตก เป็นทางไปสู่แดนสุขาวดีอันเป็นสวรรค์ ของพระอมิตภพพุทธ เมื่อคนตายเขาย่อมหันศีรษะไปทางทิศตะวันตก เพื่อไปสู่สวรรค์สุขาวดี ทุกวันนี้เราก็อธิติใต้และทิศตะวันตก เป็นทิศตื่นนอน เราจึงไม่หันหัวไปทางนั้น ซึ่งคงจะเนื่องมาจากคติที่ว่าทิศใต้เป็นแดนของเปรตโลกหรือยมโลกนั่นเอง ^{๒๓}

๓.๒๕ มะพร้าวล้างหน้า

เมื่อถึงเวลาจะเผา ซึ่งกะเทาะเปลือกเตรียมไว้นั้นมา ต่อยน้ำรดหน้าล้างหน้า เรียกกันว่ามะพร้าวล้างหน้า มีคำกล่าวกันว่าถ้าใครเอาเนื้อมะพร้าวนั้นไปกิน แล้วจะแก่นอนกัดฟันได้เท็จจริงอย่างไรแล้วแต่จะพิจารณา เรื่องมะพร้าวล้างหน้าศพนั้น เป็นปัญหาธรรมว่าน้ำธรรมดาขุนระคนด้วยเปลือกตม เปรียบด้วยกิเลสมีรากะนั้นต้นทำด้วยจิตหมอง ส่วนน้ำมะพร้าวมีเครื่องหล่อหลายชั้นเป็นน้ำสะอาดถ้าคนทั้งหลายอุตส่าห์บำเพ็ญกุศล สุจริตทำให้ใสสะอาดปราศจากกิเลสมีรากจะเป็นต้น เหมือนน้ำในผลมะพร้าวแล้วก็จะมีความสุข เมื่อละโลกนี้ไปแล้วก็จะไปสวรรค์ ครั้นล้างหน้าศพเรียบร้อยแล้วก็ลงมือเผาศพ เชิญท่านผู้มีเกียรติเป็นประธานในสมาคม นั้นเผาก่อน ถ้าเป็นศพผู้มีบรรดาศักดิ์ ก็ต้องให้พระราชทานไฟหลวงก่อนจึงเผากันต่อไป

^{๒๓} สัมภาษณ์นางทองมี มะธิประวัตต์ตั้ง ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๔ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๒.๓๐ - ๑๔.๐๐ น.)

๓.๒๖ เทียนเผาศพ

เทียนเผาศพนั้น ห้ามมิให้จุดต่อกัน ต้องจุดจากไฟชนวนที่เจ้าภาพจัดไว้ให้ ที่มีให้จุดไฟต่อกันนั้น ถือกันมาแต่โบราณ คือโบราณใช้ไม้ตัดเป็นท่อนสั้น ๆ ผู้มาก่อนจุดไฟจะเผาผีผู้มาทีหลังขอต่อ เมื่อให้ต่อกันหลายคน ไฟก็ลุกลามไหม้จวนหมดน้ำมันยางก็ไหลหยดรดมือใหม่ จึงห้ามว่าเผาผีไม่ให้เผาต่อกัน แม้ในสมัยปัจจุบันนี้ก็ยังใช้เทียนก็ยังถือกันอยู่ คงจะหวังความเรียบร้อยในเวลาขึ้นไปเผาศพ จะได้ไม่ต้องเบียดเสียดและเอาไฟเข้าไปจี้กัน เป็นการอลหม่าน บางศพท่านผู้เป็นประธานซึ่งเรียกว่าเป็นต้นเพลิง เอาธูปเทียนจุดไฟขึ้นไปเผาผู้เดียว แยกที่ไปเผาอกนั้นไม่ต้องจุดไฟ เป็นแต่เอาธูปเทียนไปวางเฉย ๆ เพราะไฟผู้ที่เป็นประธานจุดไว้มีอยู่แล้ว การที่เผาศพด้วยธูปเทียนนี้เพื่อเป็นเกียรติยศแก่ศพ ยังมีได้เผาจริง อีกอย่างหนึ่งที่ห้ามมิให้เผาไฟจุดต่อกันนั้นเป็นปัญหาธรรมว่า ไฟนั้นได้กิเลสเครื่องร้อน คือโกรธ ความโกรธ โทสะ ความประทุษร้าย พยาบาทความมุ่งร้าย เมื่อไฟเหล่านี้เกิดขึ้นแก่ผู้ใดแล้ว ก็ให้ผู้นั้นระงับเสียอย่าเอาไปจุดต่อกระพือให้ลุกลามมากไป จนถึงพาคนอื่นให้เดือดร้อน

๓.๒๗ ชักฟืน ๓ ดุ้น

ครั้งเผาหลอกพอเป็นพิธีแล้ว ได้เวลาเผาจริงญาติมิตรที่สนิท ก็ไปเผากันอีกครั้งหนึ่ง ขณะเมื่อเพลิงลุกรุ่งโรจน์อยู่นั้น บางรายก็เอาผ้าคลุมหีบหรือผ้าห่มแพร โยนข้ามไฟ ๓ หน และรอคอยกันอยู่จนกว่าสัปเหร่อหรือสนมจะชักฟืน ๓ ดุ้น จึงกลับบ้านได้ ที่เอาผ้าโยนข้ามไฟ ๓ หนนั้นเป็นปัญหาธรรมว่า คนเรายังอยู่ในสงสารวัฏเพียงใด ก็เหมือนอยู่ในกองไฟทั้ง ๓ คือ ราคะ โทสะ โมหะ อันเผาผลาญให้เราร้อนอยู่เพียงใดนั้น ที่ให้รื้อชักฟืนเสียก่อน เพราะโบราณเผาศพกัน ในป่า ครั้นพลบค่ำพากันกลับหมด ไฟอาจลามไปไหม้บ้านหรือโรงของคนอื่น เป็นอันตรายจึงถือว่าต้องรอกอยู่ช่วยกัน พรากไฟเสียก่อนจึงกลับได้ อีกอย่างหนึ่งเป็นมติของผู้มีปัญญาหวังไว้ เพื่อให้อยู่พิจารณานานๆ จึงรีบชักฟืนเร็วนักจะพากันกลับเสียหมด ไม่ทันได้ป้องกันมัจจุสถานเพราะการเผาศพนี้นับว่ามีอันสงส์ อย่างน้อยต้องให้ได้อสฤสฤตญาจะได้เป็นอุปนิสัย แก่มรรคผลนิพพาน ดังยสกุลบุตรพร้อมด้วยสหาย ๕๔ คน ช่วยกันเผาศพไม่มีญาติพิจารณาศพนั้นจนได้อสฤสฤตญาแล้วพากันกลับบ้าน ชื่อนั้นจึงเป็นอุปนิสัยให้ได้สำเร็จมรรคผลและบรรพชาในพระพุทธศาสนา แต่ครั้งจะบอกตรงๆ ว่าพิจารณาเสียก่อนก็คงจะไม่มีใครเชื่อ

จึงอุบายว่าต้องรอให้ชักฟืน ๓ ดุ้นเสียก่อนจึงกลับได้ และเป็นปัญหาธรรมว่า ชักฟืน ๓ ดุ้น ก็คือ พรากไฟ ทั้ง ๓ กอง คือ ราคะ โทสะ โมหะ นั้นออกจากใจ ในขณะที่เผาศพนั้นเสียก่อน จึงค่อย กลับบ้าน^{๒๔}

๓.๒๘ ห้ามมิให้ขึ้นเรือนก่อนล้างหน้าหรืออาบน้ำ

ได้กล่าวแล้วว่า การเผาศพครั้งโบราณเป็นการออกแรงเผากันจริงๆ ไม่ใช่เผาพอ เป็นพิธีเหมือนสมัยนี้ ญาติมิตรที่ไปก็ช่วยกันทั้งหมด กว่าศพจะไหม้ไหม้ก็เหงื่อไหลไคลย้อย ถูก เปลวไฟและกลิ่นศพจับเปื้อนตามตัวผิวหนัง เป็นปฏิภูลโสโครกมาก ครั้นกลับมาบ้านถ้าไม่ อาบน้ำชำระล้างเสียก่อนแล้ว ขึ้นไปบนเรือนก็จะเป็นที่รังเกียจแก่ผู้อยู่บ้าน จึงจำเป็นต้อง อาบน้ำ หรืออย่างน้อยก็ล้างหน้าเสียก่อนจึงขึ้นไปได้ จะว่าผีติดตัวหรือติดตามมาก็ได้ คือกลิ่นผี และร่างที่แลเห็นนั่นเองติดตาม แต่สมัยนี้ไม่ต้องช่วยกันเผาเช่นนั้น เพราะเจ้าหน้าที่คือสัปเหร่อ หรือสมมจัดการเผาเสร็จ ญาติมิตรที่ไปเผากลับมาบ้าน ไม่ต้องถูกรังเกียจว่าจะมีของโสโครกติด ตัวมา แม้เช่นนั้นถ้าจะล้างหน้าหรือลูบตัวเสียก่อนก็เป็นการดี ไม่มีเสียหายอันใด

๓.๒๙ เเดิน ๓ หาบ

รุ่งขึ้นเช้า บุตรและญาติของผู้ตาย แต่งเครื่องขาวทุกข์ จัด ๓ หาบไปยังที่เผาศพ พร้อมกับ ๓ หาบ นั้น คือ ของถวายพระใส่พานรวม ๓ พาน ในพานหนึ่งก็มีหม้อข้าว เเชิง กรานหรืออั้งโล่ บรรจุของแห้ง เช่นข้าวสาร พริก กะปิ หอม กระเทียม รวมใส่สาแหรกข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งก็ใส่รับคาวหวาน บรรจุของสดสำหรับพระฉันเหมือนกันทั้ง ๓ หาบ แล้วจัดให้บุตร หลานหรือญาติ สามคนหาบคนละหาบถือผ้าไตรอีกสามคนๆ ละไตร หัวหน้าเดินเวียนรอบกอง ฟอนสามรอบ เวลาเดินนั้นให้คู่อย่างชาวสวนหรือชาวป่า คู่เรียกกันว่าวู้ๆ คนข้างหน้าคู่ขึ้นก่อน แล้วคนข้างหลังก็คู่รับกันไปโดยตลอดจนครบ ๓ รอบ แล้วแยกทางกันไปเอาหาบไปตั้งเรียงกันที่ อาสน์สงฆ์ แล้วเจ้าภาพก็เอาผ้าไตรไปทอดที่กองฟอน นิมนต์พระสงฆ์มา ๓ รูปมาชักบังสุกุล แล้วเจ้าก็ถวายสำหรับคาวหวานแก่พระสงฆ์ ๓ รูปนั้น เมื่อพระสงฆ์ถวายศีลเจ้าต้องกรวดน้ำ

^{๒๔} สัมภาษณ์นางทองมี มะธิปะรัตตั้ง ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๔ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๒.๓๐ - ๑๔.๐๐ น.)

อุทิศส่วนบุญไปให้แก่ผู้ตาย เสร็จแล้วพระก็รับ ๓ หาบไปฉันที่วัดแต่ถ้าเป็นพิธีของหลวง พระรับ ๓ หาบแล้วฉันที่นั่นแล้วอนุโมทนาที่หลังแล้วจึงกลับ ^{๒๕}

วิธีเดิน ๓ หาบนั้น มีปฐมเหตุมาจากเรื่องโสเรยยเศรษฐี บุตรไปอาบน้ำกับเพื่อพ่อ พระมหากัจจายนะเถระมีรูปสวยดั่งทอง ก็คิดผิดไปด้วยอำนาจราคะว่า ไฉนหนอจึงจะได้พระมาเป็นภรรยาของเขา มิฉะนั้นก็ให้ผิวภรรยาของเราเป็นเหมือนพระเถระนี้ เพียงเท่าเพศของเขาก็กลับกลายเป็นหญิงไป โสเรยยเกิดความละอายจึงหนีไปเมืองตักกศิลา โดยมีได้บอกให้เพื่อนทราบ ครั้นเพื่อนกลับไปบ้านแล้วจึงแจ้งเหตุให้บิดามารดาของโสเรยยทราบ มารดาบิดามีความวิตกกังวลจึงให้บ่าวไพร่ไปเที่ยวค้นหาในที่ต่างๆ (ซึ่งเข้าใจว่าเอาอาหารใส่หาบเดินคู่กันไปด้วย) เมื่อไม่พบก็ร้องให้คร่ำครวญ สำคัญว่าตายจึงได้ทำมกตภัตรส่งไปให้ผู้ตาย

อีกเรื่องหนึ่งธิดาเศรษฐีคนหนึ่ง มีความปฏิพัทธ์รักใคร่ในพรานป่า จึงได้หนีบิดามารดาตามไปอยู่เป็นภรรยาของเขา ในเมื่อพรานป่าซบถหนีออกจากเมืองไป ฝ่ายบิดามารดาไม่ทราบสาเหตุว่าลูกตายไปข้างไหน จึงให้บ่าวไพร่ไปเที่ยวค้นหา เมื่อไม่พบก็ทำมกตภัตรเช่นเดียวกัน ส่วนการเดินทาง ๓ รอบนั้น เป็นปัญหาธรรมว่า ถ้ายังไม่ถึงพระนิพพาน ครอบงำโดยกิเลสอยู่ใน ๓ ภพ เมื่อเวียนครบ ๓ รอบแล้วแยกทางกันไปนั้น แสดงว่าคนเราเมื่อสิ้นลมตายไปแล้ว ก็ต้องแยกทางกันไปเกิดมีภพใดก็ภพหนึ่ง การที่ภูวัญนั้นแสดงว่าพระไม่ผู้ตายนั้นว่าไปเกิด ณ ภพใดจึงได้ภูวัญนี้เรียกว่าญาติได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้

๓.๓๐ แปรรูป

ก่อนจะแปรรูปนั้น ควรจะดูที่กองฟอนเสียก่อนว่าจะมีรูปอะไรปรากฏอยู่บ้าง มีผู้กล่าวกันว่าบางรายมีภาพเป็นรอยเท้าของเด็กบ้าง ของสัตว์ต่าง ๆ บ้าง อยู่บนกองเถ้าถ่านนั้นแต่นาน ๆ ก็จะมีผู้พบสักครั้งหนึ่ง สันนิษฐานกันว่ารูปรอยเท้านั้น เป็นเครื่องหมายคติกำเนิดของคนตาย ครั้นแล้วจึงทำการแปรรูปต่อไปครั้งแรกทำกองกระดูกให้เป็นรูปคนนอนหงาย หันศีรษะไปทางทิศตะวันตกสมมติว่าตายแล้วนิมิตพระมาบังสุกุลตายแล้วจึงเกลี่ยรูปนั้นเสีย ทำรูปใหม่ให้หันศีรษะไปทางทิศตะวันออกสมมติว่าเกิด และนิมิตพระมาบังสุกุลเป็นอีกครั้งหนึ่ง แล้ว

^{๒๕} สัมภาษณ์นางทองมี มะธิประัดตั้ง ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๔ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๒.๓๐ - ๑๔.๐๐ น.)

เจ้าภาพเอาดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ถ้าไม่มีให้เอาดอกมะลิหรือเงินเหรียญสดต่างค์ขาวแดงแล้วให้โปรยลงบนกระดูกแล้วประพรมด้วยน้ำอบน้ำหอม ^{๒๖}

๓.๓๑ บังสุกุลเป็นและบังสุกุลตาย

บังสุกุลตายมีปฐมเหตุ สืบเนื่องมาจากนางกาลิผู้รับจ้างเผาศพ ในเรื่องพระมหากาลเถระ ดังกล่าวมาแล้ว ครั้นนางกุลธิดาคนหนึ่งตายใหม่ๆ ญาติจึงนำศพมาจ้างเผาโดยให้ค่าจ้างและอุปกรณ์ มีพื้นและน้ำมันเป็นต้น นางเห็นศพที่กำลังตายใหม่ๆ ยังสวยงามอยู่จึงไปนิมนต์พระมหากาลเถระมาปลงพระกัมมัญฐาน พระเถระให้เปลื้องผ้าออกแล้วพิจารณา ตั้งแต่ปลายเท้าจนถึงปลายผม เห็นว่ายังเป็นรูปที่ประณีตงดงามอยู่ จึงให้เอาไฟเผาแล้วสั่งให้ไปบอกใน เมื่อศพถูกเปลวไฟจับแล้ว นางปฏิบัติตามแล้วนิมนต์พระเถระมาพิจารณาอีก พระเถระเห็นผิวพรรณของศพนั้นถูกไฟคลอกเหมือนแม่โคต่าง เท้าจุ่มห้อยลงมามีองหนังหน้าผากถลอก จึงเริ่มพิจารณาความสิ้นเสื่อมของสังขารโดยคาถาว่า

อนิจจา วต สงฺขารา อูปาทวยธมฺมิโน
อฺปฺชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสํ ฐปฺสโม สุโข. ^{๒๗}

แปลว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดดับเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความระงับสังขารเหล่านั้นเสียนำมาซึ่งความสุขดังนี้ แล้วเจริญวิปัสสนาก็ได้สำเร็จ พระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณจึงใช้คาถานี้ เป็นเครื่องพิจารณาร่างกายที่ตายแล้ว เรียกว่าบังสุกุลตาย ส่วนบังสุกุลนั้นมีปฐมเหตุว่า พระเถระรูปหนึ่งมีร่างกายเป็นต่อมเป็นฝีแตกเป็นน้ำเหลืองศิษย์สังฆวิหริกอันเตวาลิก พวกนี้ไม่มีใครปฏิบัติต่อเมื่อพระศาสดาเสด็จไปทรงต้มน้ำ จะซักผ้าประทานให้ ภิกษุทั้งหลายจึงพากันมารับปฏิบัติแทน โปรดให้เอาผ้าสบงจีวรไปซักผลัดเปลี่ยนและเช็ดถูตัวให้ จนพระเถระมีกายเบา มีจิตเป็นเอกัคคตา พระศาสดาประทับอยู่เหนือศิระะจึงตรัสพระคาถาว่า

อจิริ วตยํ กาโย ปฐฺวี อธิ เสสฺสตี
อฺทฺโท อเปตฺวิญญฺยานิ นีรตุถิว กลิ่งฺครี ^{๒๘}

แปลว่า ร่างกายนี้ไม่นานหนอ จักนอนทับแผ่นดิน เมื่อปราศจากวิญญูณก็ว่างเปล่าเป็นราวกันท่อนพิน หาประโยชน์มิได้ดังนี้ เมื่อจบคาถาพระเถระก็ได้สำเร็จพระอรหันต์

^{๒๖} สัมภาษณ์นางทองมี มะธิประัดตั้ง ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๔ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๒.๓๐ - ๑๔.๐๐ น.)

^{๒๗} ที.มหา. ๒๒๘/๑๘๖

^{๒๘} ชุ.ชุ.ท.ท. ๒/๑๔๗

พร้อมปฏิสัมพันธ์ทางจิตใช้คาถานี้ เป็นเครื่องพิจารณาว่าร่างกายที่ยังเป็นอยู่เรียกว่าบังสุกุล เป็น

๓.๓๒ เก็บอัฐิ

เมื่อแปรรูปและบังสุกุลแล้ว ก็ให้ลูกหลายเก็บดอกไม้ทอง ที่โปรยไว้ นั้นเอาไปใส่ เอา ไปใส่ไว้ในที่เก็บเงิน สมมติว่ากระดุกเงิน กระดุกทอง รักษาทรัพย์เป็นของดีจะได้เกิดความสำเร็จ แล้วเลือกเก็บอัฐิ แขน วา ตัว และศีรษะอย่างละน้อยใส่โกศเล็กไว้ต่างหาก ส่วนอัฐิ นอกจากนั้นและถ่านเถ้าก็รวมไว้ในอันที่สมควร การเก็บอัฐิเป็นหน้าที่ของลูกหลาน ที่จะ ช่วยกันเก็บเพื่อจะได้ไว้สักการบูชาเป็นที่ระลึก และเป็นเหตุให้บำเพ็ญกุศลประจำปี เป็นการ กตัญญูต่อกันต่อไป ส่วนทางบ้านควรจะต้องเตรียมตัวตั้งโต๊ะบูชา และออกทุกข์แต่งสีไว้รับอัฐิ วันนี้เป็นวันออกทุกข์ แต่ถ้าจะไว้ทุกข์อีกก็ควรไว้ในวันต่อไป เมื่ออัฐิมาถึงบ้านต้องเชิญอัฐิ บรรพบุรุษไว้ในบ้านออกไปรับอัฐิที่มาใหม่เข้าบ้าน และโปรยสวดสังข์ถึงบ้านเรื่อยไปจนถึงโต๊ะ บูชา แล้วเริ่มทำบุญ ๗ วันต่อไป การทำบุญ ๗ วันนี้มี ๒ อย่าง บางรายก็รอนจนถึง ๗ วันจึง ทำ บางรายก็ทำเสียให้เสร็จทีเดียว การทำนั้นคือสวดมนต์เลี้ยงพระมีเทศน์บังสุกุล อย่าง เดียวกันกับ ๗ วัน เมื่อศพอยู่บ้านต่างแต่ใช้ด้ายสายสิญจน์วงบ้าน และให้พระถือสวดมนต์ เท่านั้น เพราะศพเผาแล้ว^{๒๙}

๓.๓๓ ปฐมเหตุการณ์ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ

การทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน และครบร้อยปีนั้น มีปฐมเหตุที่เข้าใจกันมา ต่าง ๆ บางพวกเข้าใจว่าผู้ตายไปเที่ยวชมอะไรต่ออะไรในเมืองผีเพ็ดเพลิน ส่วนญาติพี่น้องใน เมืองมนุษย์ครั้นล่วง ๗ วัน แล้วจึงรู้สึกที่ตัวตายมาเป็นผี คิดกลับไปเยี่ยมญาติพี่น้อง ญาติ พี่น้องจึงทำบุญ ๗ วัน แ่ส่วนบุญไปให้ จึงมีการคอยฟังเสียงในเวลา ค่ำคืนว่า ผีจะมารับส่วนบุญ หรือไม่ บางท่านก็ว่า เนื่องมาจากพระนางมัลลิกาอัคกรมเหสีพระเจ้าปเสนทิโกศล ประพฤติล่วง อสังกรรมและปดพระราชสามี ตายไปตกนรก ๗ วัน มนุษย์ พระเจ้าปเสนทิโกศลปริวิตกถึง พระนางมาก จึงเสด็จไปเฝ้าเพื่อจะทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระนางมีคติเป็น อย่างไร แต่ทรงลืมเสียถึง ๗ ครั้ง จนวันที่ ๘ พระนางพ้นจากนรกแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงถวายภัตตาหารแล้ว ระลึกขึ้นได้จึงทูลถาม ความว่าพระนางไปเกิดภพดุสิต ก็เบาพระหฤทัยคลายพระปริวิตก และเริ่มบำเพ็ญพระราชกุศล

^{๒๙} สัมภาษณ์นายเหรียญ ปาเชื้อ ประชาชนชาวบ้าน จังหวัดขอนแก่น (๑๖ เมษายน ๒๕๕๐ เวลา ๐๙.๐๐- ๑๑.๐๐ น.)

ต่อ^{๓๐} และอีกเรื่องหนึ่งว่ามีพระภิกษุรูปหนึ่งได้จีวรมาใหม่ชอบใจกว้างยาวดี แต่ยังมีทันจะได้ครองก็ยังมีเกิดโรคมรภาพมีจิตเป็นห่วงถึงจีวร จึงไปเกิดเป็นเส้นในจีวรนั้น ครั้นแล้วภิกษุทั้งหลายจึงนำจีวรมาเพื่อจะแบ่งปันกัน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าห้ามไว้ พอล่วง ๗ วันแล้วจึงทรงอนุญาตให้แบ่ง มีผู้ทูลถามไว้เพราะเหตุไร จึงตรัสว่าพระภิกษุผู้เจ้าของจีวรนั้นไปเกิดเป็นเส้นอยู่ในจีวร ขณะที่พวกเรานำจีวรไปเดินนั้นร้องว่า พวกเราแย่งจีวรของเขา ครั้น ๗ วัน ล่วงแล้วเส้นนั้นจตุไปเกิดในที่อื่น จึงทรงอนุญาตให้แบ่งกันได้

อธิบายว่า เส้นเป็นสัตว์เล็กมีอายุเพียง ๗ วัน ถ้าเป็นสัตว์ใหญ่อาจมีอายุมากกว่า ๗ วัน จึงเพิ่มการทำบุญ ๗ วัน เป็น ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน และครบรอบปีขึ้นอีก โดยประสงค์ว่า ถ้า ๗ วัน ไม่ได้รับ ๕๐ วัน หรือ ๑๐๐ วัน หรือครบรอบปีคงได้รับเป็นแน่^{๓๑}

ตามทางสันนิษฐาน น่าจะเห็นว่า การตายก็เป็นกิจใหญ่ที่ญาติผู้มีชีวิตอยู่จะต้องจัดการศพ เป็นการเหน็ดเหนื่อยมาก ญาติที่อยู่ห่างไกลก็ยังมาไม่พร้อมกัน ทั้งเป็นเวลาที่กำลังเศรษฐกิจไม่มีเวลาที่จะทำบุญอุทิศไปให้โดยสะดวก จึงได้กำหนดกันว่า ๗ วัน จึงค่อยทำบุญอุทิศไปให้ เพื่อเป็นการสะดวกและพร้อมกัน ส่วนการทำบุญ ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน และครบรอบปีนั้น ก็เพื่อให้มีกำหนดได้ทำบุญบ่อยๆ และเป็นระยะไปไม่ขาดทั้งไม่ต้องเหน็ดเหนื่อยเมื่อยยังไม่ได้ปลงศพทราบใด จะหยุดเฉยเสียไม่ทำอะไรก็ดูเป็นการประมาทและเฉื่อยช้าไป เพราะฉะนั้นจึงได้เพิ่มทำบุญ ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน และครบรอบปีเข้าอีกเป็นลำดับกัน อย่างไรก็ตามการทำความดีนั้น เป็นการดี จะทำอะไรก็ได้ทั้งนั้นทั้งไม่ผิดและไม่มีเสีย

๓.๓๔ ทำบุญ ๗ วัน

เมื่อครบ ๗ วัน ก็นิมนต์พระมาสวดเย็นและเลี้ยงพระอย่างน้อย ๕ รูป อย่างมาก ๑๐ รูป เช่นถ้าผู้นั้นถึงแก่กรรมวันอาทิตย์ ก็นิมนต์พระมาสวดเย็นวันเสาร์ (ถ้าจะมีงเด็กก็เริ่มมีแต่วันเสาร์ด้วย) พระสวดมนต์จบแล้ว มีเทศน์ ๑ กัณฑ์ เพื่อให้แขกที่รับเชิญมาได้ประชุมฟังธรรมพร้อมกัน ตอนค่ำมีสวดพระอภิธรรมวันอาทิตย์เลี้ยงพระเช้าหรือเลี้ยงเพลก็ได้ หรือจะถวายสังฆทานก็ได้ เมื่อพระฉันแล้วตอนบ่ายมีบั้งสุกุล ถ้าจะทำเป็นงานใหญ่มีงาน ๓ วัน คือวันเสาร์ วันอาทิตย์ (สมมติวันนี้เป็นวันถึงแก่กรรม) และวันจันทร์แบ่งการสวดมนต์ เลี้ยงพระ มี

^{๓๐} คนเดียวกัน,อ้างแล้ว

^{๓๑} คนเดียวกัน,อ้างแล้ว

เทศน์บังสุกุลและสวดพระอภิธรรมให้เป็นลำดับไป ใน ๓ วันนั้นดังนี้ได้ แต่เป็นการเปลี่ยนทรัพย์และเหนื่อยมาก ดีสำหรับผู้มีทรัพย์และมีคนพรักพร้อม ต่อไปจะปิดศพหรือจะสวด ๗ วันต่อครั้งก็ได้ การทำบุญ ๗ วันนั้น ถ้าอย่างดีก็นุ่งขาว มีงเด็ก^{๓๒}

๓.๓๕ ทำบุญ ๕๐ วัน

เมื่อครบ ๓ ของ ๗ สัปดาห์ คือ ๔๗ วัน ต้องทำบุญให้ตรงกับวันที่ถึงแก่กรรม เหมือนเมื่อทำบุญ ๗ วัน อีกครั้งหนึ่งจึงจะนับว่าเป็นการทำบุญ ๕๐ วัน คือถึงแก่กรรมวันใดก็เลี้ยงพระในวันนั้น เช่นถึงแก่กรรมวันอาทิตย์ก็เลี้ยงพระให้ตรงกับวันอาทิตย์ การทำบุญ ก็มีสวดมนต์เย็น ขึ้นเช้า มีเทศน์ บังสุกุล และสวดพระอภิธรรมเหมือนกัน^{๓๓}

๓.๓๖ ทำบุญ ๑๐๐ วัน

เมื่อครบ ๑๐๐ วัน คือนับตั้งแต่วันถึงแก่กรรมเป็นต้นไป ต้องทำบุญอีก การทำบุญ ๑๐๐ วันนี้ ใหญ่กว่าทำบุญ ๗ วัน และ ๕๐ วัน และมีการกุศลคล้าย ๗ วัน และ ๕๐ วัน แต่ควรจะให้ใหญ่มีงานใหญ่ไปกว่านั้น บางรายก็เลยปลงศพใน ๑๐๐ วันนี้ หรือปลงศพก่อน ๑๐๐ น เมื่อเสร็จการปลงศพแล้ว ทำบุญอัฐิจะได้เลยทำบุญ ๑๐๐ วัน และทำบุญ ๗ วัน รวมเป็นงานเดียวกันเป็นการตัดภาระไปได้หลายงาน ถ้ายังไม่ปลงศพก็คงทำบุญ ๑๐๐ วัน และเมื่อครบรอบปี ก็ต้องทำบุญวันถึงแก่กรรมอีก มีข้อสังเกตอย่างหนึ่งคือการทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน และครบรอบปี ไม่ใช่สายสิญจน์วงบ้านและให้พระถือสวดมนต์ เพราะถือว่าศพอยู่ในบ้าน^{๓๔}

^{๓๒} สัมภาษณ์นายเหรียญ ปาเชื้อ ประชาชนชาวบ้าน จังหวัดขอนแก่น (๑๖ เมษายน ๒๕๕๐ เวลา ๐๙.๐๐-๑๑.๐๐ น.)

^{๓๓} คนเดียวกัน, อ้างแล้ว

^{๓๔} สัมภาษณ์นางคำ แคนอินทร์ ประชาชนชาวบ้าน จังหวัดอุทัยธานี (๔ มีนาคม ๒๕๕๐ เวลา ๐๘.๓๐-๑๐.๐๐ น.)

บทที่ ๔

วิเคราะห์ปรีศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีการตาย

จากการศึกษาปรีศนาธรรมที่เกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสานในบทที่ผ่านมา เมื่อผู้วิจัยได้นำปรีศนาธรรมที่ปรากฏมาวิเคราะห์เพื่อขยายความที่เป็นคติสอนให้อนุชนรุ่นหลังหรือผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้นำไปเป็นข้อคิดหรือแนวทางในการดำเนินชีวิตนั้น การวิเคราะห์ในแต่ละพิธีกรรมหรือแต่ละประเพณีจึงเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในปรีศนาธรรมให้ตรงกับความหมายที่แท้จริงที่แฝงอยู่ในนั้น ดังที่ผู้วิจัยจะได้ประมวลมาดังนี้

๔.๑ วิเคราะห์ปรีศนาธรรม °

๑. การมัดตราสังข์สามเปราะ มีลำดับการอธิบายดังนี้ มัดที่คอ หมายถึง บ่วงรัก ลูก มัดที่มือ หมายถึง บ่วงรักสามี – ภรรยา มัดตรงข้อเท้า หมายถึง บ่วงรักทรัพย์สมบัติ ใครติดอยู่สามบ่วงนี้ ไปนิพพานไม่ได้ ต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ ดังสุภาษิต

ปุตโต	คิเว	มีบุตรบ่วงหนึ่งเกี่ยว	พันคอ
ธนัง	ปาเท	ทรัพย์ผูกบาทาคล	ห่วงไว้
ภริยา	หัตถะ	ภรรยา(สามี)เยี่ยงอย่างปอ	รัด มือนา

สามบ่วงนี้ใครพันได้ จึงพ้นสงสาร

๒. เคาะโงงรับศีล ไม่ใช่ให้คนตายมารับศีล แต่เพื่อเป็นการบอกคนที่มาร่วมงานว่าอย่าเอาแต่มีัว ประมาทขาดสติ ไม่สนใจในหลักธรรมคำสอน เมื่อตายไปหมดโอกาสทำความดี จะเคาะจนโงงแตก ก็ลุกขึ้นมาไม่ได้

๓. สวดอภิธรรม มักสวดเป็นภาษาบาลี คนเป็นฟังไม่รู้เรื่อง จึงนึกว่าสวดให้คนตาย แต่จริงๆแล้ว เป็นการสวดเพื่อสอนคนที่ยังมีชีวิตอยู่ เพื่อที่จะได้นำหลักธรรมไปปฏิบัติให้เกิดผลดีในชีวิตประจำวัน ดังนั้น แม้จะฟังไม่เข้าใจ แต่เพื่อให้การฟังสวดอภิธรรมเกิดผล ควรสำรวจสังจิตไปอยู่กับเสียงพระสวด ให้จิตสงบนิ่งอยู่กับเสียงพระสวดก็จะเกิดสมาธิจิตได้

° <http://www.dmc.com> (เข้าถึงข้อมูลวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๐)

๔. บวชน้ำไฟ มักเข้าใจกันว่า เป็นการบวชอุทิศให้ผู้ตายขึ้นสวรรค์ ความจริงนั้นไม่ใช่ เพราะการบวชน้ำไฟเป็นการปลงกรรมสังเวชต่อการเกิด แก่ เจ็บและตายในที่สุด มนุษย์ก็มีเท่านี้ ทำให้เกิดการ เบื่อหน่ายต่อชีวิตในโลกียวิสัย ไม่ประสงค์จะอยู่ในเพศฆราวาสแล้ว พอใจในสมณเพศ มุ่งปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้น เข้าสู่มรรคผลนิพพาน

๕. การนิมนต์พระอุปัชฌาย์ออกหน้าศพ เพื่อจะสอนคนที่ยังอยู่ให้ได้สำนึกว่า ตอนที่ยังอยู่ ต้องเดินตามหลังพระ หมายความว่า ให้ดำเนินชีวิตตามพระธรรมคำสั่งสอนพระพุทธเจ้านั่นเอง จึงจะอยู่ดีมีสุข มีความเจริญก้าวหน้า

๖. การเวียนซ้าย ๓ รอบ หมายถึง การเวียนว้ายตายเกิดอยู่ในภพทั้งสาม อันมี กามภพ รูปภพ อรูปภพ ด้วยอำนาจกิเลสตัณหาอุปทานก็จะเป็นทุกข์ไม่จบสิ้น ฉะนั้นต้องทวน กระแสกิเลส เป็นการสอน ธรรมชั้นสูง จึงได้พาศพเวียนซ้าย

๗. การใช้น้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ เพื่อชี้ให้เห็นว่า น้ำมะพร้าวเป็นน้ำสะอาดบริสุทธิ์ ผู้เข้าสู่มรรคผล นิพพานต้องชำระ จิตให้สะอาดด้วยน้ำทิพย์จากพระธรรม

๘. การแปรรูปหลังจากเผาแล้ว มีการเก็บอัฐิและมีการเขี่ยขี้เถ้า ผู้ตายให้เป็นรูปร่าง กลับไปกลับมา เพื่อจะบอกว่าได้กลับชาติใหม่แล้วตามวิบากของกรรมต่อไป

๔.๒ วิเคราะห์ปรีศนาธรรมในขั้นตอนเกี่ยวกับพิธีศพ

ข้อที่โกนผมคนตายนั้น เพราะเมื่อเก็บผมยาวโกนไม่ได้แสดงใช้ ครั้นตายแล้วจะเอา ศพไปเผา เกรงสัตว์ที่เข้าไปอาศัยเร้นซ่อนอยู่ในนั้นจะตาย จึงต้องโกนเสียบ้างเพื่อไม่ให้สร้างกรรม ปาณาติบาตโดยไม่ได้ตั้งใจ บ่งบอกถึงความเมตตาที่มีต่อสัตว์แม้เล็กน้อยก็ตาม และการโกนผม ศพ ก็เพื่อให้สมกับศพอันจะต้องนุ่งขาวห่มขาวคล้ายคนถือศีลบ้าง

ข้อที่อาบน้ำศพนี้เทียบได้กับเวลาเกิดซึ่งต้องใช้น้ำร้อน น้ำเย็น เป็นเครื่องชำระล้างดัง เล่าถึงพระพุทธเจ้าของเราว่า พอประสูติแล้ว มีท่อน้ำร้อนน้ำเย็นตกจากอากาศลงมาสมานพระ กายให้บริสุทธิ์ และตีปรีศนาธรรมว่าท่อน้ำร้อนนั้นเปรียบด้วยทุกกรกิริยา ท่อน้ำเย็นเปรียบด้วย วิริยะทางจิตชำระพระสันดานให้บริสุทธิ์สิ้นสนเท่ห์ว่าอย่างไรเป็นทางอย่างไรไม่เป็นทาง ส่วนน้ำ อาบสำหรับคนตายก็ตีปรีศนากันว่า น้ำร้อนได้แกกิเลสมีราคะเป็นต้นอันพาให้เร่าร้อน น้ำเย็น ได้แก่บุญกุศลเป็นเครื่องชำระใจให้บริสุทธิ์เยือกเย็น

ข้อที่นุ่งห่มผ้าศพ วิเคราะห์ว่าการที่นุ่งขาวห่มขาวนั้น เป็นการแสดงทางหนีทุกข์คือให้ รักษาศีลพึงธรรมรักษา กาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์ ประพฤติตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาจึงจะพ้นทุกข์

ข้อที่รดน้ำศพ วิเคราะห์ว่าน้ำที่รดลงไปนี้ หมายความว่า ผู้ที่ตายมีเพศเป็นชายก็มี หญิงก็มี เราเคยพูดติดตลิวผู้ชายหรือผู้หญิง คำพูดนั้นเชื่อว่าพาดพิงถึงผู้ตายนี้ด้วย เพราะเป็นเพศเดียวกัน การรดน้ำก็คือขอให้คำพูดนั้นเป็นอโหสิกรรม มีน้ำเป็นพยาน และเป็นการแสดงไมตรีจิตต์ทั้งแก่คนเป็นและคนตาย อันนี้เป็นปัญหาธรรมแสดงว่าคนตายแล้วนั้น ถึงใครจะเอาน้ำอบหรือน้ำหอมมาชุบสักเท่าไร ก็ไม่กลับฟื้นได้ เป็นทางให้เกิดสังเวชสลดใจ กันความประมาทมัวเมาในชีวิตได้ดี

ข้อที่หิวผมศพนี้ วิเคราะห์ว่าการหิวผมสำหรับคนตายและหิวผมสำหรับคนเกิด ทำนองเดียวกันนุ่งผ้าไว้ชายพกข้างหลังข้างหน้ากลับกันดังกล่าวแล้ว ครั้นหิวผมเสร็จแล้วก็หักหรือออกเป็นสองท่อนทิ้งลงในหีบ คือหมายถึงตายกลับเกิดคู่นี้ เป็นทุกข์ทัพบถมสัตว์จมอยู่ในวัฏฏสงสาร

ข้อที่เอาเงินทองบรรจุลงในปากนั้น วิเคราะห์ว่าเป็นการแสดงให้เห็นว่า บรรดาทรัพย์สมบัติที่ผู้ตายได้สะสมไว้นั้น แม้มากน้อยสักเท่าใด ครั้นตายแล้วต้องทิ้งหมดเอาอะไรไปไม่ได้เลย แม้แต่เงินที่บรรจุปากไว้ให้ ก็เอาไปไม่ได้ จะเอาไปได้ก็แต่กรรมคือบุญและบาปที่ตนทำไว้เท่านั้น กรรมนั้นแหละย่อมติดตามตนไปจุจงตามตัว และส่งผลคือสุขและทุกข์ ตามสมควรแก่กำลังของกรรม

ข้อที่มีการปิดตาปิดปากศพนั้น วิเคราะห์ว่าเป็นปัญหาว่าตากับปากเป็นช่องทางให้เกิดอกุศลกรรมต่างๆ เช่นตาเห็นรูปเกิดความกำหนัดหลงรักหลงชังเป็นเหตุให้เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ส่วนปากนั้น พูดปลดล่อลวงส่อเสียดยุยง พูดหยาบคายดาแข่ง และเพื่อเจ้า ล้วนแต่เป็นอกุศลกรรม จึงบดเสียด คือ สังวรระวังให้มีอกุศลกรรมเข้าทางตาทางปากได้ ไซ้แต่จะสังวรแต่ตาและปากเท่านั้น แม้ทางอื่นๆ ก็ควรสังวรเช่นเดียวกัน

ข้อที่มีการผูกมัด ๕ เปลาะนี้ วิเคราะห์ว่าเป็นปัญหาธรรมเตือนสติให้รู้ว่า เครื่องกางกั้นสัตว์โลกไว้ในห้วงทุกข์นั้นเรียกว่านิรรมมีอยู่ ๕ คือ กามฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในกาม๑ พยาบาท คิดปองร้าย๑ ถีนมิทธะ ความที่จิตหดหู่และเคลิบเคลิ้ม๑ อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งสร้านและรำคาญ๑ วิจิกิจฉา ความล้งเลงสงสัยไม่ตกลงได้๑ อีกนัยยะหนึ่งเป็นปัญหาธรรมให้ระลึกถึงเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ นี้ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ส่วนผ้าขาวคลุมหุ้มกายไม่ระเนบช้ำยชวา เป็นปัญหาให้พิจารณาว่า คนเราเมื่อดับชีพแล้วก็เหมือนท่อนไม้หาสาระมิได้ ท่อนไม้เสียอีกยังใช้ไฟไฟได้ ร่างกายนอกจากถมแผ่นดิน ก็ยังไม่มีประโยชน์อันใดเลย พิจารณาเห็นอย่างนี้แล้วจักได้เกิดสังเวชในกายคลายความรักความชังและความยึดมั่นสำคัญผิดต่าง ๆ เป็นทางดำเนินตนให้พ้นทุกข์ได้

ข้อที่มีการใช้โคหมรีไฟตามไฟไปลายเท้าศพ วิเคราะห์เป็นปัญหาธรรมว่า เมื่อยังมีชีวิต ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ยังมีอยู่พร้อมกันครั้งสิ้นชีพแล้ว ธาตุทั้ง ๔ ต่างแตกแยกกันไปจึง จุดไฟให้เห็นเป็นพระยาน น้ำมันในมะพร้าวเป็นของบริสุทธิ์คัจฉุญกุศลก่อสร้าง ส่วนเกลือเปรียบ ด้วยบาปอกุศลเป็นคนละอย่างจะปนเคล้ากันไม่ได้ บางมติก็ว่าบุญบาปเปรียบเหมือนน้ำกับ น้ำมันย่อมไม่เข้ากัน บุญให้ผลเป็นสุขบาปให้ผลเป็นทุกข์ การบรรจุข้าวเปลือกในภาชนะนั้น แสดงว่าใครหว่านข้าวกล้าลงในนาแล้วย่อมจะออกเป็นต้นข้าว ต้นข้าวไม่กลายเป็นหญ้าฉันทใด ทำบุญไว้ก็คงเป็นบุญ ไม่กลับกลายเป็นบาปฉันทนั้น

และเป็นปัญหาธรรมที่จะกล่าวข้างหน้าว่า มนุษย์มี ๔ จำพวก คือพวกที่ ๑ มาสว่างไปสว่าง พวกที่ ๒ มาสว่างไปมืด พวกที่ ๓ มามืดไปสว่าง พวกที่ ๔ มามืดไปมืด จำพวกที่ ๑ มาสว่างไปสว่างนั้น คือ พวกที่เกิดมาพบพระพุทธศาสนา ได้ชื่อว่ามาสว่าง ไปสว่างนั้นคือ เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอุตสาหให้ ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ปฏิบัติตามธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คนจำพวกนี้มีแต่รุ่งเรืองทั้งภพนี้และภพหน้า จึงได้ชื่อว่ามาสว่างไปสว่าง จำพวกที่ ๒ มาสว่างไปมืด คือคนที่เกิดมาพบพระพุทธศาสนา อันนับว่าพบแสงสว่างแล้ว แต่ตนไม่เลื่อมใสไม่ปฏิบัติตามพุทธโอวาท ประพฤติ กาย วาจา ใจ เป็นทุจริต เมื่อจากภพนี้ก็จะต้องไปสู่ที่มืด จึงได้ชื่อว่ามาสว่างไปมืด พวกที่ ๓ มามืดไปสว่าง คือคนพวกนี้ ที่เกิดมาในตระกูลมิจฉาทิฎฐิ ไม่นับถือพระพุทธศาสนาแต่ตนกลับเป็นคนสัมมาทิฎฐิ นับถือพระพุทธศาสนา บำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา เป็นสุจริต คนจำพวกนี้ได้ชื่อว่ามามืดไปสว่าง จำพวกที่ ๔ มามืดไปมืด คือจำพวกที่เกิดมาในตระกูลมิจฉาทิฎฐิ ทั้งตนก็เป็นคนมิจฉาทิฎฐิตามตระกูล ไม่ได้สะสม การบุญกุศลอันเป็นทางสัมมาปฏิบัติ คนจำพวกนี้ ชื่อว่ามามืดไปมืด การที่ตามไฟไปลายเท้าศพ นั้น เป็นปัญหาธรรมเครื่องเตือนสติให้ผู้มีชีวิตอยู่ ได้ดำเนินชีวิตของตนไปในทางสว่าง แม้ตนจะ เกิดมาสว่างหรือมืดก็ตาม ขอให้ไปสว่าง คือเกิดมาแล้วอย่ามีความประมาทในการทำบุญกุศล ให้อุตสาหบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา ประพฤติ กาย วาจา ใจ ในทางสัมมาปฏิบัติอันจะนำตนไปสู่ ความเจริญรุ่งเรือง ประดุจไฟที่ตามไว้ให้สว่างแลเห็นทางฉะนั้น

ข้อที่จัดทำประตูปานั้น วิเคราะห์เป็นปัญหาธรรมว่าประตูปาเข้าถ้าใครได้เข้าไปแล้ว ไม่มีกำหนดว่าเมื่อไรจะได้กลับมาพบญาติอีก และเพื่อให้คนที่อยู่ภายหลัง ปลงธรรมสังเวชว่า คนเราก็เหมือนต้นไม้ ซึ่งปักตะงอยู่ทั้งคู่พอสิ้นลม ยกศพลงไปแล้วก็ถูกถอนต้นลงทันที จะได้เป็น จิตตภาวนาบรรเทาความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้เบาบางจากสันดาน

ข้อที่มีการต๋อยหม้อน้ำให้แตกเอาไฟนำหน้าศพและเอาพัดโบกลมนั้น วิเคราะห์เป็น ปัญหาธรรมว่า ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม แตกสลายออกจากกันแล้วเหลือแต่ไฟนำหน้า

คนเราจะดำรงชีวิตอยู่ได้ ก็ด้วยธาตุทั้ง ๔ ควบคุมกันอยู่ เมื่อธาตุทั้ง ๔ แตกสลายลงแล้ว ชีวิตก็ดำรงอยู่ไม่ได้ ส่วนที่ชักฟาก ๓ ซี่นั้นให้พิจารณาพระไตรลักษณ์ว่า รูปนั้นเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์แล้วไม่ใช่ของเรา ในวันหนึ่งข้างหน้าจะต้องแตกดับ เน่าเปื่อยศุนยสิ้นไปเมื่อความตายมาทันเช้าวันใด ก็เหมือนชักไม้ฟากออกจากเรือ จะผ่อนผันอย่างไรไม่ได้ทั้งนั้น ต้องละทิ้งร่างกายที่เปรียบเหมือนเรือ ไปแต่ผู้เดียวหาเพื่อนฝูงมิได้

ข้อที่ต้องมีพระสงฆ์นำหน้าศพ วิเคราะห์เป็นปัญหาธรรมว่า พระสงฆ์เป็นผู้นำมาหาชนผู้นับถือพระพุทธศาสนาไปสู่ทางเกษม คือเมื่อพระศาสดาเข้าสู่นิพพานแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้เล่าเรียนพระธรรมวินัย ทรงจำและแนะนำสืบทอดต่อมา พระพุทธศาสนาจะตั้งมั่นอยู่ได้ก็เพราะพระสงฆ์ และพระสงฆ์เป็นผู้นำ พระธรรมมาสั่งสอนเราทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่าพระสงฆ์ทั้งหลายนำเราไปสู่ทางเกษม

ข้อที่ต้องเวียนศพ ๓ รอบนั้น วิเคราะห์เป็นปัญหาธรรมว่า สัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ทั่วกัน เป็นการเตือนสติผู้มีชีวิตอยู่ให้คิดถึงตัว จะได้บำเพ็ญบารมีธรรม คือสะสมกองการกุศลอันจะนำไปสู่สวรรค์ และนิพพาน

ข้อที่ต้องนำมะพร้าวล้างหน้าศพนั้น วิเคราะห์เป็นปัญหาธรรมว่า น้ำธรรมดาชุ่มระคนด้วยเปลือกทม เปรียบด้วยกิเลสมีรากะนั้นต้นทำด้วยจิตหมอง ส่วนน้ำมะพร้าวมีเครื่องหอมหลายชั้นเป็นน้ำสะอาดถ้าคนทั้งหลายอุทิศสำหรับบำเพ็ญกุศล สุจริตทำให้ใสสะอาดปราศจากกิเลสมีรากะเป็นต้น เหมือนน้ำในผลมะพร้าวแล้วก็จะมีความสุข เมื่อละโลกนี้ไปแล้วก็จะไปสวรรค์

ข้อที่ห้ามมิให้เผาไฟจุดต่อกันนั้น วิเคราะห์ว่าเป็นปัญหาธรรมคือ ไฟนั้นได้กิเลสเครื่องร้อน คือโกรธ ความโกรธ โทสะ ความประทุษร้าย พยาบาทความมุ่งร้าย เมื่อไฟเหล่านี้เกิดขึ้นแก่ผู้ใดแล้ว ก็ให้ผู้นั้นระงับเสียอย่าเอาไปจุดต่อกระพ้อให้ลุกลามมากไป จนถึงพาคคนอื่นให้เดือดร้อน

ข้อที่โยนข้ามไฟ ๓ หน และรอกคอยกันอยู่จนกว่าสัปเหร่อหรือสนมจะชักฟืน ๓ ดุ้น จึงกลับบ้านได้ ที่เอาผ้าโยนข้ามไฟ ๓ หนนั้นเป็นปัญหาธรรมว่า คนเรายังอยู่ในสงสารวัฏเพียงใดก็เหมือนอยู่ในกองไฟทั้ง ๓ คือ รากะ โทสะ โมหะ อันเผาผลาญให้เราร้อนอยู่เพียงใดนั้น

ข้อที่การเดินเวียน ๓ รอบนั้น วิเคราะห์เป็นปัญหาธรรมว่า ถ้ายังไม่ถึงพระนิพพาน ตราบใดที่วนเวียนอยู่ใน ๓ ภพ เมื่อเวียนครบ ๓ รอบแล้วแยกทางกันไปนั้น แสดงว่าคนเราเมื่อสิ้นลมตายไปแล้ว ก็ต้องแยกทางกันไปเกิดมีภพใดก็ภพหนึ่ง การที่กู้งู นั้นแสดงว่าพระไม่ว่าผู้ตายนั่นว่าไปเกิด ณ ภพใดจึงได้กู้งูเรียกให้รู้ว่าญาติได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้

๔.๓ วิเคราะห์คำว่า ฆะร่า ในปริศนาธรรมภาคอีสาน

ฆะร่า ซึ่งมีความหมายตามพจนานุกรม ภาษาถิ่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๗ ว่าดังนี้ “กะล่ำ” เป็นคำถาม แปลว่า สิ่งต้องห้าม

ส่วนในพจนานุกรมพาสาลาวของ ดร.ทองคำ อ่อนมะนีสอน ได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้ “กะล่ำ” น. สิ่งใดที่เห็ดลงไปแล้วบดบ่างาม เกิดโทด เกิดไพ เกิดเสียดจ้งไฮแก่ตนและผู้อื่น บุญอันอื่น กะล่ำ, คะล่ำ, ฆะล่ำ ก็ว่า อย่างว่า “หัวไลน์อยากล่ำ หัวด้าอยากเทศ” คะล่ำ (พาลิด) แปลเป็นภาษาไทยได้ดังนี้ “กะล่ำ” เป็นสิ่งที่ทำลงไปแล้วไม่ดีงาม เกิดโทษเกิดภัยเกิดเสียดจ้งไฮไร แก่ตนและผู้อื่น โบราณเรียกว่า กะล่ำ, คะล่ำ, จะร่า ก็ว่าว่าตัวอย่าง “หัวไลน์อยากล่ำ หัวด้าอยากเทศน์” คะล่ำ (ภาษิต) จะเห็นได้ว่า “กะล่ำ” เป็นข้อห้ามหรือเป็นของต้องห้ามที่ไม่ให้กระทำ เพราะถ้าขึ้นทำลงไปจะนำโทษภัยมาสู่ตนและผู้อื่น ที่อยู่ในหมู่บ้านหรือสังคมเดียวกัน จะอย่างไรก็ตาม คำ “กะล่ำ” เป็นภาษาลาวที่ไทยอีสาน หรือคนไทยที่พูดลาวในจังหวัดต่างๆ ของประเทศไทย ถือว่าเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ ถ้าผู้เฒ่าผู้แก่บอกลูกหลาน ว่าอย่าทำเช่นนั้น “มันกะล่ำ” ลูกหลานจะหยุดทันที และถือว่าเป็นประเพณีสืบต่อกันมาจนกระทั่งทุกวันนี้ จึงสรุปได้ว่า “กะล่ำ” เป็นข้อห้ามมิให้บุคคลประพฤติปฏิบัติ เพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคม^๒

๔.๔ วิเคราะห์บทกลอน “สี่คนหาม สามคนแห่ หนึ่งคนนั่งแคร่ สองคนพาไป”

“สี่คนหาม”คนโบราณไขขานว่า	คือชีวิตมนุษย์นี้ไม่มีขาด
เป็นรูปร่างตัวตนคนพิลาส	รวมสี่ธาตุมารวมกันแบ่งสรรเป็น
ธาตุที่หนึ่งคือ“ธาตุดิน”ใช้สินทรัพย์	ผมด้าขลัดบเนื้อหนังยังมองเห็น
กระดูก เล็บ สูดเจ็บเล็บก็เป็น	ทุกสิ่งเช่นเป็นธาตุดินชีวิตินเรา
ธาตุที่สองคือ“ธาตุน้ำ”ซ้าเลือดหนอง	ไม่หมายปองคือน้ำลายคายออกเข้า
อีกน้ำมันในข้อต่อพอบรรเทา	เว้นน้ำเหล่าไม่เกี่ยวข้องเพียงลงใจ
ธาตุที่สามคือ“ธาตุลม”ไม่ตรมจิต	ขาดเพียงนิดชีวิตสิ้นดินไฉน
ลมที่ว่าแสนสุขสมลมหายใจ	หากขาดไปชีวิตสิ้นดินไฉน
ธาตุที่สี่คือ“ธาตุไฟ”อยู่ในร่าง	ไม่เห็นห่างแสนใกล้ขีดติดตัวท่าน

^๒ คนเดียวกัน, อ่างแล้ว

คอยบอกร้อนบอกร้อนเย็นเป็นชีวิตวัน
 สีธาดูนี้จึงเปรียบมี"สีคนหาม"
 จะอ้วนผอมสูงใหญ่ในความจริง
 "สามคนแห่"ความหมายแท้แท้ให้รู้
 ธรรมชาติสรรพลึงไปในสกล
 หนึ่ง"อนิจจัง"นั้นไม่เที่ยงเลียงไม่ได้
 จากเด็กเล็กโตเป็นหนุ่มรุ่มพลึง
 คนเคยรวยกลับมาจนยลให้เห็น
 ความแน่นอนไม่เที่ยงแท้เปลี่ยนแปลงไป
 สอง"ทุกขัง"แปรตรงตัวมัวเมาทุกขัง
 จะเกิดแก่เจ็บตายไข้ประดัง
 สาม"อนัตตา"ชีวิตตนที่ทนอยู่
 เหมือนกับคนที่แต่ตื่นสิ้นหายใจ
 ชีวิตตนใช่ตัวตนคนแน่แท้
 ดังอดีตคนกำเนิดเกิดร้อยปี
 "อนิจจังทุกขังอนัตตา"
 ชีวิตเราย่อมเปลี่ยนแปลงไม่แน่แท้
 "หนึ่งคนนั่งแคว"นั่นที่แท้แปรความหมาย
 เมื่อคนเกิดวิญญาณเข้าสถิตยชีวิตคน
 จิตใจนั้นคอยบงการบันดาลชีวิต
 โบราณท่านจึงเปรียบไว้จิตใจเรา
 "สองคนพาไป"มีความหมายเปรียบไว้ว่า
 หากทำบาปย่อมลำบากยากทุกขังทน
 ชีวิตที่คงอยู่สู่ชาตินี้
 เกิดมาแล้วจะทุกขังหรือสุขสันต์
 เพราะบาปบุญหนุนนำทำทุกขังสุข
 "สองคนพาไป"คือบาปบุญที่หนุนนำ
 ปริศนาธรรมทั้งสี่ตามที่กล่าว
 เป็นคำสอนให้คนเราเฝ้าทำดี

ร้อนนอกนั้นไม่ข้องเกี่ยวแท้เพียงจริง
 เป็นรูปธรรมตามแน่ที่แท้ยัง
 สีธาดูสิ่งรวมกันพลึงเป็นคน
 เปรียบคนอยู่ในไตรลักษณ์ภักดีผล
 ล้วนดินรนในสามสิ่งอย่างจริงจัง
 ชีวิตไหนก็ไม่แน่แปรหน้าหลัง
 แต่ภายหลังกลายเป็นแก่เปลี่ยนแปลงไป
 จนกลายเป็นกลับรวยถูกหวยได้
 "ไม่ว่าใครต้องผูกติด"อนิจจัง"
 จะกี่ยุคี่ชาติเกิดประเสริฐสังข์ (สังข์=การยึดเหนี่ยว)
 ย่อมทุกขังทั้งสิ้นหมดรัตนทาดใจ
 ก็ไม่รู้จะเปลี่ยนแปลงแน่นอนได้
 ยังถูกไฟผลาญเผาเป็นถ้ำธาตุ
 ย่อมเปลี่ยนแปลงไม่แน่นอนตอนสุขศรี
 แต่บัดนี้กลับไว้ตนเป็นคนไป
 ทั้งสามมาเป็นสังข์ธรรม"สามคนแห่"
 ทุกขังเหตุแท้แปรไปไว้ตัวตน
 ดังจิตใจจิตวิญญาณประมาณผล
 เป็นจิตตนจิตวิญญาณชีวิตเรา
 สิ่งสถิตยในร่างกายใจคอยเฝ้า
 เทียบไว้เอา"คนนั่งแคว"แคใจคน
 เราเกิดมามีบาปบุญหนุนหนุนกุศล
 หากบุญหนุนย่อมเกิดดีศรีสุขกัน
 กับชีวิตที่เกิดมาชาติหน้านั้น
 บาปบุญนั้นจะกำหนดตามกฎกรรม
 จึงต้องถูกนำมาเทียบและเปรียบย้ำ
 สู่ภพกรรมที่กระทำตามชั่วดี
 แปลเรื่องราวโบราณความตามวิถี
 เพื่อให้มีบุญเป็นทุนหนุนตนเอง.....

๔.๕ วิเคราะห์สารธรรมหลักที่ปรากฏในประเพณีการตาย

๑. ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ สิ้นสุดเดียว ลำบากยากเข็ญ มีทุกข์มาก แต่ก็ไม่มีเครื่องหมาย ให้รู้ว่า จะตายเมื่อใด

๒. สัตว์ทั้งหลายเกิดมาแล้ว พยายามหาวิธีที่จะไม่ต้องตาย ก็ไม่สำเร็จ ถึงจะมีชีวิตอยู่ต่อไป จนชราภาพก็ต้องตาย อยู่ดี เพราะธรรมชาติของสัตว์โลกเป็นอย่างนี้

๓. สัตว์ทั้งหลายเกิดมาแล้ว ก็มีภัยจากการที่ต้องตายเป็นนิรันดร์ เปรียบเหมือน ผลไม้สุกงอม แล้ว ก็มีภัย จากการที่ต้องร่วงหล่นไปในเวลาเช้า

๔. ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ต้องแตกดับไปเป็นธรรมดาเปรียบเหมือนภาชนะดินทุกชนิดที่ช่างหม้อปั้นแล้วในที่สุดก็ต้องแตกไป

๕. ทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่ ทั้งคนโง่ ทั้งคนฉลาด ล้วนตกอยู่ในอำนาจของมฤตยู บ่ายหน้าไปสู่ความ ตายทั้งนั้น

๖. เมื่อเหล่าสัตว์จะตาย ต้องไปปรโลกแน่นอนแล้ว บิดามารดาก็ไม่สามารถช่วย บุตรธิดาของตนไว้ได้ หรือหมู่ญาติก็ไม่สามารถจะช่วยพวกญาติของตนไว้ได้

๗. จงดูเถิด ทั้ๆ ที่มีหมู่ญาติมาเฝ้ารำพึงรำพันอยู่ โดยประการต่างๆ แต่ผู้จะตายกลับถูกมฤตยูคร่าตัวเอาไปแต่เพียงผู้เดียว เหมือนโคที่เขาจะฆ่า ถูกนำไปแต่เพียงตัวเดียว

๘. สัตว์โลกตกอยู่ในอำนาจของความแก่และความตายอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ นักปราชญ์ทั้งหลายทราบชัดถึงสภาพของสัตว์โลกแล้ว จึงไม่เศร้าโศกกัน

๙. ท่านหาได้รู้ทางของผู้มา (เกิด) หรือผู้ไป (สู่ปรโลก) ไม่ เมื่อไม่เห็นปลายสุดทั้งสองด้าน ถึงจะคร่ำครวญไปก็ไร้ประโยชน์

๑๐. ถ้าผู้ที่ทำตนให้เดือดร้อนด้วยการหลงใหลคร่ำครวญ จะทำประโยชน์อะไร ให้เกิดขึ้นได้บ้าง นักปราชญ์ผู้รู้แจ้งก็คงจะทำอย่างนั้นตามไปแล้ว

๑๑. การร้องไห้ เศร้าโศก ไม่สามารถทำใจของผู้คนให้สงบได้ มีแต่จะเกิดทุกข์มากยิ่งขึ้น ทั้งร่างกายก็จะพลอยทรุดโทรม

๑๒. จะเบียดเบียนตนเอง มีร่างกายชubbผอม ผิวพรรณหมองคล้ำ การร่ำไห้คร่ำครวญ ไม่ได้ช่วยอะไรแก่คนที่ตายไปแล้ว จึงไม่มีประโยชน์อะไรเลย

๑๓. คนที่สลัดความโศกไม่ได้ มัวทอดถอนใจถึงคนที่ตายไปแล้ว ตกอยู่ในอำนาจของความเศร้าโศก มีแต่จะทุกข์มากยิ่งขึ้น

๑๔. จงดูเถิด ถึงแม้คนอื่นที่กำลังจะตายไปตามยถากรรม สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ต่างตกอยู่ในอำนาจมฤตยู กำลังพากันดิ้นรน (กลัวตาย) ด้วยกันทั้งนั้น

๑๕. สัตว์ทั้งหลายตั้งความหวังอยากจะเป็นเป็นอย่างอื่น (คือไม่ตาย) แต่ก็ไม่สมหวัง ความพลัดพรากจากกันมีอยู่เป็นประจำ ท่านจงพิจารณาดูความจริงแท้ของสัตว์โลกเถิด

๑๖. แม้จะมีคนอยู่ได้ถึงร้อยปี หรือเกินกว่านั้นไปบ้าง ก็ต้องพลัดพรากจากหมู่ญาติ ทั้งชีวิตไว้ในโลกนี้อยู่ดี

๑๗. เพราะเหตุนั้น เมื่อได้สดับธรรมเทศนาของพระท่านแล้ว ก็พึงระงับ ความคร่ำครวญ รำไห้เสีย ยามเมื่อเห็นคนล่วงลับดับชีวิตไป ก็ให้กำหนดรู้ว่า เขาตายไปแล้ว เราจะให้ เขาคืนคืนมาอีกไม่ได้

๑๘. ธีรชนผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาด พึงกำจัดความเศร้าโศกที่เกิดขึ้นเสียโดยฉับพลัน เหมือนเอาผ้าดับไฟที่กำลังไหม้ลุกลาม และเหมือนลมพัดปุยนุ่น

๑๙. ผู้แสวงสุขแก่ตน พึงระงับความเศร้าโศกคร่ำครวญรำไห้ ความโหยหา และความโทมนัส พึงถอนลูกศรคือความเศร้าโศกเสียให้ได้

๒๐. ผู้ถอนลูกศรนี้ได้แล้ว ก็จะมีอิสระ ได้ความสงบใจ ผ่านพ้นความเศร้าโศกทั้งปวง ไม่มีความเศร้าโศกมีแต่เยือกเย็นใจ

๒๑. ชีวิตนี้น้อยนัก มนุษย์ย่อมตายภายในร้อยปี ถึงใครจะอยู่เกินกว่านั้นไปบ้าง ก็ต้องตายเพราะชราเป็น แน่แท้

๒๒. ชนทั้งหลายเศร้าโศก เพราะสิ่งที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ทั้งๆ ที่สิ่งที่ยึดถือนั้น ไม่มีอะไรเที่ยงแท้เลย ผู้ที่มองเห็นว่า ความพลัดพรากจากกันจะต้องมีแน่นอนเช่นนี้แล้ว ก็ไม่ควรอยู่ครองเรือน

๒๓. คนที่สำคัญหมายสิ่งใดว่า "นี้ของเรา" ก็จะต้องจากสิ่งนั้นไปเพราะความตาย พุทธมามกะผู้เป็นบัณฑิต ทราบความซึ้งนี้แล้ว ก็ไม่ควรเอนเอียงไปในทางที่จะยึดถือว่าเป็นของเรา

๒๔. คนที่รักใคร่กัน ตายจากไปแล้ว ก็จะได้ไม่เห็นกันอีก เหมือนคนตื่นขึ้น ไม่เห็นสิ่งที่พบในฝัน

๒๕. (ขณะมีชีวิตอยู่) คนที่มีชื่อเรียกขาน ก็ยังพอได้พบเห็นกันบ้าง ได้ยินเสียงกันบ้าง คนที่ตายไปแล้วก็เหลือแต่ชื่อเท่านั้น ที่จะพูดถึงกันอยู่

๒๖. ผู้ที่พึงพอใจในสิ่งที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมสละความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ และความหวงแหนไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น ผู้เข้าถึงธรรม (มุนี)ทั้งหลายเห็น ความปลอดโปร่ง จึงสละสิ่งที่เคยหวงแหนทิ้งไปได้

๒๗. บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวถึงผู้ไม่แสดงตนในภพ (ผู้บรรลุลแล้ว) ว่าเป็นบุคคลที่ สอดคล้อง เหมาะสมกับภิกษุผู้บำเพ็ญความหนักแน่นอนจิต (ผู้ที่ยังไม่บรรลุล) ซึ่งอยู่ในเสนาสนะ ที่ สงัด

๒๘. ผู้เข้าถึงธรรม (มุนี) ไม่ติดอยู่ในสิ่งทั้งปวง ไม่ทำอะไรๆ ให้เป็นที่รัก ให้เป็นที่ชัง ความรำพึงรำพันและความหวงแหน จึงมิได้แปดเปื้อน เหมือนน้ำไม่แปดเปื้อนใบบัว

๒๙. หยาดน้ำไม่ติดบนใบบัว วารีไม่ติดบนดอกบัวฉันใด ผู้เข้าถึงธรรม(มุนี) ก็ไม่ติด ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และอารมณ์ที่ทราบ ฉะนั้น

๓๐. ผู้ห่างไกลจากกิเลส ผู้มีปัญญา ไม่สำคัญหมายในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน และ อารมณ์ที่รับทราบ ไม่ปรารถนาความบริสุทธิ์ด้วยวิธีการอื่น ทั้งไม่ยินดีในร้าย

๓๑. บุคคลใด ประพฤติชั่วร้าย ไม่มีความคิด ถึงจะมีชีวิตตั้งร้อยปี ชีวิตของเขา ก็หา ประเสริฐไม่ ส่วนบุคคลใด มีศีล มีความคิด แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ก็เป็นชีวิต ที่ประเสริฐกว่า

๓๒. บุคคลใด เกียจคร้าน มีความเพียรทราวม ถึงจะมีชีวิตอยู่ตั้งร้อยปี ชีวิตของเขา ก็ หาประเสริฐไม่ ส่วนบุคคลใด มุ่งหน้าทำความเพียรอย่างมั่นคง แม้มีชีวิตอยู่ เพียงวันเดียว ก็เป็น ชีวิตที่ประเสริฐกว่า

๓๓. บุคคลพึงสละทรัพย์เมื่อจะรักษาอวัยวะ พึงยอมสละอวัยวะเมื่อจะรักษาชีวิต และยอมสละทุกอย่างทั้งอวัยวะ ทรัพย์ และแม้ชีวิต เมื่อคำนึงถึงธรรม

๓๔. อายุสังขารจะพลอยประมาณไปกับมนุษย์ทั้งหลาย ที่ยืน เดิน นั่งนอนอยู่ ก็หาไม่

๓๕. เพราะฉะนั้น ในชีวิตที่ยังเหลืออยู่นี้ คนเราควรทำกิจหน้าที่ของตน และไม่พึง ประมาณ

๓๖. ดอกไม้ที่สุกกันอยู่เป็นกอง นายช่างที่ฉลาด สามารถนำมาร้อย เป็นพวงมาลัย มี คุณค่ามากได้ฉันใด ชีวิตคนเราที่เกิดมานี้ ก็ควรจะใช้ ประกอบกุศลกรรม ความดีให้มาก ฉะนั้น

๓๗. บุญเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลาย ในปรโลก

๓๘. ความตายเราก็มิได้ชื่นชอบ ชีวิตเราก็มิได้ติดใจ เราจักทอดทิ้งกายนี้ อย่างมีสติ สัมปชัญญะมีสติมั่น

๓๙. ความตายเราก็มิได้ชื่นชอบ ชีวิตเราก็มิได้ติดใจเรารอคอยเวลา เหมือนคนรับจ้าง ทำงานเสร็จแล้วรอรับค่าจ้าง

๔๐. วัยสิ้นไปตามคืนและวัน

๔๑. วันคืนล่วงไป ชีวิตของคนก็พร้อมลงไป จากประโยชน์ที่จะทำ

๔๒. วันคืนไม่ผ่านไปเปล่าๆ

๔๓. กาลเวลาล่วงไป วันคืนผ่านพ้นไป วัยก็หมดไปที่ละตอนๆ ตามลำดับ
๔๔. รูปร่างของสัตว์ย่อมร่วงโรยไป แต่ชื่อและโคตรไม่เสื่อมสลาย
๔๕. เมื่อจะตาย ทรัพย์แม้แต่น้อยก็ติดตามไปไม่ได้
๔๖. กาลเวลาย่อมกลืนกินสัตว์ทั้งหลาย พร้อมกับตัวมันเอง
๔๗. ถ้าบุคคลจะเศร้าโศกถึงคนที่ไม่ได้อยู่แก่ตนคือ คนที่ตายไปแล้ว ก็ควรจะเศร้าโศกถึงตนเอง ซึ่งตกอยู่ในอำนาจของพญามัจจุราชตลอดเวลา
๔๘. วัยย่อมเสื่อมลงไปเรื่อย ทุกหลับตา ทุกลืมตา
๔๙. เมื่อวัยเสื่อมสิ้นไปอย่างนี้ ความพลัดพรากจากกันก็ต้องมีโดยไม่ต้องสงสัย หมู่สัตว์ที่ยังเหลืออยู่ควรเมตตาเอื้อเอ็นดูกัน ไม่ควรจะมีวเศร้าโศกถึงผู้ที่ตายไปแล้ว
๕๐. ผู้ที่เศร้าโศกถึงคนตาย ก็เหมือนเด็กร้องไห้ขอพระจันทร์ที่โคจรอยู่ในอวกาศ คนตายถูกเผาอยู่ ย่อมไม่รู้ว่าญาติคร่ำครวญถึง เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่เศร้าโศก เขาไปแล้วตามวิถีทางของเขา
๕๑. ตอนเช้า ยังเห็นกันอยู่มากคน พอตกเย็น บางคนก็ไม่เห็นกัน เมื่อเย็น ยังเห็นกันอยู่ มากคน ตกถึงเช้า บางคนก็ไม่เห็นกัน
๕๒. จะตายก็ไปคนเดียว จะเกิดก็มาคนเดียว ความสัมพันธ์ของสัตว์ทั้งหลาย ก็เพียงแค่ว่ามาพบปะเกี่ยวข้องกันเท่านั้นเอง
๕๓. วันคืนผ่านไป อายุก็เหลือน้อยเข้าทุกที
๕๔. แม่น้ำเต็มฝั่ง ไหลทวนขึ้นสู่ที่สูงฉันใด อายุของมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมไม่เวียนกลับมาสู่วัยเด็กได้อีก ฉะนั้น
๕๕. ผู้เข้าถึงธรรม ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่ฝันเพื่อถึงสิ่งที่ยังมาไม่ถึง ดำรงอยู่กับปัจจุบัน ฉะนั้นผิวพรรณจึงผ่องใส
๕๖. คืนวันผ่านไป ไม่มีอะไรให้เราเดือดร้อน ไม่เห็นมีอะไรที่เราสูญเสียในโลก ฉะนั้นเราจึงนอนสบายใจคิดแต่จะช่วยปวงสัตว์
๕๗. เวลาแต่ละวัน อย่าให้ผ่านไปเปล่าๆ จะน้อย หรือมาก ก็ให้ทำอะไรไว้บ้าง
๕๘. เร่งทำความเพียรเสียแต่วันนี้ ใครจะรู้ว่าพรุ่งนี้จะตายหรือจะอยู่
๕๙. คนขยันทั้งคืนวัน ไม่ซึมเซา เรียกว่า มีแต่ละวันนำโชค
๖๐. จะมีชีวิตอยู่ก็ไม่เดือดร้อน ถึงจะตายก็ไม่เศร้าโศก ถ้าเป็นปราชญ์ มองเห็นที่หมายแล้ว ถึงอยู่ท่ามกลางความเศร้าโศก ก็ไม่เศร้าโศก....

๔.๖ วิเคราะห์สาเหตุของการสวดพระอภิธรรม

๑. การสวดอภิธรรมหน้าศพนั้น จงเข้าใจว่ามีใช่เป็นการสวดผี - ศพ เพราะผีก็คือซากของคนตายแล้ว ถึงสวดก็ไม่ใช่ประโยชน์แก่ผี อันมีราคาประดุจท่อนซุง การที่นิมนต์พระไปสวดที่บ้านศพ ก็เพียงเพื่อบรรเทาความเศร้าโศกของเจ้าภาพเท่านั้น เพราะความพลัดพรากของรักของชอบใจเป็นความทุกข์ เรื่องจะดับทุกข์ได้ก็โดยการศึกษาให้รู้ความจริงของธรรมดา จะรู้ความจริงก็ต้องฟังจากเรื่องทางพระพุทธศาสนา แล้วจักดับโศกได้ นี่เป็นเหตุให้นิมนต์พระไปสวดอภิธรรมหน้าศพ แต่ผู้ฟังส่วนมาก ๙๙% ไม่เข้าใจว่าท่านสวดอะไร จึงมิได้สนใจฟังเลยกลายเป็นสวดผีตามทีพูดกันจริง ๆ ข้าพเจ้าคิดว่า การสวดศพควรมีแต่นิดหน่อย แต่การเทศนาควรมีให้มาก เพราะได้รู้เข้าใจเหตุผล ในบางงานพระนั่งสวดอยู่สี่รูป ชาวบ้านนั่งเล่นหมากรุกกันบ้าง คุยสนุกกันบ้าง ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ จักสวดไปทำไมไม่มีประโยชน์ นี่เป็นเหตุผลของการสวดหน้าศพ จำไว้ว่าเพื่อประโยชน์แก่คนเป็น มิใช่คนตาย เราจึงควรกระทำให้ถูกต้องหมาย

๒. แม้พิธีการอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ก็ไม่เคยมีมาแต่ครั้งพุทธกาล เป็นพิธีเพิ่มเข้าโดยความต้องการของความอยากได้ลาภบ้าง พวกอยากได้เกียรติยศชื่อเสียงบ้าง เรื่องความอยากต่าง ๆ ก็มีมาก อันทำความยุ่งยากแก่สังคมมนุษย์อยู่ไม่ใช่น้อย อันพิธีการเหล่านี้ ถ้าหากเป็นพุทธบัญญัติในคัมภีร์แล้ว ก็ต้องมีเหมือนกันหมด ทุกแห่งที่มีพุทธศาสนา แต่พิจารณาดูแล้วไม่เหมือนกันเลย ชาวลังกาทำอย่างหนึ่ง พม่าก็ไปอีกอย่างหนึ่ง ชาวไทยเราอย่างหนึ่ง จีนยังมีพิธีมากขึ้นไปอีก ญี่ปุ่นก็ทำไปอีกอย่างหนึ่ง เป็นไปตามความคิดความนิยมของท้องถิ่นของภาษาในถิ่นนั้น ๆ แต่เขาเอานักบวชในทางศาสนาเข้าไปด้วยเสมอ ก็เพื่อให้พิธีการกลายเป็นศักดิ์สิทธิ์และติดแบบเป็นธรรมเนียมของชาติเท่านั้น

มีสิ่งเหมือนกันในระหว่างชาวพุทธอยู่ก็คือ การบำเพ็ญทาน การรักษาศีล การสวดพระธรรมเทศนาในงานศพเท่านั้น ส่วนพิธีอื่นนอกจากนี้เป็นพิธีของท้องถิ่นเท่านั้น เราอย่ายึดติดกันให้มากเกินไป ทำกันพอดีพองาม อย่าให้ถึงขนาดต้ำน้ำพริกละลายแม่น้ำ หรือคนตายชายคนเป็นกันเลย

๔.๗ วิเคราะห์พิธีศพที่เลือนหาย

ในยุคนี้ที่ความเชื่อไม่ค่อยมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทยมากมายเหมือนเมื่อก่อน พิธีกรรมต่าง ๆ ที่คนโบราณเคยถือปฏิบัติกันมา ก็ดูเหมือนจะถูกกลืนหายไปกับกาลเวลาทุกวัน ด้วยความคิดของคนที่เปลี่ยนไป และเห็นว่าพิธีกรรมเดิม ๆ ที่เคยทำกันมานั้น แสนจะยุ่งยากมาก และพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพก็คงเป็นหนึ่งในนั้น เพราะสมัยนี้ เวลามีคนตายเมื่อไหร่.. วัด ก็ดู

เหมือนจะเป็นสถานที่ที่รับหน้าที่ทำศพไปอย่างไม่ต้องสงสัย แต่อย่าได้เอาไปเทียบกับสมัยก่อน เพราะสำหรับคนโบราณแล้ว กว่าที่จะถึงขั้นตอนการเผาศพหรือฝังศพได้นั้น แต่ขั้นตอนของการทำศพในสมัยก่อนจะต้องทำอะไรบ้างก่อนหลัง พิธีกรรมการทำศพที่เลือนหายไปแล้วมีอะไรบ้าง

๑. เงินปากผี สมัยก่อนคนโบราณจะนำเงินพดด้วงผูกเชือกใส่ไว้ในปากศพ ด้วยความเชื่ออยู่ ๓ อย่างหนึ่ง คือ เป็นปริศนาธรรมว่าคนตายไปแล้ว แม้แต่เงินทองก็เอาไปไม่ได้ สอง คือ เป็นค่าจ้างให้กับสัปเหร่อ เพราะเจ้าภาพต้องวุ่นอยู่กับการต้อนรับแขก ไม่มีเวลาเอามาให้สัปเหร่อโดยตรง เลยเอาเงินค่าจ้างใส่ปากศพไว้ให้สัปเหร่อล้วงเอาไป สาม คือ เป็นค่าจ้างสำหรับผู้นำดวงวิญญาณของคนตายไปสู่โลกของวิญญาณ

๒. หมากปากผี คนโบราณจะตำหมากใส่ปากศพเพื่อเป็นปริศนาธรรมว่า นอกจากคนตายจะเอาทรัพย์สินไปไม่ได้แล้ว แม้แต่หมากที่คนโบราณชอบเคี้ยวกันทุกวัน พอตายไป ต่อให้ป้อนให้ก็ไม่สามารถเคี้ยวได้อีกต่อไปเหมือนกัน

๓. อาบน้ำศพ คำว่าอาบน้ำศพของคนโบราณ คือการอาบน้ำทั้งตัวเลย โดยจะต้มน้ำแล้วใส่สมุนไพรต่าง ๆ ลงไป จากนั้นรอให้น้ำอุ่นก่อนค่อยเอามาอาบน้ำให้ศพ แล้วค่อยอาบด้วยน้ำเย็นอีกครั้ง ก่อนพอกด้วยขมิ้นชันเป็นอันเสร็จพิธี ส่วนพิธีรดน้ำที่มือศพที่หลายคนเรียกกันว่า อาบน้ำศพในสมัยนี้ ต้องเรียกว่า รดน้ำศพ ถึงจะถูก

๔. ประตูปา ก็คือประตูที่ทำเพื่อเอาศพออกโดยเฉพาะ ซึ่งสมัยก่อนคนโบราณจะรื้อฝาบ้านแล้วเขาก็ไม่มาปักไว้แล้วรวบเป็นขุม แล้วค่อยนำศพออกจากบ้าน โดยเอาปลายเท้าศพออกก่อน เพื่อไม่ให้ศพเห็นบ้านได้ ซึ่งพอเอาศพออกไปแล้ว เขาก็จะรื้อประตูปาที่ทันที แล้วปิดฝาบ้าน ที่ทำแบบนี้ เพราะเชื่อว่าวิญญาณคนตายจะหาทางเข้าบ้านไม่ได้นั่นเอง (สมัยนี้ บ้านสร้างด้วยปูนจึงลำบาก ปัจจุบันบ้านไม่ได้สร้างด้วยไม้เหมือนแต่ก่อน)

๕. บันไดผี นอกจากศพจะออกทางประตูไม่ได้แล้ว ยังลงบันไดเดียวกับคนเป็นไม่ได้ ดังนั้นเมื่อเอาศพออกจากบ้านแล้ว ต้องทำบันไดชั่วคราวไว้สำหรับขนศพลง พอขนศพลงปุ๊บ ก็รื้อบันไดออกทันที ด้วยความเชื่อเดียวกันว่า จะทำให้วิญญาณกลับบ้านไม่ได้ ให้ไปอยู่ในโลกของวิญญาณ ไม่ต้องห่วงลูกห่วงอะไรทางโลกคนเป็นอีก

๖. บอกทางวิญญาณ เป็นพิธีที่ทำขณะขนศพไปวัด โดยญาติจะบอกทางกับศพไปตลอดทางว่า เลี้ยวซ้ายนะ เลี้ยวขวาแล้วนะ เพื่อให้วิญญาณตามศพไป พิธีนี้ยังเห็นเค้าทำกันอยู่เฉพาะทางแถบภาคอีสาน

๗. ชัดข้าวสาร บัดเสียดัจฉไร สมัยโบราณตอนเอาศพออกจากบ้าน ถือว่าต้องปิด ความอับมงคลออกจากบ้านด้วยการชัดข้าวสารพร้อมคาถา เพื่อให้ความอับมงคลจากไปพร้อมกับ ศพ

๘. ไปรยข้าวสารตอก ขณะเคลื่อนศพไปวัด คนโบราณจะไปรยข้าวสารตอกเป็น ปริศนาธรรมให้กับคนเป็นว่า คนเราตายแล้วไม่ฟื้น ก็เหมือนข้าวสารตอกที่ไปรยลงดินแล้วไม่งอก ขึ้นได้นั่นแหละ

๙. จุดเทียนขี้ผึ้ง แต่ก่อนพอคนตายแล้ว ยังไม่มีอะไรมายืนยันได้ว่าตายจริงหรือเปล่า ดังนั้นคนโบราณจะให้การจุดเทียนขี้ผึ้งแล้วรอกจนกว่าเทียนดับ ถ้าเทียนดับแล้วไม่ฟื้น ก็แสดงว่าคนตายแน่แล้ว ไม่สามารถฟื้นขึ้นมาได้อีก

๑๐. หวีผมแล้วหักหวี เป็นสมัยก่อนเค้าจะหวีผมให้ศพ โดยหวี 3 ครั้ง หวีไปข้างหน้า ซีกหนึ่ง ข้างหลังซีกหนึ่ง สำหรับคนเป็นและตาย เสร็จแล้วจะหักหวี อันนี้เป็นปริศนาธรรมอีกว่า หวีดี ๆ พอถูกหักก็ใช้การไม่ได้อีก เหมือนชีวิตคนนั้นแหละ

๔.๘ สรุปสาระธรรมหลักที่ปรากฏในประเพณีการตาย

การเข้าใจปริศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีการตายมีความสำคัญต่อมนุษย์ของเรา เป็นอย่างมาก เพราะทุกๆ คนที่ถือกำเนิดเกิดมาในโลก จะต้องตกอยู่ในกฎแห่งธรรมชาติที่ พระพุทธศาสนา เรียกว่า กฎแห่งพระไตรลักษณ์ คือ ๑. การเกิดขึ้นมาในโลก ๒. การตั้งอยู่ ๓. การดับไป อธิบายให้เข้าใจง่ายขึ้นก็คือ มีการเกิด การแก่ การเจ็บ และการตาย เป็นเรื่องของ ธรรมชาติของสรรพสัตว์ แต่มนุษย์ถือว่าเป็นสัตว์ที่ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย มีวัฒนธรรม ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ มากมาย พัฒนาเกิดขึ้น โดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย มีการ วิวัฒนาการเกิดขึ้นในพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายมากมายจนเกิดความสับสน โดยเฉพาะในยุค ปัจจุบัน ในแต่ละภูมิภาคและในสถานที่ต่าง ๆ มีพิธีกรรมการปฏิบัติที่แตกต่างกัน เนื่องมาจาก การนับถือและความเชื่อที่แตกต่างกันไป และประเพณีที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา มีความแตกต่างกัน จนบางที่ไม่รู้จะทำอะไรเกี่ยวกับพิธีกรรมการ

ปริศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตาย ตามโบราณอีสานจะกล่าวกันว่า **“สี่คนสามคนแห่ คนหนึ่งนั่งแค่ และสองคนพาไป”** อันความหมายว่า มนุษย์เราจะมีชีวิตอยู่ได้ เพราะธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม และไฟสัมผัสกันหรือประสานกัน มีความสมดุลกันด้วยดี มีสามคนแห่เพราะสามสิ่งเป็นกิเลสที่แห่แทนชักจูงเรา อันได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ คนหนึ่งนั่งแค่

(ปัจจุบันอาจจะหมายถึงผู้ถือพวงมาลัยรถ) อันได้แก่ จิตใจผู้เป็นนายของร่างกาย อาจจะพาไปในทางดีหรือทางไม่ดี คือบาปกับบุญก็อยู่ที่จิตใจ ในสองทางนี้เป็นสิ่งที่ปรารถนาของผู้ที่อยู่ภายหลังหรือญาติมิตร คือทางดีได้แก่บุญ จึงจัดให้มีพิธีอาบน้ำศพเพื่อเป็นการชำระบาป และจัดให้มีพิธีตั้งศพบำเพ็ญบุญ เพื่อเป็นการเสริมสร้างกุศลหนุนส่งให้ผู้ตายอีกทอดหนึ่ง เพื่อให้ผู้ตายได้สำเร็จเกิดความดีตามที่ได้ตั้งเจตนารมณ์ไว้ เจ้าภาพนอกจะทำบุญเพิ่มกุศลเฉพาะที่เป็นส่วนตน ยังเชิญให้ผู้อื่นร่วมด้วยช่วยส่งเสริมอีกเพื่อให้ผลบุญเกิดแก่ผู้ตายได้เต็มที่สมบูรณ์ แม้การเผาและเก็บอัฐิผู้ตาย ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า ถ้าผู้ตายได้ทำความดีไว้มาก จะตายแต่ร่างกายเท่านั้น ส่วนคุณความดียังมีปรากฏอยู่ในโลกมนุษย์เป็นปรัชญาคติให้เห็นว่า คนเราจะตายเพียงแต่ร่างกายเท่านั้น อันเป็นส่วนภายนอก แต่ส่วนจิตใจภายในหรือคุณความดีจะยังมีปรากฏ ทุกคนควรเสริมสร้างความดีให้มาก เพราะความดีเป็นอมตภาวะ ความดีเป็นคุณธรรมอันสูงสุด ความดีเป็นสิ่งสมบูรณ์ที่สุด ความดีย่อมเป็นอยู่มีอยู่ตลอดไป ไม่รู้จักตาย

ในด้านศาสนคติ โดยเฉพาะอิสานโบราณได้คือตามคติแนวคิด ตามหลักประเพณีทางพระพุทธศาสนา เชื่อกันว่า มนุษย์มีส่วนประกอบด้วย ๒ ส่วน คือ รูปหรือร่างกาย กับจิตหรือนาม ใน ๒ ส่วนพระพุทธศาสนาเชื่อว่า ส่วนที่เป็นจิตหรือนามสำคัญกว่า จึงมีการพัฒนาส่วนที่เป็นจิตให้สูงขึ้น เพื่อได้นามว่า “มนุษย์” หรือยิ่งพัฒนา ส่วนที่เป็นจิตใจให้สูงขึ้นเท่าใด ก็ยิ่งได้นามสูงขึ้นตามลำดับ เช่น เทวดาบ้าง อริยบุคคลบ้าง ยิ่งสูงขึ้นเท่าใด ความตายจะมีปรากฏเฉพาะในร่างกายเท่านั้น แต่ในด้านจิตใจที่ได้สร้างคุณความดีให้ปรากฏ ก็ยังปรากฏเป็นอมตภาวะอยู่ และจะได้รับความเคารพบูชา สักการะจากผู้ที่มีคุณความดีต่ำกว่า เช่น เทวดาและมนุษย์ ยังต้องเคารพบูชา สักการะ ผู้มีคุณธรรมสูงยิ่ง เช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านเหล่านี้ได้เคยปฏิบัติหรือเป็นผู้นำทางให้ศาสนิกชนได้ปฏิบัติตามมาแล้ว

แต่ในปัจจุบัน การเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคลหรือเข้าถึงพุทธภาวะจะเข้าถึงได้ยากยิ่ง เพราะมนุษย์ปัจจุบันยังเป็นปุถุชนอยู่ส่วนมาก จะทราบได้ถึงแจ้งชัดว่า ผู้ที่เรารักที่เราชอบตายไป ได้รับความสมหวังอันเป็นทางที่ดีหรือไม่ รู้ได้ยาก เมื่อท่านตายแล้ว มีทางเดียวที่ถือว่าดีที่สุดคืออาศัยการบำเพ็ญกุศล หนุนส่งให้ผู้ตายได้มีความผาสุกอย่างสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้ ถ้าหากมีความทุกข์ ขอให้พ้นจากความทุกข์ ถ้ามีความเดือดร้อน ขอให้พ้นจากความเดือดร้อน และการทำบุญ ผู้ที่เป็นเนื่อนาบุญในพระพุทธศาสนาคือพระภิกษุสงฆ์ท่านนั้น การทำบุญโดยยึดพระสงฆ์เป็นศูนย์กลาง เป็นแหล่งหรือเป็นฐานในการสร้างกุศล นอกจากจะทำให้บุญสำเร็จด้วยดีแล้ว ยังเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาไปในตัวอีกด้วย หากผู้ตายมีส่วนบุญที่

ตนจะได้รับในทางอื่น บุญกุศลที่บุคคลได้บำเพ็ญในครั้งนี้ ผู้กระทำเหล่านั้นย่อมได้รับเป็นส่วน
ของตนอีกด้วย

เพื่อเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูตเวทีแก่ท่านเหล่านั้นด้วย หากผู้ตายไม่เคย
ได้ทำความดีให้แก่เรา ก็เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูตเวที ต่อพระภิกษุสงฆ์ใน
พระพุทธศาสนา ในฐานะเป็นสมมติสงฆ์ทำหน้าที่แทนพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในพระรัตนตรัย ที่เป็น
ที่พึ่งของชาวพุทธศาสนิกชน และเป็นผู้กำชะตาของพระพุทธศาสนาโดยตรง ถ้าพระภิกษุสงฆ์มี
อยู่ตราบไต่ พระพุทธศาสนาก็ยังมีอยู่ตราบนั่น

การไปร่วมงานศพและเคารพศพ ในทางศาสนาคติถือว่าการลี้ภัยถึงความดีของผู้
ผู้ตาย แม้ผู้ตายเมื่อแม่เคยปกครอง เป็นผู้บังคับบัญชา อาจจะไม่ชอบเรา เคยทำโทษหรือลงโทษ
แก่เรา การไปร่วมงานศพ ก็จัดว่าเป็นการไปขอขมาโทษหรือขออโหสิกรรมแก่กันและกัน
เป็นการยึดศาสนาคติทางพระพุทธศาสนา อันเป็นการรักษาและปฏิบัติตามหลักกรรมทาง
พระพุทธศาสนาด้วย เพราะการทำกรรมในพระพุทธศาสนาจะดีหรือไม่ดี อยู่ที่เจตนาเป็นสำคัญ
และจะต้องทำใน ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ การกระทำบุญตามประเพณีเกี่ยวกับการ
การตายจึงเป็นกุศล เพราะประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวแล้วโดยถูกต้องสมบูรณ์

๔.๙ วิเคราะห์เกี่ยวกับรูปแบบการตาย

ความตาย คนเราจะยากดีมีเงินเป็นใหญ่เป็นโตขนาดไหนก็ตาม สูดหายใจของชีวิตก็
คือ ตาย มีแต่ว่าหลังจากแล้ว ใครจะฝากอะไรไว้ในโลกฝากความดีหรือฝากความชั่วเท่านั้น ควร
จะทำดีไว้เพราะถ้าทำชั่วเมื่อตายไปแล้ว คงไม่มีโอกาสมาทำดีแก้ตัวในที่นี่ ฉะนั้นคนที่เกิดมาแล้ว
ก็ล้วนตายทั้งสิ้นไม่ว่าเด็กหรือหนุ่มสาวผู้สูงอายุหรือคนชราหนีความตายกันไม่พ้น ตามปกติคน
จะตาย เพราะหมดอายุขัย คือแก่ตายเพราะเจ็บไข้ได้ป่วยตาย นี้ชื่อว่าตายตามปกติ แต่ถ้าตาย
เนื่องจากตกน้ำตาย ตกต้นไม้ตาย ความชนตาย ถูกฆ่าตาย ไหล (ละเมอ) ตาย เป็นต้น ชื่อว่า
ตายผิดปกติ คือตายโหง ตามประเพณีของชาวอีสานจะไม่เผาถ้าเผาท่านว่ามัน “ชะรำ”
หมายความว่า อาจมีความตายอีกเช่นนั้นก็ได้อีก

๔.๑๐ วิเคราะห์พิธีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลในประเพณีการตาย

การทำบุญอุทิศส่วนกุศล เป็นกิจกรรมแสดงความกตัญญูตเวที่อย่างหนึ่งต่อผู้ล่วงลับไปแล้ว มีชื่อเรื่องอีกอย่างหนึ่งว่า “ทักษิณานุประทาน”^๓ ทักษิณานุประทาน ที่นิยมปฏิบัติกัน คือ นิยมนำอัฐิของบรรพบุรุษ หรือของอุปัชฌาย์อาจารย์ มาทำพิธีบังสุกุล กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้ เพื่อแสดงถึงความกตัญญูตเวที่ก่อน แล้วจึงทำพิธีบุญเพื่อตนเองในภายหลัง คำว่า ทักษิณานุประทาน แยกออกเป็น ทักษิณะ กับ อนุประทาน ทักษิณานุประทาน แปลว่า การเพิ่มให้ซึ่งทักษิณา การเพิ่มพูนทักษิณาให้เขียนว่า ทักษิณานุประทาน ก็ได้

ทักษิณานุประทาน หมายถึง การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย เพื่อให้ผู้ตายได้รับผลเป็นความสุขความเจริญ พ้นจากภาวะที่ทุกข์ทรมานในหตุคติ ทักษิณานุประทาน มีวิธีทำคือ ตักบาตร เลี้ยงพระ บังสุกุล ถวายสังฆทาน เป็นต้น แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ผู้ตาย ทักษิณานุประทานมีผู้ทำและผู้รับดังนี้

๑. ลูก	ทำให้	พ่อแม่	ได้ชื่อว่า	ลูกกตัญญู
๒. ศิษย์	ทำให้	ครูอาจารย์	ได้ชื่อว่า	ศิษย์กตัญญู
๓. พสกนิกร	ทำให้	พระเจ้าแผ่นดิน	ได้ชื่อว่า	พสกนิกรกตัญญู
๔. พุทธสาวก	ทำให้	พระพุทธเจ้า	ได้ชื่อว่า	สาวกกตัญญู

กิจกรรมกตเวที่ (ตอบแทนบุญคุณ) ข้อสุดท้าย คือ เมื่อท่านตายไปแล้ว ทำบุญอุทิศกุศลไปให้ กิจกรรมทำบุญอุทิศกุศล (ทำความดีอุทิศกุศล) ที่นิยมเป็นประเพณีทางพระพุทธศาสนา คือ มาติกาบังสุกุล (พิธีหลวง เรียก สดับปกรณ์) จะทำเวลาไหน เช้า- สาย- บ่าย - เย็นก็ได้ ถ้าทำหลังเที่ยงวันไปแล้ว จะไม่มีเรื่องอาหารถวายพระมีขั้นตอนทำโดยย่อ ดังนี้

๑. จัดโต๊ะหมู่บูชา จัดอาสนสงฆ์
๒. นำอัฐิ หรือ ภาพถ่าย หรือ เขียนชื่อ มาตั้งในพิธีสงฆ์ (หน้าโต๊ะหมู่บูชา) โดยฐานะเป็นที่เคารพ รัก คิดถึง
๓. ถ้าเขียนชื่อควรใส่ภาชนะ เช่น ชันน้ำพานรอง หรือพาน ฐูป เทียนอย่างละ ๑ ดอก ประดับดอกไม้พองาม
๔. วงด้ายสายสิญจรอบวัดถุ หรือ ภาชนะนั้น เพื่อบังสุกุล
๕. นิมนต์พระตามจำนวนที่ต้องการ (ที่นิยม ๓, ๕, ๗, หรือ ๙ - พิธีหลวง นิยม ๑๐ รูป)

^๓ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต คำวัด ๒ กรุงเทพฯ : เลียงเชียง ๒๕๔๕-๕๒๕๒ หน้า ๓

๖. ประธานจตุรุษที่เฝ้าห่มบุษบา และ เครื่องบูชาที่อาสนะตั้งอุฐิ
๗. อาราธนาศีล และ สมาทานศีล (แล้วอาราธนาพระธรรมด้วยก็ได้)
๘. พระสวดมาติกา และ บังสุกุล (จบแล้วถ้าเป็นงานเขียนชื่อผู้รับกุศลให้เผาชื่อในภาชนะนั้น)
๙. ถวายจตุปัจจัยไทยธรรม (ถ้ามีถวายสังฆทาน ก็กล่าวคำถวายสังฆทานก่อน แล้วประเคนเครื่องสังฆทานและไทยธรรม)
๑๐. กรวดน้ำ (ลงในภาชนะใส่ชื้อเผา) แล้วตั้งใจ พนมมือรับพรพระจบแล้วกราบพระรัตนตรัยพร้อมกันเป็นเสร็จพิธี

๔.๑๑ สรุปหลักกรรมและพิธีกรรมที่ปรากฏในประเพณีการตาย

หลักกรรมที่ปรากฏในประเพณีการตายโดยสรุปคือ **อภิธรรมปิฎก** หมายความว่า ปิฎกที่ว่าด้วยหลักกรรมและคำอธิบายที่เป็นเนื้อหาของหลักกรรมล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคล เหตุการณ์ สถานที่ใด ๆ ทั้งสิ้น เมื่อยกหลักกรรมใดขึ้นมา ก็จะอธิบายด้วยวิธีสี่ลักษณะ คุณสมบัติ และความเป็นไปของสภาวะธรรมตามความเป็นจริงมากที่สุดยก ตัวอย่างเช่น เมื่อกล่าวถึงเรื่อง “คน” นั้น ที่แท้เป็นเพียงการประชุมแห่งองค์ประกอบ เช่น ธาตุ ๔ หรือ ชันธิ ๕ รวมกันเข้าแล้ว สมมติเรียกว่าเป็น “คน” เท่านั้น **อภิธรรม** (อภิ-ยิ่ง, ใหญ่ : ธรรม-คำสอน) มีความหมายพอสรุปได้ ๒ นัยคือ^๔

๑. อภิธรรม เป็นธรรมอันยิ่ง ธรรมอันยอดเยี่ยม ธรรมอันประเสริฐสูงสุด หรือธรรมอันเป็นคำสอนข้อสำคัญเป็นหลักใหญ่ เป็นเนื้อหาแท้ ๆ ของพระพุทธศาสนา ความหมายโดยนัยแรกนี้มุ่งแสวงให้เห็นว่า อภิธรรมเป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ (พระปัญญาธิคุณที่รู้สิ่งทั้งปวง) ของพระพุทธเจ้าเท่านั้น มิใช่วิสัยของพระพุทธเจ้าของผู้อื่นที่จะคิดจะแต่งขึ้นเองได้
๒. อภิธรรม เป็นธรรมที่เกินกว่าข้อปฏิบัติตามธรรมดาสามัญ หมายถึง คำอธิบายหรือการขยายความ คำสอนในสุดตันตปิฎกในเชิงปรัชญา ซึ่งเกินความจำเป็นสำหรับบุคคลธรรมดาทั่วไปที่จะต้องรู้ ความหมายโดยนัยที่ ๒ นี้มุ่งแสวงให้เห็นว่า อภิธรรมมิใช่พุทธพจน์ทั้งหมด ที่มีหลักฐานแสดงชัดเจนก็คือ กถาวัตถุ (คัมภีร์อันดับที่ ๔ ในอภิธรรม ๗ คัมภีร์) ซึ่งแต่งขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพาน ๓๐๐ ปี ในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓

อภิธรรมปิฎกนี้แยกออกเป็น ๗ คัมภีร์ โดยผู้วิจัยจะประมวลมาดังนี้

^๔ อภิ.ธมม ๑/๑

๑. ธรรมสังคณี ว่าด้วยการรวมกลุ่มธรรม คือ จัดระเบียบธรรมต่างๆ ที่กระจายอยู่รวมเข้าเป็นหมวดหมู่ คัมภีร์ธรรมสังคณีนี้อยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔

๒. วิภังค์ ว่าด้วยการแยกแยะหรือวิเคราะห์ข้อธรรมที่สำคัญต่างๆ เช่นชั้นธ आयตนะ ชาติ และอริยสัจ เป็นต้น แสดงให้เห็นรายละเอียดอย่างพิสดาร คัมภีร์วิภังคีนี้อยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๕

๓. ชาติภูคา ว่าด้วยการจัดธรรมหรือสังเคราะห์ข้อธรรมต่างๆ เข้าเป็น ๓ ประเภท คือ ชั้นธ आयตนะ ชาติ ว่าเข้ากันได้หรือไม่

๔. ปุคคลบัญญัติ ว่าด้วยการบัญญัติหรือกำหนดลักษณะบุคคลตามระดับคุณธรรมนั้น คัมภีร์ปุคคลบัญญัตินี้อยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๖

๕. กถาวัตถุ ว่าด้วยเรื่องของถ้อยคำแถลงทรรศนะขัดแย้งของนิกายต่างๆ ซึ่งให้เห็นว่าทรรศนะที่ถูกต้อนั้นเป็นอย่างไร โดยเห็นฝ่ายมติเถรวาทเป็นหลัก คัมภีร์กถาวัตถุนี้อยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๗

๖. ยมก ว่าด้วยการจัดธรรมเป็นคู่ๆ โดยการตั้งคำถามเพื่อความเข้าใจที่แจ่มแจ้ง คัมภีร์ยมกนี้อยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๘ และ ๓๙

๗. ปฎฐาน ว่าด้วยการอธิบายเงื่อนไขทางธรรม หรือปัจจัยทั้ง ๒๔ อย่างว่ามีธรรมข้อใดเป็นปัจจัยกันและกันบ้าง

คัมภีร์ปฎฐานนี้มีชื่อเรียกอีกชื่อว่า “มหาปกรณ” หรือคัมภีร์ใหญ่ อยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๐ ถึง ๔๕

สาระสำคัญของอภิธรรมปิฎก อภิธรรม เป็นปิฎกที่มีเนื้อความพิสดารและสลับซับซ้อนมาก ดังจะเห็นได้ว่าในคำสอนของพระพุทธองค์ทั้งหมด ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นนั้นแบ่งออกเป็นวินัยปิฎกและสุตตันตปิฎกอย่างละ ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้น ส่วนที่เหลือ ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นนั้นเป็นอภิธรรมปิฎกทั้งสิ้น ซึ่งถ้าจะเรียกกันโดยละเอียดครบถ้วนก็คงจะต้องใช้เวลานานและวิริยะอุตสาหะอย่างสูง

๔.๑๒ สรุปปริศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีความตายของภาคอีสาน

ปริศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีการตายมีความสำคัญต่อมนุษย์ของเราเป็นอย่างมาก เพราะทุกๆ คนที่ถือกำเนิดเกิดมาในโลก จะต้องตกอยู่ในกฎแห่งธรรมชาติที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า กฎแห่ง พระไตรลักษณ์ คือ ๑. การเกิดขึ้นมาในโลก ๒. การตั้งอยู่ ๓. การดับไป

อธิบายให้เข้าใจง่ายขึ้นก็คือ มีการเกิด การแก่ การเจ็บ และการตาย เป็นเรื่องของธรรมชาติของสรรพสัตว์ แต่มนุษย์ถือว่าเป็นสัตว์ที่ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย มีวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ มากมาย พัฒนาเกิดขึ้น โดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย มีการวิวัฒนาการเกิดขึ้นในพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายมากมายจนเกิดความสับสน โดยเฉพาะในยุคปัจจุบัน ในแต่ละภูมิภาคและในสถานที่ต่างๆ มีพิธีกรรมการปฏิบัติที่แตกต่างกัน เนื่องมาจากการนับถือและความเชื่อที่แตกต่างกันไป และประเพณีที่สืบทอดต่อกันมา มีความแตกต่างกัน จนบางที่ไม่รู้จะทำอย่างไรเกี่ยวกับพิธีกรรมการตาย จะปฏิบัติอย่างไรให้ถูกต้อง ชีวิตและความตาย "ความเป็นความตายเราไม่ยินดี เราจักละทิ้งร่างกายนี้ไปอย่างผู้มีสติสัมปชัญญะ เรารอแต่ให้ถึงเวลา คล้ายลูกจ้างให้หมดเวลาทำงาน ความตายนี้มีแน่ไม่ว่าแก่หรือหนุ่ม แต่ที่จะไม่ตายไม่มีหรอก"

พุทธศาสนากล่าวถึงเรื่องความตายไว้ว่าเป็นสิ่งที่น่าสังเวชใจ เป็นทุกข์ เป็นอุทหากรณ์ ให้เร่งรีบปฏิบัติตน เมื่อพ้นจากความตาย "...ท่านไม่เคยเห็นบ้างหรือ ในโลกนี้ซึ่งบุรุษหรือสตรีหลังจากตายไปแล้ว ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน ขึ้นอืด ข้ำเลือดข้ำหนอง และเต็มไปด้วยความเน่าเปื่อย ก็ความคิดไม่เคยเกิดขึ้นแก่ท่านบ้างเลยหรือ ว่าท่านก็เหมือนกัน จะต้องมีความตายเป็นธรรมดา ไม่สามารถหนีพ้นความตายไปได้" เนื่องจากอายุคนเรามีเพียงจำกัดเท่านั้น "ดูกรภิกษุทั้งหลาย อายุคนเรานี้สั้นนักชาติหน้ายังจะต้องไปเกิด กุศลควรสร้างไว้ พรหมจรรย์ควรประพฤติ ไม่มีใครเลยที่เกิดแล้วไม่ตาย ภิกษุทั้งหลาย คนใดอายุยืนคนนั้นจะอยู่ได้แค่ ๑๐๐ ปี หรือเกินกว่าบ้างก็เล็กน้อย ความตายเป็นสิ่งที่ทุกคนหลีกเลี่ยงไม่พ้น และไม่รู้ได้ว่าจะตายลงเมื่อใด พระพุทธองค์ทรงเตือนให้รีบกระทำแต่กรรมดีและปฏิบัติเมื่อพ้นทุกข์ เพราะ" นานหนักหนาแล้วที่เธอทั้งหลายได้ประสบกับความทุกข์ ในการตายของบิดา มารดา บุตร ธิดา พี่น้องชายหญิง ทั้งหลาย ก็ในขณะที่ประสบความทุกข์เช่นนั้น เธอทั้งหลายได้หลั่งน้ำตา ลงบนหนทางอันยาวนี้มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ที่เดียว

พุทธศาสนากล่าวถึงความตายไว้ว่า ความตายคือการพลากรออกไป และการอันตรธานไปแห่งสัตว์ทั้งหลาย จากสัตว์นิกายใดนิกายหนึ่ง ความพินาศ ความไม่ปรากฏ การทำกาลกิริยาของสัตว์ทั้งหลาย ความแตกทำลายไปแห่งขันธทั้งหลาย การละทิ้งไปซึ่งร่างกายนี้ เรียกว่า ความตาย หรือ มรณะ แปลว่าความตาย ความจติ (ของสัตว์) ความทำลายขันธความตัดขาดแห่งชีวิตินทรีย์ กล่าวโดยขันธแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ รูปมรณะความตายของรูปขันธ ๑ อรูปมรณะความตายของนามขันธ ๑ รูปมรณะนั้นว่าโดยองค์ธรรม ได้แก่ อนิจจตารูป สงเคราะห์เข้าในรูปขันธ อรูปมรณะนั้นได้แก่ บางขณะแห่งนามธรรมสังเคราะห์เข้าในสังขารขันธ มรณะหรือความตายนี้ มีการเคลื่อนจากภพเป็นลักษณะ มีหน้าที่ทำให้พลากรจากภพมีการย้ายคติที่เกิดเป็นผล (มี

ชราเป็นเหตุให้เกิด) มรณะเป็นที่สุดของชาติหรือเกิดเป็นกฎเกณฑ์ธรรมดาที่ไม่มีใครเลี่ยงได้ ชีวิตก็เป็นไปอย่างนั้น ใครอยากเกิดก็ต้องยอมรับความตาย จะไม่ยอมรับเงื่อนไขนี้ไม่ได้ ความตายมาถึงเมื่อใด ความเกิดก็เริ่มต้นเมื่อนั้น

๔.๑๓ เปรียบเทียบหลักธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและในปริศนาธรรม

จากการศึกษาเปรียบเทียบหลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนากับที่ปรากฏในปริศนาธรรมนั้น สรุปโดยรวมว่ามีความเหมือนกันเป็นอันมาก หรือจะกล่าวได้ว่า ปริศนาธรรมประเพณีการตายที่ปรากฏทางภาคอีสานนั้น ได้นำหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแล้วนำมาปรับทำให้เป็นปริศนาธรรม เพื่อทำให้เป็นสิ่งที่น่าสนใจและอยากที่จะรู้อยากที่จะศึกษาและเมื่อได้ศึกษาแล้ว ด้วยความสนใจในเบื้องต้น และมีการค้นหาคำตอบด้วยความเพียรพยายาม ทำให้ผู้ศึกษาจดจำจนขึ้นใจ เช่น จากปริศนาธรรมที่ว่า “สี่คนหาม สามคนแห่ หนึ่งคนนั่งแคร่ สองคนตามไป” จากคัมภีร์ธรรมในใบลานให้ความหมายไว้ว่า สี่คนหาม คือ ร่างกายคนเราที่ดำรงชีวิตอยู่ได้เพราะว่าอาศัยธาตุ ๔ อยู่ อันประกอบด้วยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ สามคนแห่ คือ สิ่งติดตามแห่หรือพาเราไปที่ต่างๆ ๓ อย่าง คือ กิเลส กรรม วิบาก กิเลส ความอยากที่ทำให้เราต้องทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ กรรม คือการกระทำ ผล คือ วิบาก หรือสิ่งที่พาเราไปหนึ่งคนนั่งแคร่ คือ จิตวิญญาณของเราที่ครองอยู่ สองคนตามไป คือ เมื่อคนเราตายไป สิ่งที่จะติดตามเราไป คือ บุญ กับ บาปกรรม เท่านั้นที่จะนำพาเราไป เมื่อทำการศึกษาวิจัย ปริศนาธรรมย่อมอิงหลักธรรมตามปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งนั้น

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาประเพณีเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของประเพณีการตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาปรีศนาธรรมเกี่ยวกับความตายของภาคอีสาน จากวรรณกรรมอีสานที่เกี่ยวกับปรีศนาธรรมในประเพณีความตายของภาคอีสาน การเก็บข้อมูลในส่วนข้อมูลปฐมภูมิที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ส่วนข้อมูลทุติยภูมิเป็นการศึกษาปรีศนาธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติประเพณีการตายของภาคอีสาน และการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้านที่ได้กล่าวไว้ที่เป็นปรีศนาธรรมคำสอนที่สืบทอดจากอดีตถึงปัจจุบันที่เกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอีสาน เพื่อให้เป็นแบบอย่างแนวทางการปฏิบัติที่ดีและถูกต้องตามประเพณี

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร(Documentary Research) และเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งศึกษาเอกสารอ้างอิงเป็นหลัก โดยมีขอบเขตการวิจัยคือ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีการตายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกาของพระพุทธศาสนา ,ศึกษาข้อมูลปรีศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีการตายในภาคอีสาน และวิทยานิพนธ์ งานวิจัย พร้อมทั้งเอกสารทางวิชาการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องับประเพณีการตายและวิเคราะห์ปรีศนาธรรมเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับประเพณีการตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและในประเพณีทางภาคอีสาน

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ สรุปประเพณีการตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

การตายคือการที่มนุษย์สิ้นลมหายใจ จิตออกจากร่างนอนสงบนิ่งไม่ไหวติง ไม่หวนกลับฟื้น คือการตาย ร่างกายของคนเรามีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ตั้งแต่เด็กเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ เรียกว่าตายจริง ส่วนที่หมดลมหายใจนั้นเป็นการตายสมมติ จิตเคลื่อนย้ายออกจากร่าง มีบาป บุญ ติดตัวไป จิตเกิด ดับ ตลอดชั่วขณะเป็นกฎแห่งกรรม การเตรียมตัวก่อนตายต้องเตรียมตั้งแต่เด็ยวันนี้ เตรียมสอนลูกหลานให้เรียนหนังสือหาวิชาความรู้ใส่ตัว สอนลูกหลานให้มีคุณธรรมประจำจิต หมั่นเจริญกุศลภาวนา ฝึกสติปัญญาฐาน ๔ สามารถรู้กฎแห่งกรรมของตนเอง จะได้แก้ไข ปัญหาของชีวิต และพึ่งพาตนเองได้ มองย้อนหลังกลับไปดูพ่อแม่ และสนองคุณแก่ผู้มีพระคุณ เป็นการเตรียมตัวก่อนตายอย่างดีที่สุด

ไม่ว่าเด็กชายหรือเด็กหญิงซึ่งเป็นบุตรอันเป็นที่รัก อันได้มาด้วยความยากยิ่ง ยังไม่ทันแก่ ก็ถึงแก่ความตายเสียแล้ว ลึนชีวิตเหมือนหน่อไม้ที่ถูกถอน จริงอยู่ไม่ว่าชายหรือหญิงแม้จะยังเป็นหนุ่มสาวอยู่ก็ตาย เพราะฉะนั้น ไม่พึงวางใจในชีวิตว่า เรายังเป็นหนุ่มสาว อายุของคนเป็นของน้อยนัก เพราะวันคืนล่วงไป ๆ เปรียบเหมือนอายุของฝูงปลาในน้ำน้อย ความเป็นหนุ่มสาวในวัยนั้นจะทำอะไรได้ สัตว์โลกถูกครอบงำและห้อมล้อมอยู่เป็นนิตย์ สัตว์โลกถูกความตายครอบงำไว้ มีความแก่ห้อมล้อม ช่างบุกทอไปได้เท่าไร ส่วนที่จะต้องทอก็ยังคงเหลืออยู่น้อยเท่านั้น แม้ฉันใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉันนั้น แม่น้ำที่เต็มฝั่งย่อมไม่ไหลไปสู่ที่สูงฉันใด อายุของสัตว์ทั้งหลายย่อมไม่กลับมาสู่ความเป็นเด็กอีกฉันนั้น แม่น้ำที่เต็มฝั่ง ย่อมพัดพาเอาต้นไม้ที่เกิดอยู่ริมฝั่งให้หักโค่นไปฉันใด สัตว์ทั้งปวงย่อมถูกชราและมรณะพัดพาไปฉันนั้น บุคคลไม่ควรเสื่อมจากความดีเพราะทรัพย์ ไม่ควรตายเพราะภริยา ประโยชน์อะไรด้วยความเป็นหนุ่มสาว ซึ่งจะต้องแก่เฒ่า ความชราและมรณะนั้นเป็นธรรมดา ไม่มีประโยชน์ด้วยความเปลือเปลือ ด้วยการเล่นหัว ไม่มีประโยชน์ ด้วยการแสวงหาทรัพย์ ไม่มีประโยชน์ด้วยบุตรและภริยา เมื่อบุคคลถูกมัจจุราชเข้าครอบงำจะยินดีไปทำไม จะประโยชน์อะไรด้วยการแสวงหาทรัพย์ ผลไม้ที่สุกแล้วย่อมจะล่วงหล่นไปฉันใด สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้ว ย่อมมีภัยแต่ความตายเป็นนิตย์ฉันนั้น คนเป็นอันมากได้พบกัน ในยามเข้าพอลเวลาเย็นก็ไม่เห็นกัน คนเป็นอันมากได้พบกันในเวลาเย็นพอลเวลาเช้าก็ไม่เห็นกัน ควรรีบทำความเพียรเสียแต่วันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะพึงรู้ว่าความตายจะมีในวันพรุ่งนี้ เพราะความตายผิดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่นั้นไม่มีเลย

พระพุทธศาสนามีคำสอนให้พิจารณาความตายโดยพิจารณาทุก ๆ วัน ให้เข้าใจว่า คนเราทุกคนเกิดมาแล้วก็ต้องตายเป็นธรรมดา ควรที่จะเร่งชวนชวายทำกิจที่ควรทำ เสียแต่เนิ่นเมื่อมนุษย์สามารถทำใจ ในความตายได้ก็จะทำให้พิจารณาเห็นชีวิตตามความเป็นจริง เมื่อกระทำให้มากเข้าก็จะทำให้เป็นคนไม่ประมาทในการทำความดี เมื่อความตายมาเยือนก็กล้าที่จะเผชิญกับความตายอย่างมีสติมั่นคง ไม่หลงตาย ไม่หวาดกลัว ไม่รู้สึกพรันพรึงต่อความตาย ผู้นั้นก็มีสติเป็นที่หวังดังพระพุทธพจน์ที่ว่า เมื่อจิตไม่เศร้าหมองสุคติย่อมเป็นที่หวัง เมื่อจิตเศร้าหมองทุกติย่อมเป็นที่หวัง การเข้าใจเรื่องความตายจึงช่วยให้เราเข้าใจชีวิตได้ดีขึ้น เมื่อความตายมาเยือนก็ไม่โศกเศร้า ไม่เสียใจ ไม่นึกน้อยใจว่า ทำไมจึงเกิดขึ้นกับเรา

ความตายนี้จัดอยู่ในคติของธรรมดา คือเป็นเรื่องธรรมดาอย่างหนึ่งมีเกิดก็ต้องมีตาย คือเกิดมาแล้วก็ต้องตาย หรือที่ตายก็เพราะได้เกิดมาแล้ว ความเกิดกับความตายนั้นเป็นของคู่กัน จะเลือกเอาเพียงอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้ และเป็นไปตามกระบวนการเหตุผล หรือเป็นไปตามเหตุปัจจัย มีเกิดก็ต้องมีดับหรือว่าสิ่งทั้งหลายมีความเกิดในเบื้องต้นมีความ

เปลี่ยนแปลงแตกสลายไปในที่สุด การนึกถึงความตายอย่างไม่ถูกต้อง คือมีความหวาดหวั่นพรันกลัว มีความสลดหดหู่ท้อแท้ ถ้าหากระลึกถึงความตายนั้นไม่เกี่ยวข้องกับตัวเองเป็นบุคคลทั่ว ๆ ไป ก็จะไม่ระลึกถึงความตาย หรือว่าถ้าจะระลึกถึงความตายจะมาถึงตนนั้นก็มีความหวาดหวั่นใจ หวาดเสียวหรือมีความสลดหดหู่ท้อแท้ พระพุทธศาสนาสอนให้ระลึกถึงความตายเพื่อเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนใจตนเองว่าความตายนั้นเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต มันจะต้องเกิดขึ้นเป็นเรื่องสืบต่อไปจากความเกิด ในเมื่อมันเป็นเรื่องธรรมดาที่ไม่ต้องไปกลัว แต่มีข้อที่น่าพิจารณาว่าความตายนั่นซึ่งเป็นของแน่นอนแต่จะมาถึงเมื่อไรไม่แน่ ชีวิตของคนเราอาจจะสั้น หรือยาว ไม่มีเครื่องกำหนดให้มองเห็นได้ชัดเจน เพราะฉะนั้นจึงควรใช้เป็นเครื่องเร้าตนเองให้มีความไม่ประมาท ที่ว่าไม่ประมาทก็คือ ชีวิตนี้มีกิจหน้าที่อะไร ก็ควรเร่งรัดจัดทำ ชีวิตของตนจะมีค่าและความดีงามอย่างไรก็ควรเร่งขวนขวายประกอบกรรมที่จะให้เป็นอย่างนั้น ให้ชีวิตของตนมีคุณค่า ให้อยู่อย่างมีประโยชน์ และตายไปก็มีคุณค่าเหลือทิ้งไว้ เป็นประโยชน์แก่คนอื่นภายหลัง ด้วยการนึกถึงความตายนั่นต้องพิจารณาโดยแยบคายดังกล่าวดังแล้ว ซึ่งถ้ายังไม่สามารถทำให้ธรรมสังเวชเกิดขึ้นได้

ประเพณีที่ดำเนินการต่อพระบรมศพของพระศาสนานั้น สรุปรว่าพวกมัลลกะษัตริย์ ผู้ครองเมืองกุสินาราเป็นเจ้าภาพ จัดแจงห่อพระศพด้วยผ้าขาวและผ้าสี ๕๐๐ ชั้น แล้ววางพระศพลงในรางเหล็กที่เต็มด้วยน้ำมันหอมปิดฝา เพราะเป็นพระศพของผู้ที่โลกบูชามาก จึงเข้าอยู่ถึง ๖ วัน พอถึงวันที่ ๗ ก็นำไปถวายพระเพลิงนอกพระนคร นี่เป็นวิธีการเผาศพครั้งกระโน้น

ในส่วนพระสาวกนั้น ประเพณีที่จัดการกับศพ พวกญาติก็จัดการถวายเพลิงศพอย่างง่าย ๆ และเก็บกระดูกห่อผ้าขาวนำไปถวายพระศาสดาที่เวฬุวัน จึงสั่งให้ก่อสร้างไว้ที่ทางสี่แพร่ง เพื่อเป็นที่สักการะของประชุมชนต่อไป นี่ก็เป็นงานศพที่ง่าย ๆ ไม่มีพิธีอันใดเหมือนกัน

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า วิธีการปฏิบัติต่อพระศพหรือศพที่ปรากฏในสมัยพุทธกาลนั้น เป็นการปฏิบัติที่มีความเชื่อของแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญในการนำไปปฏิบัติ และดูเหมือนว่าการปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระมหากษัตริย์นั้นจะมีพิธีกรรมที่สลับซับซ้อนตามอิทธิพลที่ได้รับจากพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ โดยนิยมนำผ้าขาวมาพันรอบตัวศพหรือพระศพ ก่อนนำแห่รอบเมืองแล้วจึงนำไปยังเชิงตระกอน พิธีกรรมดังกล่าวจึงเป็นพิธีกรรมสำคัญที่ถูกนำเข้ามาในประเทศไทยพร้อมกับพระพุทธศาสนามาแต่โบราณกาล

๕.๑.๒ สรุปปรีศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีการตายภาคอีสาน

ปรีศนาธรรมเป็นภูมิปัญญาคนอีสาน ซึ่งในอดีตผู้เฒ่าผู้แก่จะมีวิธีในการสอนลูกหลานที่ได้ประมวลมาจากหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อใช้ในการสอนให้อนุชนรุ่น

หลังได้ศึกษาและเป็นแนวทางในการนำไปประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบแห่งความดี แต่ในปัจจุบันปริศนาธรรมหรือภูมิปัญญาของชาวอีสาน ได้ลบลือนหายไปและสูญหายไปเป็นจำนวนมาก อันเกิดด้วยเหตุหลายประการ โดยเฉพาะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของคนรุ่นใหม่ ที่สำคัญไม่มีใครสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าเพราะถือว่าเป็นเรื่องไม่จำเป็น ปริศนาธรรม สืบเนื่องมาจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าวิถีชีวิตของชาวอีสานได้ผูกพันประสานกลมกลืนกับกับหลักความเชื่อและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาตลอดยาวนาน จนทำให้เกิดการปรับตัวเข้าหากันสนองความต้องการความเชื่อถือและข้อปฏิบัติอื่น ๆ ที่มีมาในหมู่ชาวอีสาน จนพัฒนาถึงขั้นที่ทำให้เกิดมีระเบียบการปฏิบัติ จึงเป็นลักษณะของการดำเนินชีวิตที่เสาะแสวงหาหลักการดำเนินชีวิตหลักคตินิยมส่วนใหญ่ได้มาจากพระพุทธศาสนาและจากประสบการณ์ของผู้ที่ปรากฏออกมาในรูปปริศนาธรรม คตินิยม สุภาสิต คำพังเพย คะลำ ตลอดจนสำนวนโวหารและคติชาวบ้านเป็นต้น

ภาษาอีสานคือ ฮีต คอง คะลำ เป็นคำสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิตหรือแนวทางการเป็นอยู่ของคนอีสานมาตั้งแต่โบราณกาลตราบเท่าทุกวันนี้ เพราะฮีตคอง คะลำ จะเป็นเครื่องกำหนดดำเนินชีวิตในแต่ละวัน ในแต่ละเดือน และในแต่ละปี ตั้งแต่เกิดจนตาย นอกจากนี้ ฮีตคอง คะลำ ยังเป็นเสมือน กฎ ระเบียบ ข้อบังคับในสังคมคนอีสาน จึงเปรียบเสมือนเป็นธรรมนูญที่ใช้เป็นหลักปกครองบ้านเมืองของอาณาจักรล้านช้างในสมัยโบราณเรื่อยมาตราบเท่าทุกวันนี้ และมีการปรับเปลี่ยนบ้างในบางส่วนบางเรื่องเพื่อให้เหมาะกับยุคสมัย ฮีต เป็นภาษาลาว ซึ่งลาวเอามาจากคำศัพท์ของภาษาบาลี โดยภาษาบาลีหรือปาฬีใช้ว่า “จาริตฺต” อ่านว่า จา-ริต-ตะ แล้วชนชาวลาวและไทอีสานก็นำมาใช้ในภาษาของตนว่า “จาฮีต” ต่อมากร่อนคำ โดยตัดคำหน้าคือ คำ “จา” ออกเหลือ “ฮีต” คำเดียวโดดๆ “จาริต” เป็นคำนาม แปลว่า ประเพณีที่ถือสืบต่อกันมานาน ส่วน “จาริตประเพณี” มีความหมายว่า “ระเบียบประเพณีที่นิยมและประพฤติกันสืบมา ถ้าฝ่าฝืนถือว่าเป็นความผิดเป็นชั่ว”

คำว่า “คอง” เป็นภาษาลาว ที่คนอีสานนำมาใช้เป็นภาษาของตน แปลว่า แบบ, แบบอย่าง, ประเพณี, คองจาริต, ทาง, คองโบราณ, คองธรรม, คอง โลก กล่าวคือ คอง เป็นแบบอย่างแนวทางการปกครอง หรือข้อกติกาของบ้านเมือง จึงมีทั้งคองบ้าน คองเมือง คะลำ หมายถึง สิ่งต้องห้าม เช่น ผู้น้อยยืนใ้ผู้ใหญ่ คะลำ ผู้น้อย หมายถึง เด็ก ผู้มีอาวุโสหน่อย, ใ้ หมายถึง ไกล ผู้ใหญ่ หมายถึง ผู้ใหญ่ แปลความหมายคือ เด็กอย่าไปยืนใกล้กับผู้ใหญ่ที่สูงอายุกว่าที่แก่กว่า เป็นการเทียบรุ่นไม่ควรกระทำ

ปรีศนาธรรมที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของชาวอีสานที่ถือว่าเป็นประเพณีและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการตาย ซึ่งชาวอีสานได้ประพฤติปฏิบัติมาจนปัจจุบัน ก็มีบางสิ่งบางอย่างที่ศูนย์หายไปชาวอีสานตั้งแต่อดีตนั้นอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ มีพ่อ แม่ ลูก ปู่ ย่า ตา ยาย ในการดำรงชีวิตของชาวอีสาน เป็นสังคมถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน มีความสามัคคีช่วยเหลือเอื้ออาทรอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มก้อน ด้วยความสันติสุข พระพุทธศาสนาได้แทรกซึมลึกเข้าไปมีอิทธิพลในจิตใจของชาวอีสาน จนเป็นแรงบันดาลใจให้ชาวอีสาน สร้างสรรค์ศิลปะและก่อให้เกิดวัฒนธรรมพื้นบ้าน จนกลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ขึ้นเป็นอย่างมาก ทั้งเป็นส่วนสำคัญ ทำให้ชาวอีสานมีค่านิยมและอุปนิสัยเฉพาะตัว แตกต่างจากภาคอื่น ๆ ของไทย หลักฐานทางด้านวัตถุที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของพระพุทธศาสนามีอยู่มากมาย เช่น ศิลปวัตถุโบราณทางศาสนาเป็นต้น นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังมีส่วนให้เกิดวรรณกรรม ขึ้นในท้องถิ่นอีสานมากมาย ได้รับอิทธิพลรูปแบบมาจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานพื้นฐานมาจากพระพุทธศาสนา วรรณกรรมอีสานยังสะท้อนให้เห็นความเชื่อ ค่านิยม ความนึกคิดของคนอีสาน จารีตประเพณีอุดมการณ์ทางสังคม อันเป็นมรดกท้องถิ่นอีสานที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้นักปราชญ์พยายามหาวิธีนำหลักคำสอนคำสอนในพระพุทธศาสนาสอดแทรกในวรรณกรรม เพื่อที่จะให้คนใช้สติปัญญาในการคบคิดแก้ปัญหา แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดคุณธรรมจริยธรรม คือละความชั่วทำแต่ความดี

ปรีศนาธรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีการตายของภาคอีสาน มีลักษณะสำคัญคือ ๑) เป็นคำสอนตามหลักพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับแนวการปฏิบัติเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชนทั่วไปของภาคอีสาน ๒) เป็นกรอบแนวทางการปฏิบัติเกี่ยวกับประเพณีการตายให้ถูกต้องและดีงามที่คนอีสานที่ได้ศึกษาและเข้าใจปรีศนาธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาจากการถ่ายทอดจากประเพณีและวิธีการปฏิบัติ โดยการบอกเล่า จากปากต่อปาก และผูกไว้เป็นปรีศนาธรรม ๓) เป็นวรรณกรรมถ่ายทอดแบบ “มุขปาฐะ”

๕.๑.๓ สรุปผลการวิเคราะห์ปรีศนาธรรมที่ปรากฏในประเพณีการตาย

จากการวิเคราะห์ปรีศนาธรรมเกี่ยวกับความตายของภาคอีสาน ได้พบว่า มีการอิงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาประกอบเข้าไว้ ที่บ่งบอกถึงความเชื่อในเรื่องของบาปบุญ ภูมิ นรกสวรรค์ จึงมีประเพณีในการทำบุญอุทิศให้กับผู้ที่ตายไปแล้ว เนื่องจากได้รับอิทธิพล

ของหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทำให้ประเพณี ตลอดจนปรีชาธรรมยังคงอยู่และมีการสืบทอดต่อๆ มา

ในด้านความนิยม ปรีชาธรรมถือว่าเป็นวรรณกรรมที่ทรงคุณค่าอันประเสริฐ ที่มีสาระสำคัญและประโยชน์ยิ่งแก่ชนชาวอีสาน ที่ยึดถือสืบทอดปฏิบัติเกี่ยวกับประเพณีการตายมาจนปัจจุบันประชาชนยึดหลักธรรมเป็นเครื่องเหนี่ยวจิตใจ เป็นคติธรรมคำสอนตามหลักพระพุทธศาสนา ที่มุ่งสอนให้ผู้คนมุ่งละความชั่ว ทำความดี และทำจิตใจบริสุทธิ์ผ่องใสเบิกบาน ทำให้สังคมเกิดความสงบสุขและพัฒนาให้เจริญก้าวหน้า จากการสืบทอดในรูปของมุขปาฐะที่จำกันมาสืบทอดกันมา เป็นความนิยมทั้งเพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลินในการทดสอบปัญญา เนื่องจากได้แฝงหลักธรรมอันประเสริฐ จึงทำให้ปรีชาธรรมเป็นมรดกตกทอดถึงคนรุ่นหลังของชาวอีสาน เพื่อที่จะได้ศึกษาถึงภูมิปัญญาอันเลิศของบรรพบุรุษและรักษาไว้อย่างยั่งยืนต่อไป

๕.๒ ปัญหาและอุปสรรคในการทำวิจัย

สิ่งที่เป็นอุปสรรคในการสำรวจ คือ ผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องมีข้อมูลมากมาย และมีความเป็นมาที่ยาวนาน ข้อมูลมาก ลำบากในการเรียบเรียง และปัญหาอีกอย่าง หนังสือ, เอกสารบางฉบับสูญหายไป ทำให้ข้อมูลบางส่วนยากในการรวบรวม อีกประการหนึ่ง การไม่ร่วมมือเท่าที่ควรของผู้วิจัยขอข้อมูลหรือขอสัมภาษณ์ บางครั้งข้อมูลที่ได้ไม่ตรงกับความเป็นจริงหรือไม่ใส่ใจที่จะให้ข้อมูลในคำถาม แต่นั่น ไม่ใช่ปัญหาในทุกกรณี ซึ่งกลุ่มตัวอย่างเหล่านี้พบน้อยมาก ส่วนในเรื่องอื่น ๆ ก็ไม่มีปัญหาอะไร ส่วนทางด้านค่าใช้จ่ายในการทำวิจัยในครั้งนี้ก็ไม่มีปัญหาใด ๆ เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากท่านผู้มีอุปการคุณหลายท่าน แม้แต่การเก็บข้อมูลก็ได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลหลายท่าน

๕.๓ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๕.๓.๑ ผู้ที่สนใจศึกษาวิจัยสามารถนำความรู้การวิจัยไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมหรือเป็นแนวทางในการศึกษาปรีชาธรรมที่เกี่ยวกับประเพณีการตายของภาคอื่น ๆ ได้

๕.๓.๒ ผู้ที่สนใจศึกษาวิจัยสามารถนำความรู้การวิจัยไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม เรื่องรูปแบบการปฏิบัติที่เกี่ยวกับพิธีเกี่ยวกับความตาย

๕.๓.๓ ผู้ที่สนใจศึกษาวิจัยสามารถนำความรู้การวิจัยไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบปรีชาธรรมที่เกี่ยวกับประเพณีการตายภาคอีสานกับภาคเหนือ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๒.

_____ **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ **ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

วิญญูญาณ, ๒๕๓๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐเถลิงปี ๒๕๒๕.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____ **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม.** กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กวรรณิการ์ พรหมเสาร์. **ว่าด้วยชีวิตและความตาย.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์

มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๔

ประยูร ดิษฐานพงศ์. **ความตายของมนุษย์ตายแล้วไปไหน.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

ศักดิ์ชัยการพิมพ์, ๒๕๓๖.

ประสาน ต่างใจ. **ชีวิตหลังความตายวิเคราะห์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ พี เค พรินติ้งเฮาส์. ๒๕๓๗.

พจนานุกรม. **ภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** กรุงเทพมหานคร :

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๓๗.

พรทิพย์ ชังธาดา. **วรรณกรรมท้องถิ่น**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุริยาสารณ์.

๒๕๓๘.

พระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก. **“หัตถ์ตาย” ในไสกอันเกษม**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ตะวันออก, ๒๕๓๕

พระคุณฐิติ เมธังกูโร และคณะ. **ความตายในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ**. กรุงเทพมหานคร :

เครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย. ๒๕๔๔.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **มรณานุสติ พระธรรมเทศนาเพื่อเตรียมตัวตายอย่างมี**

สติ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **มรณกถา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธธรรม, ๒๕๔๗.

พระนิโรธรังสี. (เมสก์ เทสรังสี). **“ตั้งสติรักษาจิตก่อนตาย” ในไสกอันเกษม**. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ตะวันออก, ๒๕๓๕.

พระมหา ดร.สุพัฒน์ อนนทร์จารย์. **ปริศนาพุทธปรัชญาธรรม**. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์ลูก ส.ธรรมภักดี ๒๕๔๖

พระราชวรมนูณี (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

พระวิสุทธิกวี (พิชิต ฐิตวณฺโณ). **จิตวิทยาในพระอภิธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พิศาล วิสาโล และคณะ. **ชีวิตและความตายในสังคมสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร :

ศูนย์การพัฒนาสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป.

เมตตานนุโท. **ธรรมะ ๔ ศาสนา ในการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย**. กรุงเทพมหานคร :

พิมพ์ที่ บริษัท ที.เอ็ม.พี. ฟรินดิง จำกัด พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๔๘.

ระชา ปสุนทรโม. **“ไตรตรองเรื่องความตาย” พุทธวิธีต้อนรับความตายด้วยสติปัญญา**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประสิทธิ์ส์เตชั่นเนอริ์, ๒๕๓๕.

สุกัญญา ภัทราชัย. **วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.

อรศรี งานวิทยาพงศ์. **อนุทินภาพ ๖๐ ปี สอนโมกข์**. กรุงเทพมหานคร : พฤษภาคม ๒๕๓๕.

ปีที่ ๖๘ เล่ม ๒ พุทธศักราช ๒๕๔๓.

(๒) วิทยานิพนธ์

บงกช พึ่งพุทธรักษ์. “ความสัมพันธ์ระหว่างประสบการณ์เกี่ยวกับความตายกับความกังวลเกี่ยวกับการตาย”. **ครุศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

สุทาบ เขมปญโญ. “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อภูมิปัญญาไทยในด้านสังคม การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม”. **พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

สุริยา น้าสกุล. “ทัศนคติและการยอมรับความตายของประชาชนต่อการใช้เทคโนโลยีฝังศพ”. **วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (สาธารณสุขศาสตร์)**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๕.

อดิศร เพียงเกษ. “หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเรื่องบุญ-บาป ในพจนานุกรม”. **พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

๒. ภาษาอังกฤษ

Charlene. A.W. **heart failure: living with uncertainty**. Progress in C
vascularnursing Summer 1999.

Hudak .C.M. Gallo. B.M. & Benz. J.J. **Critical Care Nursing**.

A Hc Approach.(5 th Ed) Lippincott. Philadelphia. 1990.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** : พระครูอุทัยปริยัติโกศล (เสถียร ฐมฺมวโร) (ยอดสังวาลย์)
- เกิด** : วันอังคารที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ.๒๔๙๖
- ภูมิลำเนา** : บ้านเลขที่ ๑๔ หมู่ที่ ๑๔ บ้านโนนลิ้มมา ตำบลตูมใต้
อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
- การศึกษา** : พุทธศาสตรบัณฑิต พ.ศ.๒๕๕๐
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์
- ประวัติการทำงาน** : เจ้าอาวาสวัดคลองข่อย พ.ศ.๒๕๓๘
: เจ้าคณะตำบลไผ่เขียว เขต ๑
: ครูสอนปริยัติธรรม วัดคลองข่อย
: พระสอนศีลธรรมในโรงเรียน
- ที่อยู่ปัจจุบัน** : ๑๙๙ หมู่ที่ ๑๑ วัดคลองข่อย ตำบลไผ่เขียว
อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี ๖๑๑๕๐